॥ ॥ अथसत्तमः ॥ ॥

कै॰ ० ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥कृद्वीरम्भकौ॥ ॥कृद्योरिति इहसमासाहारद्वंद्वे पुनरतिथानोतिरनेनयोगेनुप्रयोगितितत्रसौख्यत्वात्रिंदं
॥१॥ धाम्नमयकृत्वाकारलोपवद्भूत्वानिदं शाद्व्यरोपः कौशिमुकामध्यात्पमावत्तनेपमुपदेवनेणनमनुरापसमपरेणाधुयातनेअ
कृत्पेनतरत्रिएवंप्रश्नाभोसमुरापसमूप्रवृत्तलाणावृक्षासाविनिनतत्रसमुरापसम्यानिवृत्तामभवास्वपतुपापथासम्भकार्यविज्ञाने यथा वि
तभाप्यकयोर्यवोरितितवोतोनयोगाद्वंद्वरतिनिर्णयः अजित्वर्मागंमत्वाइहइति कृद्योरिति कृत्स्पपोरिति अंगाधिकाराद्वंगसनिमि
त्तेयोप्रवनयोरनाकाविनिव्याधीप्रपणात् कथंपुनरीति अंगस्याधिकारादंगमेवकार्यितप्रकृत्सिनितिभावः सिद्धान्तवादिनाते
वेयथिकृत्पेपनमूर्ववर्गमन्यानश्चित्यसपाधीयते इहरत्तप्रकाशतेनापिति कृत्वाहितानमत्वापुत्रुशारानत्सभानिपरिकृत्वाहिभक्तावतस्यत्रा
षामयपात्यनाकोकिपेतेरस्पर्धः यत्रतीहिविभक्तिनोलितंनरत्नाकृत्याकिति लोकिकेमपयोगेस्परतमत्रविभक्तेरभावः अत्रा
द्वुः विभक्तावुत्पन्नायांपापमनाकयोःकृतयोरकोगानलत्नतोनेदापायाभ्यमनोइहत्यारितोपेनसामुएव्यासिद्धमेतन् पथापामृते
ततश्चायंपपोपमितितेरत्नकारकेजिपातेपुक्तः तेरपुनरतिस्थितेनमवहिगुणोकृतेःहोतवानिसताउदर्द्धः इत्याजस्येवहूरितिलोपेकाते एषः
पत्नाभावाद्धनाकयोरयथसंताः तेरनविपरति अत्रांगानापिविधावृत्तवहिरंगोत्तुकत्वाधतरतितेवकिकृतनेनतुमतोग्रसमितियत्नपत्न १

2

त्त्वणायनितिथेधारत्नाकयोयथसंताः मतेवेरिति विशेषणविशेष्यभावेकामवृणद्रंगेनपत्रविशेष्येते मत्वनात्वंगांनोसंभवतः अतवविशेष्येणतदं
तविधिर्भवतीतितरेतविधपावायतनतत्रस्थितयोगावपत्वयोर्वोरत्नाकोर्भवतः तेरनरधीति स्वमोर्नपुंसकादितिलुक्कितिप्रत्ययलक्षणे
ननुमतोगसेनितिप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधाहरेणामारिः नवायमिति नहीहविभक्तिः प्रत्ययोत्रोवायानिमित्तत्वेनोपात्तमितिप्रत्ययल
क्षणात्वयनाकयोस्तोतिनतुम नोगमेनितिप्रत्ययलक्षणप्रतिषेधस्यापमविषयः केवलंस्मामपुंसोरत्नाकोर्भवतरत्पुच्यते अत्रांगे
प्रत्ययलक्षणेनेगत्वंत्वात्नहिनम्पाविधौ यमात्राचीनतुमतोग्रसमेतितप्रतिषेधःप्रवर्त्तते अंगांगत्वतप्रकार्योनोविधावतनमप्रतिषे
धःप्रवर्त्तते नवांगांगत्वागमकार्यमितिप्रतिषेधाभावः तेतुगणस्यसमप्रमाप्याप्ययोरत्नमात्रेणाधिकारेवअत्रसंज्ञारत्नसपर
निमित्तत्वात्स्थानिवद्भावेसतिनंतपमानेगतपमाणभिनिवकारत्नमपमाणप्रतिषेधउक्तः सहइहसेननवापुंरितिस्येनेनप्रथान
विहितनेनापितिलोपःरणेनभेरापुंयोहदंतेरतापोभावविनिपत्नसमाश्रित्यनवापानिमित्तमित्सापुक्त कार्यकालसंतापोभ्याभुमन
श्रित्यवत्रपेत्युक्तेनवाहिपत्नउदितस्त्रांगमेनताप्रपोपस्थानात्संनिहितः प्रत्ययोनिमित्तत्वेनाश्रीयतइतिपानिमित्तत्वंभवति अथवेति
भवतुकार्यकालपक्षतयापिनदोषइतिभावः शिष्टमित्तत्वेनेति अत्राकारेणाविधाने तवैवमासामात्प्रत्ययेति निमित्तशिमित्तिभावरत्नणात्स्वम
र्थांतरणत्वाराश्रयितेनप्रत्ययनिमित्तत्ताचांगव्यपदेशात्प्रत्ययपयोरवमहणविताययते धातुप्रतिषेधरति अन्यत्रनेवोक्तप्रत्ययपयोर्महणात्प

3

७११

कै॰७ तिस्तस्यपृक्तं ननु सम्यन्ते सामानाधिकरण्येन संबंधः संभवे चैपधिकारण्यपक्षस्याश्रयणस्याप्रकृतत्वात् भेदे हि विभक्तिनिमित्तत्वं भवति
२ चाभेदे च न भवतीत्यर्थाभेदस्याश्रीयते अथवा भाष्यकारेण षष्ठीविधाने योगो भक्त इति रात्रौ श्रौत्रिकमवक्तोरिति गमिस्तु रोषः अन्यथा रात्रौ चेति॥
मुन्यां रात्रौ स्तवे विधिः अस्यपदस्यार्थः सम्पादितपथिकारण्येन संबंधेनेति संज्ञाः गुणशीति श्रुतिरथ भावे पुल्लिंगेको वै तेषु कृपस्य पः प्रत्यय
सत्वस्तुः पसपः न सुग्रीति पत्नाभाष्यकारेण सुग्रीति नोराहते कंपुशीति कंशो भावे मधुलितु अस्य सरति पुष्यस्य पः अन्त्यासिद्धकारणे परं त
मतिदृष्टमन्तस्याद्यैमिति ततपचारे शोनभविष्यति नैनदृति अवयवस्यापि समन्वयात् अन्तरङ्गत्वाद्वा न पचेतान्यामिति
एतः कुपुनवचन श्रुतिस्थारोनामेव समासः अन्तरङ्गत्वात् कः पूर्णपत्ति च वपदानापेक्षपाल्येषपन्नपरे शोचपच स्वादनन्तामिकस्वा
श्रीपतेनाम्नः न च पुस्तुग्यारातुकाय्यानन्नातिकत्वचतितान मितिरोषाभावः इत्थं गाप्राशोतीति लोपस्तु भवतु मा वाप्रदिनितवि
चार्थ्यते केनेष्टकालोपेष्वचति रूपस्यारेशाविध्यनेन दृष्टविधाप्यस्थानात् देशस्यपमपन्नामिकपुरस्तादेशानाः नवाधिकारणमि
ति दीपिसती कारणेन राष्ट्रो भवति सिद्धित्वत्राद्वरत्तिमति यपोनेनेनतापकोधिकरणे देतिकारणमिति दिकृसवानुपसनेनारितिवर्त्तनो
स्वयोगित्वनारेकमुपति दोषेण याप्ति नु पसनेनारे वृषचाप्यारितितिपमासेतिकारणात्पारितिस्तताप कपुंलिङ्गात्पाभावस्य विपर्ययित्वे एम॰
धारितिएवंविधनिधेयान्वियचितिः एवंतद्धीति परीप्रचारापररहीनस्वने नराश्चतत्सन्निर्वाकुपभेरस्थार्थापनत्स्यर्थः एवमपीति एक २

४

वाक्यतानायपरोनपर्य्युनुपकेनत्वारंनादृशितिः पर्वापेणरापूर्वीपोः पूर्वसंपः एवं तर्हि संबंधान्तरत्रितिति पदप्रविशासभेदेनसंबंधेरोपाभावः
दीतिनोदीपभवतितिस्वरेनादृशितिः दापपवृत्तौनितत्याप्रिपुनिहायोनरक्षास्त्रानुपतिपादन्नायेदपृक्तं उगितश्चेत्येपभवतीतिस्यान् णावित्यत्राद्यम्
त्रानुवर्त्तने चतोनोलेपञ्चातउगितश्चेतिनवत्रेनेतनवन्नतस्यातगितारदेतनोमभवाचवाभभेदस्यार्थापते चकृतस्पर्शश्रोभवतः उगितोर
नातदीनपचादयाविति सन्नानपाविसस्मात्तरन्वमेनुपस्थानापपुंतिस्त्वमनरुत्रिदीपति दाक्षवोस्वनटानुपदहणनकातेउभवतीतिनिदापत
देवावनुवर्तिनपपुंस्यनेदापःस्यातेस्त्रानिराकारणपातउगितस्त्वनाप्यासेवेधः उगितोनरतिनिवहत्तमिति उगितत्वस्यसनिवहतिरण्याप
नेशुनरसेनसंवच्चकारणेनुवर्ततेद्विरितिवीरस्यणीतिदृपनकारणमभगुमिति क्रकवाकुरिस्वनोतिजुहणादीप्समाश्रेरसवनवर्थ
भोतेनस्यायवत्स्यहणादिति वर्णमनुरापपहणामिद्दनवर्णग्रहणामिसर्थवदृहणपुभाषापत्रिदृनेपस्यपाचस्यपपाःपत्सपरस
पुमण्णचणेत्याः संभवति एवंगोपतीति ईकारात्परोनुमप्राप्नोःस्संस्जनताचभवति एवं नेरस्नः कारकेस्यन्त्रासनन्ततानाञ्चभावेः
नेचाविभक्तावितिविभक्तोपत्वार्थविधोपुनेलिंगविशिष्टग्रहणन्नभवतीत्यर्थः श्रुनेति साचेकाचुदत्तिप्राप्तेविभक्तेरूरानुत्त्वंनोति
श्रीनितिप्रतिविधनेश्रुत्वेति गोणादिस्वात्तदोपिकृतेउरात्मपणाहस्त्रवीरित्यणुविभक्तिस्यप्यपतिपधश्रुणाः ननुविभक्तौतेनकी
पंत्रनुविभक्तोपातःपर्वस्यानिकचलिंगविशिष्टपरिभाषापाः प्रतिषेधः नेपरोपः विभक्तैपरत्वार्थपचविभक्तोपातःएवंकापत्नत्वे

५

कौ॰ ७ विप्रक्रौ कार्यमिति तस्यैव प्रतिषेधप्रसक्तिः एवं पूर्ववतीति एतदर्थं [illegible] सम्यो [illegible] मिति [illegible] भवति पूर्वीति सम्यो [illegible] रान्तः [illegible]
३ वरेवो [illegible] मपि निपनाह [illegible] पूर्ववीति योऽपि [illegible] व्रीहिः [illegible] तनारिति [illegible] निषेधः [illegible]
[illegible] नोपरमिति तोपः पूर्ववीति योऽपि [illegible] मिति [illegible] व्रीहिः [illegible] समानपाद [illegible] चंना
त्वेपोव निसः [illegible] शेषा [illegible] विकल्पो भवति पोत [illegible] सम्पा [illegible] ति सम्प
[illegible] पापा [illegible] प्रसक्तः [illegible] परामव [illegible] नेनर
भवस्वारी नापि [illegible] परान्तव [illegible] नेन्नाम [illegible] भावः
नेरेभावा [illegible] विहित [illegible] निर्देशाद्वः [illegible] सम्पाद्यर्थे नेत्पर्थः [illegible] रिति [illegible]
नापत्स्याने [illegible] स्वर्थमिति नेनो [illegible] अपपोः [illegible]
नानेव [illegible] परमात्मापने [illegible] मानमिति [illegible]
[illegible] आनीतोपापसरादि [illegible] विभावः रत्नो [illegible] अनिन [illegible] आनीतोपापसरेति उ राम॰
[illegible] पापरा [illegible] विहितो [illegible] रत्नास्वाह [illegible] पूर्वस्मिन्नेतोपतितने उपनितः ३

पूतनरीति विकल्पेन [illegible] नेनाभिप्रायेणाह [illegible] पापरा विहितेति [illegible] नात्रती वि
हिताननु [illegible] मानिना [illegible] स्याह अनि [illegible] नाग [illegible] स्वादि [illegible] सताप [illegible] नन
स्पः अनि [illegible] विहित [illegible] विकल्पेन [illegible] विकल्पः [illegible] विकल्प
प्राप्तो निमिहनिति भाष्यकारोपि [illegible] साहः अन्येन [illegible] नापि [illegible] माद्वः अन्येना [illegible]
नत्यादिनि हितसार्थः [illegible] भावः [illegible] कार्यभावः ॥ ॥ स्वमने
वी [illegible] परिषे [illegible] ॥ ॥ स्वापनादि [illegible] स्वापसारः [illegible]
प्रकृतिनिपेत [illegible] प्राप्तो [illegible] वचनं कर्तव्यं [illegible] नापाद्वः [illegible]
[illegible] उच्चारणाभावात [illegible] मिति
वचनाद्वा [illegible] तपनतः [illegible] उच्चारणा [illegible] स्वभव
ति एवं [illegible] नोच्चारणेपि [illegible] विहितना [illegible] कार [illegible] हिता वारन
रीत्राएवमपि सर्वः चेवेति [illegible] प्रापरप्रोपभवतीति विकल्पेनताण्ते [illegible] पेतनारसति

नै कै॰७
५

वहितिं गोपरत्नाज्ञिसत्वाद्वकत्वेनाप्तत्वादिप्रयुक्तस्याप्रामाण्यं प्रसक्तं प्रवर्तनीत्यत्राह अबाधितेति नन्वेवं प्रामाणिकत्वमिति चेत्तत्र प्रवृत्तिजनकत्वं तथात्वेनज्ञानादिप्रयुक्तं गच्छ
प्रयोगेष्वेतत्पापाप्रतिवन्धकत्वज्ञानं प्रमाणं कृतिसाध्यत्वमेव विधिः प्रत्ययार्थः कार्यत्वेनाभिधायकत्वेन लिङादेः इष्टसाधनत्वेन विधायकत्वमिति निषिद्धत्वादेरवाच्यत्वं तथा हि
तत्पुनः प्रयत्नादित्वसाध्यत्वं श्येनादिकं तेषां हिंसात्वेति अप्राप्तत्वादित्वादिति सोऽयं नियतिकं पक्षपातित्वमाश्रित्य तेनोक्तं विधीयते नातिप्रसङ्गः विहितत्वादिति
पक्षादौ तत्र विधिप्रत्ययार्थः सम्भवतीत्यर्थः स्वत एव पर्यवसानं ॥ पर्जन्यादिः इष्टसाधनत्वस्य विधेयत्वं वेदार्थत्वेन प्रकृतमाशङ्क्य आपादयति इष्टसाधनत्वमनुपपन्नं कर्तव्यत्वे तथा
वेदार्थतावच्छेदकत्वाच्च तत्र विधायकत्वं विरोधिनः प्रत्ययस्य प्रवृत्त्यभावानुपपत्तिरित्यत आह धावरेणेति सम्बन्धोपरि पक्षपातोपपत्तिसम्बन्धस्य वाच्यत्वं
न अपेक्षत इति वीतं अप्राप्तस्य वाक्यस्यार्थं निषेधः तस्य ते अविशेषादिति तत्रापि तदेवोक्तं अन्यत्रेति सर्वत्रैव तत्र सोऽर्थः पक्षस्य गुणाः श्रेयः साधकत्वानुके
गुणानामित्यर्थः कर्त्तव्यमिति परार्थो विधिकार्यपदार्थप्राधान्यात् प्रधानविधिकार्यपदतो वाक्यार्थ एव पर्यवसानं नियमः बलिष्ठपदार्थस्य प्रमाणतया अपेक्षितत्वान्न स्वार्थ
बुद्ध्युत्पत्तौ भवति परार्थत्वात् सिद्धतात्पर्यं तस्माद्विधिप्रतिपादितत्वेन तथा नास्ति तत्र तत्त्वं प्रवृत्तिजनकत्वे विधिप्रत्ययस्य प्रमाणत्वादिति बोधकत्वात् सिद्धान्ते अपूर्वे विधिसत्तायामेव
पदार्थानां न यथार्थपदार्थवाक्यार्थं प्रमाणत्वं न तु वैदिकपदस्यार्थप्रकरणानुरूपनिर्देशेनापि बोधयतीति अनेनेव कृतं तस्मादिति दृष्टान्ते अनुपलब्धेरपि तथात्वे तस्याभावात् अनित्यत्वादि श्री
नादेश्रवणात् प्रमाणपदार्थत्वात् सिद्ध इति अनन्यथासिद्धत्वेन गौणत्वाभावात् कर्मविशेषाणामेव विधेयत्वात् अन्यथा नादरेण अभावः अनादेश्यत्वविधिः तु राम॰
पदार्थपरिधिः प्रमाणतोऽन्यथावधिपरिकल्पनात् सोऽयं तत्र तदर्थे प्रतिपाद्यमित्यत्र वाक्यार्थानुरोधिनि अन्यथा नाराणां तादृशप्रमाणाभावात् निरपेक्षस्यैव तस्य प्रामाण्यं ५

नित्यवचनात्तत्पाठमात्रस्यापि वैदिकत्वे विधीयते कर्तव्यमिति नियोगवचनादिति त्याग इति तस्य वैधत्वादिति तस्मादेवं विधानादेव नित्यत्वसिद्धेर्निषेधविधानाभावः एवमपि निष्पन्नमि
त्यत्र अधिकारविशेषस्य प्रयोजनत्वाच्च प्रमाणसिद्धे धर्मत्वविधिविशेषणत्वाभावात् उपसंहारे नियमो नित्यत्वविधानात् तत्रोक्तो धातुसम्बन्धात्
पदार्थपक्षपक्षः एवं तत्रेति अर्थसङ्ग्रहस्य प्रकरणस्य प्रमाणपक्षपातो प्रवृत्तेरपि तथात्वे भवति नित्यत्वप्रयोजकवाक्यत्वादगुणः इति गृह्यते ॥ ॥
शौचादिकं ॥ अन्तर्यामित्वेति इत्यादि तस्य तात्पर्यं न तु तत्र तद्विधानात् गुणत्वात् प्रधानत्वे तत्त्वात् कर्तृगोचरत्वात् गुणत्वे नित्यत्वप्रयोजनाः पापि
भ्रान्ति परोक्ष इति तत्र विधिप्रकरणात् प्रत्यक्षतः पापसम्बन्धिवाक्यार्थात् गुणानुरोधात् तत्त्वं निषिद्धकर्मत्वप्रतिषेधेन वर्णाश्रमधर्माणां तत्रैव
हि तादृशेन तत्पदप्रयोगस्य तत्त्वात् तस्य वैधत्वानुकम्पायाः प्रथमं त्रिविधं गुणप्रधानभावः पूर्वत्र न तत्र परार्थत्वात् प्रत्यक्षेण अनाहूत इति विधिप्रकरणनिषेधो गु
णेन बाध्यत्वेन तद्विशेषस्य वैयर्थ्यानुकम्पायाः प्रतिषेधात् प्रतिपादकत्वे प्रमाणं भवति तत्र प्रयोगेण निषेधः पवर्तते आद्यन्तयोरिति विधिरेव पापक्षयः प्रत्यवाय
इत्यभावात् गुणविधिनिषेधः एवं तद्विधिनेति प्रवर्तते तथापि तत्त्वाद्गुणाभावः तत्रापि गुणस्य व्यतिरेके दोषो न तु गुणानां पापक्षयः कि
यत्ते आश्रयगुणत्वात् उपसंहारात् सिद्धविशेषणादेव तत्र न प्रधानविधिः तत्र सम्बन्धिगुणोपसंहारे एव तत्र गुणत्वं नियमे कि
सर्वविधि तत्र प्राधान्यमिति एवं निषेधेति कृतिविधिनियमो तत्त्वप्रतिषेधात् दोषे ग्राह्यं विधिः विधीयते तत्त्वपक्षे प्रतिषेधविधिप्रकरणेन
शौचात्मकानां पापक्षयः पवर्तते अथ अन्तर्यामिनां तेन तत्रापि विशेषेण प्रतिपादकः एतत्कर्मसम्पन्नानामिति पश्चात् निषेधः पञ्चमीतोऽस्य तत्

कै०७ ५ प्रसंगेऽछंदसिरं शेषम्यक्रव्यः अयमभावस्मात्प्रतिषेधात्तिस्रश्च तिस्रश्च तिस्रोऽस्य कविनिमित्तः प्रतिषेधः कस्मादपवृत्तिरिति जीविनिमित्तमनमीक्षितात्मादृणेषं
गकलीपरत्वे एकादेशात्पूर्वमेवदृशमविद्यमानद्यावापृथिव्यादित्वाभावात्परत्वे रूपस्य नयनिन्दकाजीमत्वं प्रतिषेधश्चमस्य दुरत्वेनावगन्तव्यम् आरेकोऽपिति
स्यदिति हृपोऽस्तु निसतिनेन्त्वा निसत्ता तारादरत्नित्त यस्मानेद्वं कुंविवशेषणमपरेतेषांभेदापूर्णात्त्वेनिसत्तन्मपरत्वे मेनुहृणेरात्मावस्यादपवनिसः पञ्चिमात्
देयाविति नदाश्रयपमात्रापवेतत्सा रावंत्तणा ॥ ॥दैतन्ने विभाषा॥ ॥ वह्म अतोऽपि मतवैतिस्यवेति धात्वाभेदेन सर्वथाद्वाद्यम्नामपिविद्यमवति वे
रमितविभाषेति नत्सपमा त्रयुक्तरसितृतीयाप नेविभाषात्मवसिद्धनत्तुविभाषाविदानाचपयाप्रयोगकृद्धिः॥ ॥ अनीतिसप्तम॥ ॥पात्ता
दिति पत्तस्मादकारः हसैत्तिदिति ऐसोवकारः कृतनष्टतिनागन्नात्सपमनस्मपत्तोरनेत्यथमः मुक्ष्यगशब्दोऽपेणान्नवकादेशपनादरुति ऐपभाव
इत्योनीमिति कृतपत्वपंते सांप्रतिकाभावेऽनुनरशेषाभिप्रायाप्ते नमुनानानत्ते एवास्यमाणानस्मायवादोपुक्तः उत्सर्गापवादपोच्याप्रकीतिव
निषेधः पचंतहिंप्रवेपत्तवादिनोऽस्मर्णपत्पादेमनोक्तिस्यं चादित्विमनिपरस्तुमागोगीवसितोजवादीपुरसदति तेनानिसदर्शिमा ॥ ॥दादू- सिद- मामिसा
न्यमा॥ ॥ अस्तिवेति सप्तानिवृद्धावात्राद्वेपणनवितापने अनेनेति नपमहत्वादिशन्नापेसयनेनिपमात्ति समनिलोपरति हल्लिलोपरत्पनी
पमाल्लिलोपमितिपरेकनैकं नकारानुप्रत्नपवत्तनिलोपाभावः अपदेति दरपस्तुर्थैकवचनस्य सुपोलुगितिपादशः तस्मादहलो
दित्यादिरूपलोपाभमंगादत्तिलोपरतिवक्रवंतनस्यावानेतेनिनमिद्यति पचंतहीति नत्वस्यापवनापतस्मिन्नमपत्तदरमोनाद्देशादिन्न

चार्थं अस्त्रीपते नुनर्निर्दिष्टपरति निर्दिश्यमानस्याथः पचेत्तुत्तलोपमानिरूनादीर्घनं प्राप्नोतिपयात्मेति नैषदोषः अंदेशोत्रस्सात्विमंति
तुपमुत्तुमिति तुकिकतेन तुमनोगुणेति प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधाद्दीर्घत्वाभावः सोत्रदति सचेकृतःसोचः कृतलक्षणः स्वकालेचाणमा
मर्थ्यादिति अनन्यानृत्काणप्रत्यविधीयतेनस्मादेः परस्यसादेः नकारोविहितेनमपोगानलोपप्रसक्तः दितिसिद्धमिति नदेवं भाष्यकारोक्तात्मादेशारस्थ
स्वत्वपसपिनुः अनेनसिनेनमिनातिनासादितिसिद्धं पेटनस्याञ्चविहितानिसप्तः सन्निपातपरिभाषायामस्थितिनलातनामादेशानुवर्तते
भाषाकारेणनुमन्त्रिणानपरिभाषामाश्रित्यनत्वमादेशमनेनयुपयत्ननितनेणानिनमिहितिमिमात्वमितितिनोऽवसुद्धावितवान्॥ ॥देर्वंः कु
तः संदेहरति प्रपोगेसहायेस्मादेवचतुर्थ्यर्थोपुणमादपुक्तः संदेहरति भावः इतोसहसत्तामान्नपशेषणाभ्रमाद मम्मान्नोनिर्देशहति जहणी
प्रतिपदोक्तेयोतिति चतुर्थ्येकवचनस्य हे इति कृत्यप्रत्ययपरीक्षमिस्मनेकवचनस्यतुपौर्विनीनिमुतकनेहे इतिनास्त्येकरूपत्वापितदीति इत्यी
निपदानलपत्तुपावनुदोभावादपिनावाति कमिनिपरिभाषाप्राप्यपनिविषयः सुधिपस्सपाम वैश्यागामस्यत्वा दित्याकनमथनिपरीक्षत्वमभवा
पेतापरिभाषाप्राप्यपद्धतिः नदास्मसत्वापस्वोत्तेन एवेनदीति निगाहर्षीनवास्मनस्ममवतिसत्तापादेभ्यः तदस्माशरहाणाभिमिन्नोदापाणादिति
॥ ॥मवैमाघ्नः स अनाणकादिरूपादिति स्नोऽकेपदमतिपादनापवासमुच्चार्यतेनरेवमाकारणाविवृद्धिमस्मान्नाव्यापने ननस्वयत्र अपरेति
स्थितेनिसमाद्देकोदेशः प्राप्नोतिनस्मिन्नकृतेरं नत्वाभावाद्दीर्घविधावेनादिवद्धावाभावात्राद्रूपानर्थदेशानस्मापायमिद्धिरितिभावः प्यात्र

कैय्य
६

ष्ठीति अत्र द्वंद्वनिर्दिष्टेनेत्यस्य ग्रहणे तेनाप्यापादपञ्चमतो निरस्तत्वाद्ग्रहणं बाधित्वात्स्वरूपस्योपेक्षणेन सवर्णदीर्घत्वेन रूपसिद्धमित्यर्थः नवेति परद्वया
द्युपन्नेरिकारे यो विहित इत्यर्थः स्वकपरात्वपत्वात्तुल्यमापादपेति तंत्रार्था ॥ ॥ जस्त्र ची शीनावृद्धिमानुपो कश्चिद्रूपाने स्थानुवन्धः कृतमर्थमिति ॥
चोरः चापः चोद्रिः नित्यत्वात्तुवारः नकारिष्टोइः तिरूपविनतानथमनस्तत्वचनत्वरूपारोने किंत्रयानन्नविशिष्टत्वः किमर्थमिति चोरस्तुत्वपानंद
ति निरतवंचकरूपनिभापपेनिभाव चापापीति पदपरिस्कारः त्वरा वृत्तार्थनानवरूपरापानवंधः नथापनेकाला अन्तवंधा इतिरर्थनात्मकानन्तर्दीने
नात्र चपवावपत्वपा पूर्वपूरापाचपनान्तरंनाननमस्यपस्यापनुबंधः स्पानपपोननामानाम्रसपानवंधोनमविष्यतीतिचेरिहननस्य ग्रहणमा
र्भारतिस्यपोजनेनसातपदवमोः रत्नेयमानान्तरनवंधकमनिर्दिष्टान्मांद्विवचनयहणनत्रामोति कार्यवाणसाम प्रर्थानकविष्यत्सुखरापूर्व
त्वार्थमिति चोर इतिवचनाव्ययमार्द्वितीयाद्विवचनयोरेत्वविधानकंवान्यमनुभीयतेरसपरेषीः स्थानान्तरः कामरते नापाएसोमस्यादि
त्वार्थमंयः अथवेति वर्णमात्रनिर्दिष्टमेहः कार्यमनुसंदेहार्थोनानुबंधार्थः कृत्येमविनिपधारकार इः अणादित्पसलसत्रोकाणनिति
प्यनिर्दिष्टो कारीनस्यपतय पस्यपाणा वाविधीयमाने नवद्वावानके वनस्याप्योकाराणमवर्णतेनस्यपसवानवथस्वा वाभावापानित्रवधे
कपाभावानवस्थाकारोतिनवर्णस्य अथवेति हवीबार्थई अपिद्विवचनेद्रिः नीपदिनेनचेदन्तविरष्योरूपस्यपोतिसमानग्रहणार्थ
तत्त्वेमत्तनिर्देशः किपनेनेनपः एवमस्तेष्पोरूःतस्यप्रहणमवतीति प्रथमाद्वितीयाद्विवचनयोग्रहणमितिः वर्णवाचिपिति चोकारेव

एष
६

र्णएवनिर्दिष्टेनपस्यपरस्यार्थः ॥ तेनेति न्तेनरोपइति इः न्तेनसतिपोरोपः स्ताविति न्तेसे वाभावारित्यर्थः ॥ पञ्चश्राप्यओशः ॥ ॥ ओशदिा
विति अत्रोत्पादे शोनापपापेन्तुकाप्यमाणः विशेषाभावात्तत्स्वरूपस्तुकोवाधुकः शाम्रो नीतिभावः इत्ततोपेननापामिल्पा पुनरयम्नोनुगमस्यैवाप
नपूर्वादः नन्तुपोश्राप्तुमानिपरिकर्मो लिस्सापोनिसत्वाद् अनित्पतिपवत्तीणारेशः गामसनुभविष्यतीत्यर्थः एतचोणारेशाग्रहणमस्तुपणमो
अनेनिस्तत्वात् तेभेवलुकाभाव अवत्राणेनापिविधीनवहिरंगोलुगवाध्यनतरनिर्नुहनलुकोविशेषपमपस्सपपरवादेस्यद्दुत्रउसमाः अववोनं
नरानिप्रयम्गरसाद् पदूमध्यशेन लवेकदेशान्नदकारणमिनत् परस्यनुगिप्तपमप्रयोगोलुकमाप्रोनित्यर्थविधानसामर्थ्यात्मावतिनराएमुन
हस्तावपिन्नमात्तोत्यर्थः स्तोपमेननापात्नेनस्तवाध्यनमाश्रिसाद् चपवादइति पदूप्योलुगितिसर्वत्रप्राप्तोनीति सत्एवाशावाध्यनेलुपोधा
नुपानिपरिकर्मोत्रिसमंतुकविनप्राप्नोतीति तेनप्रस्यास्यवाचकत्वात्पापात् अन्तरंगानविविधीनसहिरंगोलुकवाधनदतिरत्वेमेवलुकप्रा
वे तेन पेयानस्यादिति चोणः पदूप्योलुगितिसपमनेननएद्वितीयाचापविदितस्यलुगवहितः ननुमध्येपदावादरेतिद्वितीयाचापविहितस्यै
वलुकोवाधामाभाति नेपरोपः पत्रहावपिस्यवहितेोडविधानितिनत्रहस्तोनुभवाहितसंसक्तोपपन्नमिनस्य तपाहनम्यपूर्वस्यएकोवाधर
इवनेकाध्यापमवहिताद्विपीयाध्यापविहितेनोलुकमहतापन्नेनस्य णिपः अनंतरस्तस्तुपवर्णपरनिसएवबाध्यते अथवासयाम
मसावापनत्वेपसामस्वाननस्येवाधनभाव एतच्चलुकः समकत्वात्मस्युपाप्तोकमिमकत्नोलेतोस्तुकी एकसमवेत्रयासापा

कैं०

स्पकृतिनमास्या श्चर्थेरिति श्रुहाभ्यरतिविषक्कौन लक्षणत्वयारा कार्यो निर्दिष्टो शकृत्स्थोर्थंविषयविशेषेवस्थापयितुं श्रात्मनेपदेति कृताकारस्यात
कारणमसासत्: नतुंवेति नञ्तत्पुरुषाद्विनमावाकार्योविधायिनिर्दिष्टः कर्मनैमित्तिकसाधक: एतदेवेति व्यावर्त्यमिच्छन्तरमितिवक्तव्यमेकमानैसस्य
उक्तकारणमस्येवेतेनप्रयोगनेनकृतानाप्रघास्यारहकृतानान्माश्रीरितिपरिवर्तनितस्मात्स्मात ननोत्र्यवेऊघामाबानकृतानानुकारणमनर्थकस्या
तस्मात्कृतानानुकारणानिर्देशस्थान्तविकल्पस्यताप्रकः स्वमोरिति उत्तात्सत्रोपस्थापयमानार्थसंग्रहः॥ ॥स्वमोर्नपुंसकात्॥ ॥वृद्धेति नपुं
सः कादिविप्रमनप्रयप्रत्ययाप्रवोति निरोनुगिति श्रुतेनत्सर्वकिं हते नत्तुस्मन्नोगर्भेनिशरणपभलक्षणपतिपेधानविभक्त्यपायात्प्रमाणोनीस्तनिरपं श्च
निरोनुगिति सम्पन्नलक्षणनेत्त्यान्निमित्तविद्धस्यतेनमनरविसप्रिप्रेनत्तुपारिस्तिकं पराद्धयोलंतलक्षणपोमश्च स्वादौन्क्रियते नरापदुक्तलक्षणसहस्राव
पिप्रमप्रदितीप्रमनतृलाभस्वर्त्तनिर्माद्यानोनाप्तिनर्त्सितिनमसपरोवैस्थलक्षणानोत्योवेनिन्मस्वर्त्तिनिबंधमाणाघट्यावातिनुधीवयोपुंगमान
नाएषुणवालिनोवर्धापनस्तुपीवापेतंतरोत्स्वेल्पमधिरवनिशयमानिन एतरस्येनमश्नुपेणोत्र्यतेपसवल्लक्षणानातोति पराप्तेषप्यापश्च
श्रीपते ननलक्षणानान्कद्वितिनिमित्तमुपमेत्हातत्रलक्षणवलवद्वति इत्यत्रनतुपसहलनिमित्तनलक्षणानोपपादितमसतिविधानंतुर्केनमेवत
यात्वप्रगवद्वाम्पुरेवमरुापद्वातपाद्वावालिनोदुर्वेज्ञानत्वायोगात्तोनांवर्तिनोपितरानासिनमुमवलक्षणानोतेति केचिदुक्तनोमानपिवि
धानवहितेणानुरूपाद्यनरस्पत्रापित्ररहणात्निसानावर्णेपोकस्कुत्कावाकनोभकृत समराधन्वनुत्कावाश्रनेरसाद्भः नथ्याचाश्मनेमवीर्याश्च

एम्

११४

भ्योलुग्निवाध्रर्वलवान्निति विशीति श्रृणसेस्नावत्तेनारंगस्यप्रयोरः नपुंसकात्स्यात्रमस्ययीति विश्तायमानेशर्यस्यहणंभवतिपराद्यं
गादितिविभक्तिविपरिणामस्त्राश्रीपतेनपुंसकेनवांगविशेष्यतेनपुंसकांतारंगात्यरस्यैतितरापिराद्यहणंपरानुनपुंसकाचोति
हितरस्याश्रीपतेरवानेवानपुंसकमंगोनविशेष्यतेनपुंसकांतारंगात्यरस्यैतितरार्थपहणंवारद्वाकेचार्थेनयोवीयपर्यादिकमाश्रीपते
श्रिमसक्यूरिति नपुंसकमयमलत्वरस्यतेनानपुंसकग्रहणमस्यादिसत्रेश्वनपुंसकांशतावादिति स्वार्थमनुवर्त्तनैने यथासाम्याप
रार्थापेत्तनेवालोकविभूताः शालार्थेतिपुरुकाभ्यःशरेपुनतरुक्तिविनिरस्तासाहनामप्रसंगः नत्सपिस्मापातुमालोमोवत्रसं
गामसकात्सइतिशश्रीपते उत्तार्थेवरैविहितचनरसत्रनपुंसकत्थोनिपुंचरितिवानुवर्तनैनेनकरस्मिन्नपुंसकसपुंवडाचानमचोरह्ना
नीसारैतन्प्रभावः किंदतिति विषयविभागायपतोनाधिमतार्थौविदिः विशीतुरः तमविविनवर्थंग्रहणमस्यादिशरस्वग्रहणा
मित्यर्थः श्रार्थ्यादिरिति विशेषणविशेष्यभावेकामयाणनपुंसकाथेविशेषस्याद्विनिरपिंतविशेष्यतरमितिनपुंसकात्स्याद्यन
त्याणस्यानपुंसकस्यापयनरः भवति परोणाविकारानत्स्यचग्रहणानुतरपरस्मेवेतिवचनाकिंवलानामयपुरुषस्यादीनामनरः भवु
ति इत्सोनोभाष्यकारेविचारविवरणोक्रमत्त्वमाणस्यादः पुंकृपनतोति अर्थमनपुंसकात् ग्रहणपसोमभवेदितिभावः किं
तर्हियत्नदति चेदेवंवक्रमिमित्यर्थः कस्मात्रवक्रमित्याह श्चवापीति श्चर्थश्चमनादिगणस्यनपुंसकाद्योमिथ्यापित्याह

११५

कौ० स्यपः॥ इत्यनेन पुंस्त्वकथनेनाभिधीयते न स्यस्य ग्रहणमेव भवति॥ तस्मादिकोपि गुणविशेषाभावविचार एव युक्तः नतु पदेनेति ध्वनेन गत्वा रसंभवात्
८ कैतापत्त्यग्रहणविचारः॥ ॥ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसां च॥ ऋदन्ताः सखि इत्युशनसादिकेरादेशो अनङ्परलोपः अपादेशोनल इति स्यात्सखिवद्भावार्यमित्यादेर
निरवकाशत्वमिति सिद्धं तिति अनन्तरात्मिकत्वेन निवृत्तिः स्यात् तेनेनो चाणा अणाद्यो काणेरुकारान्तत्वादेशः आदेः परस्य समस्त आदेपदे व
निमका रस्मात् तु तस्य पोगांतस्यलोपः इति लोपः उच्चारणार्थो नात्त्वं तु नात्विकं तु तत्त्वमतितलोपोनु वोवविधिनिबन्धनारीनां तु समस्तसंज्ञः एतस्मिन्न
विपदेहे देकन्तरीरस्यऋस्वबुद्धिशोपपदसंगं पदतादाह ऋकारस्य रणी इति कार्येपेरादुकारान्तानवाध्यते हि इत्यकार इकार इति इकारस्य सप्तमीहि
पविनाशपदसंज्ञा अहं नमा फिर्कारस्य सपोकान्तलोपः॥ ॥नेतरात्॥ नपुंसकादेरन्यस्य इति अलिंगे पुंस्पादरम्य अरीरस्य नो भिसाप
विवाएय स्त्रोनस्मात् सुकृद्धीराम्पः पातादमावाद्यं न इत्यर्थः॥ ॥पुम्स्या इरः सोप॥ किपदर्थः इति ऋकाररणाकारवचनेनपयोनेनाभावा
रादेः परस्य सत्तानुपपत्तानाउलोत्वस्य मिति सकारस्याकारश्रयोगुणादेनिपारणेण सिद्धमिति भावः इत्याहत्वस्यकारस्याकारवचनेन प
यानन्नभिनिमत्ताह ॥ तिक्त्वेसेति अनतस्याविषाकारस्य वादेशाभविष्यतीति अपद्युसमहाप्राभावे स्तात्तु महाप्राण इत्पोःकार पोःप
रूपमिति तथा तस्य वादेशः संपद्यते यः सतो बेलोपरति अनादेशा अलपवृविधानादादेशः शेषः ननु चेति शेषेलोपस्य स्त्रविभक्ताभि राम०
सनुवर्त्तते न हि शेषणं वशेषग्रहणमिति आदेशो पाविभक्तिविति विताणेनेहि स्वरादिविधिरानपत्रआदेशादाविति वितापेन तस्मा ८

त्सयप्रादेशादि त्वौ विभक्त्यानादेशान्तानैवायं शेषः ततो नात्स्य कारस्याकारवचनेन यो न तं सर्वत्र सर्वपरादेशाइत्यादि विकल्पहारेण विभक्तेरेवादे
शोविधीयते इति विभक्तेरेवादेशः स्यादिति त्विभिं तत्वादेशार्थं क्रियते सर्वपरादेशात्सत्र परत्वाद्वेनसमु सिद्ध तेषु च्यते किं तहिं प्रधानेपतीयते येना
अन्वपूत्वमित्याकारणाकस्य नाप्प्यायस्य कृभिनार्थं वृ लंतर भिधीयते तेचा नेस्या वीर काभवेधानादेकारेशोहाहरणाविभक्तिरेवादेशः अ
श्निनष्ठ विशेषत इति तत्सस्याकारसत्पत्तसदणःसप्तुरापोनेकालाचा तस्यादेशाः अत्र तेनेति सिनुपपुत्रेने यो गुणाद्वि निपारूपमिति सिद्धमिदम्॥ ॥
इ. प्रथमयोः पूर्वसवर्णः॥ ॥आधास्यलक्षणस्य प्रथमार्थस्येहाप्रभुत्वान्निवेशापेक्षपायस्मनावस्तु ग्रहणं वितापतेन त्रिविशेषतानापदश्रुति कर्पारिति॥
यदि ह्यौ लिंगेन निर्देशः ततो विभक्त्यर्थः ग्रहणेन भावस्युश्चित्येन निर्देशे नुपसंप्रयो न च पद्यते गेणास्यस्मास्यापि तेन तेः शुद्धित्वेनाभिर्देशोनात्
न्यस्यप्रथमग्रहणं वर्णस्यासमाप्तावेव यथस्पूर्वाः प्रथमपूर्वस्य यथा तत्र अयुक्तानुस्वरंतोयपाः प्रथमायाश्च विभागाय प्रथमायायाश्च द्विवचनस्य च ग्रहणं
प्रसिद्धिः पृथक् प्रयोजनत्वाल्लिंगनिर्देशात् द्विपक्षिकप्रग्रहणप्रत्ययग्रहणप्रेक्षच पूर्वस्मात् इत्यस्य रीः प्रातिपदिकात्स्यादिति पदे कर्णस्य यथाः पूर्वो
इत्यनयोर्ग्रहणेनभावः नन्विदपोः कर्थं प्रथयस्य पावेनाधापेक्षपाप्रस्याद्वितीयपक्षेनेत्तलोपः एतत्पक्षे पाइयाव्यकरणमपुरापयपायुष्णाः
विरोधात् प्रथमाहरणवर्णानदाद्वितीयस्याविपक्षात्रमद्यपदेशः यथाहं ह्यौः पुंसि चनिशीयमयारी नामई वैसपरेशः अनंतरापीति प्रसिद्ध
माह अतिकारणमिति यस्मात्कारणान्तत्रविभक्तिग्रहणं नादिहन्नात् अवानारी इति प्रथमस्याविशेषणं तेम्पचीत्याद्यविशेषणपादे:

१०
१८ चत्वारि त्वं मोः संभवतीति समस्यात्र विभक्तिपदग्रहणं विज्ञापयते चत्वारीपीयथयथाविधि चत्वारीविभक्तौ भाष्यं विशेषणं तेन चात्वारि
लाभाकान्नु परिग्रहेत्रेतमोऽप्याप्यनाविरे विपक्षा वोऽयथायाथणपकोनाह्णोपृथगमानानेपसंक्र चत्वारोऽगात् पृथगोपि विशेषणापवृत्ते
तस्मात्तत्त्वाऽयणाधोनेमयथप्रयत्नेऽशविधानहेतुः चत्वारीनावेति चत्वीसत्त्वग्रहणानीति हीति तस्य तत्वेन विज्ञापयते यद्युक्तमोनेति ह्रस्वयथा
ह्रस्वयथावस्थानस्यहलोनेतिनिषेधः क्रियते तत्त्वोपोवीतिपतल्यामेहितोपापांचेत्सालेहृतेयथमयोः रुचैवस्वर्णेरितिसर्वेसचोर्णितस्मात्
मोनः पुंसीतिनेत्युपध्याननस्मान्निनिरूपमिद्यते रतः पुंसिनिषेधश्चात्र श्रीपमाणेऽपीपिवनन्त्वमात्रे नस्त्रीनपुंसकयोरितिसन्नाहरे तेषपनिषे
धरति आरेः पालिसारेनेकारेकृतेसकायस्यलपोणेनतत्वालोपः एतच्चाभ्युपगम्यलिङ्गत्वमुक्तं पत्ररहीति परिषत्स्यपयोरित्यग्रहणास्या
न्तेतोहितीपापाश्चनारेशान्नात्सप्तमान्नेवेसिद्धमेवेतिहितीपापांचेत्सात्वविधानमनर्थकं स्यात् नन्वत्र चपोचीतिपतत्त्यास्नेन ह्रस्वनार्थ
मात्त्वविधानेस्यादितिकथंतापकं उच्यते यथेनावल्पयोनतेग्यायोऽश्चनमोरोरितिद्यपादेत्त्वमितिविहितानस्यभावाच्चपुष्पाननस्मानि
संत्रादिशमानकारेकृतेशेषुत्तोपरनिलोपमुपिचेतिरीर्घत्वमविष्यतिः ॥ अ॰ ॥ सान्वयम् ॥ ॥ किमयमितिसंहितायांनिर्देशसमाप्याहि
लोपकि वारः चत्वारीत्यपक्षाः संभवतिप्पमारेशः शेषेलोपौ स्वलोपः भ्यमारेशः शेषेलोपः हिलोपः अभ्यमारेशः शेषेलोपः श्रेयलोपः अभ्य यादे॰
मारेशः शेषलोपरति तत्रपरामपमारेशः तत्तच्चेलोपोस्वलोपमनाह्यपितस्यः हिलोपेकृपानिहितमंशात् अभ्यमारेशशेषलोपस्वलो १

१८

पेषहयोरकारयोः पररूपं एकारेशात्उरान्नेनोरात्सरनितृरात्संभवति पुष्पस्मरोः प्रययस्ववरेणमानिपरिकल्परेणवांनोरात्तत्वा
न्हिलोपपसेवाकारेश्चारणामर्थं वत्स्यसलोपेप्यत्वनिरससर्वमितिअकारेश्चारणमाप्यर्थानस्यर्णाररीर्घनेनभाष्यमितिनवारस्ते
पंतरेवोहितोपः पृतोसमसहः हलोपस्तुनिर्दीपररीतितस्यरिहारेणपत्तहृपाश्रयोभाष्येविचारः उरान्नेनिर्ह्रस्वरसारतिरूपांतनोप
नोनउरात्वरस्यनोनयहणमनवरात्तस्यचपदेनोरात्तलोपरस्यत्रानुवर्तनेनतन्त्र्वाणोरात्सेपरेयाप्रोतिपत्रोरात्सेचेष्यते अगचरश्शितिए
लवत्सुपिचेतिरीर्घत्वमपिनभवतिः आरोसिद्धमिति अनयग्रहणंनानुवर्तते उच्चारणकृपमस्मासमस्या चारेरेशोरात्तत्वं ॥ ॥ साम
श्राकम् ॥ ॥ किमर्थमितिपुष्पर्स्राम रितिस्थितेआरेशोनात्रभाष्यमितिपरस्त्रयवर्तते आरेशश्शोपरतिसूत्तेतआरेशोय
लोभावात्लोपाशंगः सराप्पत्वमेषिनालिहितपदेतानांविधानात्रनस्याज्ञकारांतनारारेशपश्चत्रिकालेपुरनात्तीतिनार्थः समस्को
शे रानिर्देशोनकृतेयाकमारेशेषलोपेरिलोपचतत्येवमुरक्तात्त्वीनिभावः इतः कृतेआरेशेशेषलोपेवास्वलोपेयुद्धर्याभोनीतिभावेनन्तु
वोनिहेत्यर्थमसहृकोपारानेकत्रेष्यमितिमत्वाह केनेरानीमिति स्वरचपरमतमाशीकृते आमोपमिति सुरप्यपमायभक्तरितिपरिते
मप्यमेततररपुच्यते सामपुहलामिति निर्दिश्यमानस्येति परिभाषककारकोनतिर्दिश्यमेनरारेशविधानकालेश्वमेविहितः पश्चारेरस्यत्वो
पेकृतेयापुवनसरकेननिवर्तनेनरण्यतेचननिवृत्तिरिसेवमर्थमसककापेरहणं आयपनामस्यराधलेकृतेमुहिचनिर्दिश्यमानस्यारेशारति

१७१

कौ॰ ७
१०

सुरूपसहितस्यसत्वमाप्नोतिपन्नुनिर्दिष्टस्यैतेनुप्यवयुस्त्वमार्थान्तनिर्दिष्टस्यहणपरिभाषानुपपत्त्यानाताम्सुरूपस्यवहितस्याप्याकपारेवः साम्नोतिम
सुरूकमिरैशातमस्यरूकस्यभवतिस्थयपरोस्थाप्याधुपमक्रस्थाप्रकरणतस्याहिप्पतररतिबोरकल्पैनग्रंथः इत्यत्रलुप्तस्वीप्यासाप्यामकृध्यो मोनवृरोध
दतीप्स्यप्पप्यूद्र मनेोद्र विरोपधर्मेिवस्यमाणामप्पर्यनस्यान्सपेतयाराधविताप्यमानेरिदवृत्रपद्दतिनत्मिवृणोपानिनापतेशेपुरानिस्यानो वि
शुपसम्प्याप्वोर्दिवः लोपस्यवाप्निनुपसेउत्यागेनारतनारेशेस्यातपत्नविधानाताशरेशएवविभक्तावचेदिवतः वायुप्रतिषेधार्थमिति य
पोतेरुप्स्यर्थामिसर्थः सुप्परस्परोर्द्रेम्येवाचिवानरस्यम्पचतिागतस्यामंवेधारेसलोपेतसकारोतत्वात्तदापत्त्याम्रोतिप्रतिपातपरिभाषा
पाश्चरोपवःपदितःस्वराघकारायाद्विधेयभिविराविप्रानाश्वीपतेस्वलिंगोधेनि स्वपिधेयप्रसालिंगात्वारलिंगे सुस्रश्च क्रिस्याभाव्याप्स्विंग
एहिनएवनाप्यामद्र्योः प्रिधीपतरतिराश्चितनेपदिनोपोनाश्रुपितन्यः योमोविशेषवाचीति मनुष्योतकावाचारपः मनुक्तमिदंतुदि
पाःप्रातिपदिकविशेषणत्वात्तदर्थंटावारपहति नेपदोषः इदमपिसूक्तंश्रवावापुनात्युद्धिप्रामाभिधेयापापामिति स्वयवाचवचिर्यो
ननेवर्तनेवावकेनतल्लपुस्तकमंथवावृकस्थयेत्पोक्रमोवाचकस्थरूपपुरुस्तापिसत्त्ववर्जितनेप्सक्रः पद्दिशरनिमित्तकेनेति
मनुष्याद्रिमित्तएवार्थःतथाचैकरूपाप्यर्थोभिन्नशरोत्वाणात्राणरूपःप्रतिभातिपथापचतिपाककरोतिपाकक्रिपापानि एक॰
दैन्निकोनीतितथाचवलाहकातविद्योततेवलाहकेविद्योततेवलाहकोविद्योततइतिकंसादीनांचसाधनत्वेधारोपहितरूपाणां १०

20

कु
कौ॰

बुद्धिविषयाणांहेतुत्वान्तिचेस्पतुचनिपारिते एवंतर्हिपक्षरशेलोकेसंतमरएपयोगत्वन्निमित्तोर्थोनभवतीत्युच्यतेशरंथपर्युत्तमाएनलोकस्या
नुप्रणानस्यामर्थनिहिपारोर्थप्रसापप्पतितचमानर्थलौकिकप्रयोगारवधार्यं स्वार्थरूपमिति सप्तपिवत्तुतोलिंगावतेपुष्परस्पसाम्रातेते
श्रसापपितुगक्यतरस्यर्थः पुष्परस्परमिधेयवाद्रूपशब्देनोच्यतेनेवलरूपेणापिवचनोत्रासणाविद्यारेलिंगापुरूपस्पशतिपारस्पनवृ
पत्रिपुम्पःसतत्वतोर्थोविषयंलिंगपुक्तः पतीपत्तरविष्पचयतेतिलिंगसंख्यानवगमात्तथावचपरमतेकस्यास्त्रीत्वस्यप्रतिषेधः प्रसाप्यापतेव
विद्वितविवेोषानेवोधमसमानानामिगमवैनामनपुसकपोगपुष्परस्पोतिद्धिनितथाचविधीतुरुतुमापुष्परस्पाहिमकपारेशानोवधि
प्रतिषेधउक्तः चाणोतुरधीनमेरेनविधीलुडतुमापनिषेधःपुमितितंचलिंगवत्वाच्युपणमनच्चरादितंतमत्वयुत्पस्पावेष्पावच्स्प्रलिंगमाप्स्था
योमःतथावषट्पंततेक्यास्त्रीपप्पपनिषेधःक्वातःइदंतलिंगमेनेनदापारद्रवत्रतिविद्याभ्रूपादेदति तस्मादिति यापुभ्रावेदिलोपपत्ताश्रपणारस्यो
पेसतिपुदःप्राप्तपयानिषेधोविद्येपःसापयात्सकाप्यरणावाकत्वंम स्पर्येति स्थादेशपदतिकालेनहितस्यादेशेनविवर्षीनाप्यः समकाप
हणसामर्थ्योरिति नहिसत्स्यादेशनेनिवत्तिःक्रियतेकिन्तर्हिसत्ताभावलक्षितविषयेनत्यावेनोपायेनाप्याप्तेशास्त्रातयुक्तसाध्वनेनिवृत्तिराख्याप
नेरतिभाविनःसुटोनिवृत्तिःसतद्रूकनिर्देशेनचविपाधतेः ॥ स्पानन्त्रोणकः॥ ॥श्रीविकापीठीति विलसतुप्रयोतनाभावात्रोपमनःसर्वथा
नेरात्वस्पासिद्धत्वात् श्रोतंलोपेनकृतेस्यादिति एकारैरेकृतेश्रीतावानिरोधलावतपद्दितत्स्पामिसंधापदिवैचनासिद्धत्वोपक्तमितुक्ते

21

कौ॰ द्विर्वचनं लभ्येतेति एकारे रेफे कृते व्यपवर्गाभावाद्याद्विर्वचनाद्याविः साप हि स्याभवतीति यतावता द्विर्वचनं सिद्धाकृतमिति युक्तं पत्वादेकादेशइति
११ वर्णाश्रयत्वादरं तोगुणात्वादवीति रूपं स्यात् विसर्गकादेशइति यथागुणकृते श्रोत्रेनचर्णारीर्घेर्नृपानोतिकृते तेद्विः तथाहियत्कि मेरमनाश्रिस्तेको
रेफोत्साम्युत्ता श्रुत्वान्नित्यकृत्य यो त्रैलग्नुहूतस्यकारे रेफोनेवधायोमालत्वनिसे ह्यनवकाशत्वमोन्वायिति सार्वकाशमसवर्णोर्दीर्घस्वावकाशमस्य
र्थः पृथ्वीति याणोरणावलीपरनिर्वर्त्य द्विर्वचनं भवति श्रयान्मयाधिकारविहितमायणात्त्यतेतथापि नरोपदइतिभावः स्थानिवद्भावाद्रिति द्विर्वचन
निमित्ते विपातेनारेफः स्थानिवद्भवतीति तत्रार्थमाश्रियेकारे रेफे कृते चः पात्वाभावात्स्थानिवद्भावाभावत्याहो कितः च्चत्विपोनिहितेनारेफः
स्थानिवदिति सूत्रार्थो श्वपणां नतूस्थानिवद्भावज्ञकन्नदिस्थानिवद्भावस्यपाणोतोत्तु निमित्तमतत्राधीपेते कितत्येनारेफात्स्य परिहृतं
स्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनं तेलानिसंतनरिति सर्वमेवतेनत्वचर्यं मैतरस्ति एकारे रेफो विनिवृत्तो तं गण्यो तिसम एव रूपे चवत्तीते क्रमप्राप्तिपस्य र्थेवा
नेत्रकाणाद्यौ तेर्णाश्रियं तदाद्विलत्त्वाणां वैकारे रेफोभावेनबाधते न हितस्मित्राभाभश्चीत्वमाम्येत्॥ ॥विरेः शानुबंधे॥ ॥वृत्तेः किलति
ति निरारेफाय्कितमस्मीतितरञ्जोध्येन किंतुपुच्यते श्रानुबंधेतेणापितत्समानबंधकत्वं संपद्यते चानतुबंधकग्रहणाहरति स्थानि
तृगशब्दात्मिकार्येतस्मिन्द्धत्वादकादुच्चारणाद्योनानुबंधवरतिमत्यते एतस्मिबाह्मणानुबंधकात्वेनरत्नुबंधकग्रहणपरिभाषयाकर्मा पप॰
ग्रहणपक्षतः परिभाषोपाराते तपग्रहणापत्ततणा किंतु पुनः कारणामिति चांतयोणा द्विरुक्तिरितिकिलस्याद्वितत्वाद्वपूर्वानिरोविधीयतो च ११

पभिति प्रयाते शत्रीत्यारेण गुणोनत्रतिलत्वात्समावीपस्याशितितद्व्यनार्थेकि तं क्रियतेतत्स्वयं तनोपलतणामिनितं पोगतार्थमपीतित्वमिश्री
हुः तेनानिवारहेतेतोविवयानितत्वे श्रीनिक्षिद्व्यनोति नेनसंयोगान्तार्थे तैविलमस्य कथं सनित्युचोनैपम स्यादनुमाण णण्णेवाभ्मः कुचानेक्षे
कापुतेभ्यः पूर्णकृत्यपरेतिकानिरेत्तकविलदपसामस्थानेतिचो नेगुणानेपथ्यो हूलपानिपुत्रतेन च पुनरूप स्थानेनायिते त्ववियेपुगणानि
पेष्वविख्यात्मिति केचिराद्धः छोरसः कुत्सः तनत्तरत्स्वपथर्योति सार्वधानुकानानरि-त्वात्लोपस्यासिद्धत्वात्संयोगान्तार्थेकिलोपपद्यते द्वित्व
कारकरति वत्तुस्मिन्सारे वानिर्दिष्टः तत्सप्तकाराप्यकत्वाविसर्तने पीठ्यत्तोनतः सकारेणसमानबंधत्वं वसोः संप्रयुतरतिवृत्त्यपरेशोयलपार्थविधि म
धानुपरूपविद्यति॥ ॥समानेन त पूर्वेकोलप॥ ॥समपूर्वेशइति अनेकपराश्रयं मायनिमित्तोत्स्यवादेशोवहितः हितत्वात्परत्वे कपरविष
पपहुविद्यमपायेतावतां गारहतितेपूर्वेषाप्रविभीतिपाचः तत्रपरेशोसमापरहतिविशेषात्समासाविषये तेनाश्चीपते समासविषयेत्वकृते
वर्तमिन्नकृतापरेशात्स्थापायतस्य वयवतितस्मिन्कृते नैविषयीतिविशेषानिवर्तमानित्यचाहितायभावः पूर्वोक्तविरोधपरिहारायमाक्ष
कादिनिरेशात्सादे अपरे विद्वासाविलक्ष्यति अपरेणावस्थापायिति अत्राप्युपमानोपमेयसंबन्धोदेशस्य कृते पिसमासस्यत्वत्तुप
देशावतवति व्यकृते प्रहितार्थमभवतीसर्थः व्यवधानसमासदेशविषयसमासत्वाश्रयपमेवाभाजं अपरे शावस्थापोस्यकवर्णोतुपरेशिवत
मावेवत्कृत्यरसेनत्रुवत्तुपोस्थाने तयरे शावस्थापोसत्कवत्रेनेहपरेशितुंमतस्यवतीत्यर्थः अनादिशार्थमिति आरेशा आदिष्टस्य

कौ०७ भावो नास्तिहिमित्तमव्ययीभावः पारस्येति पुंलिङ्गाधिकेति विकल्पेनाव्ययीभावेतेन नसत्त्वं नासत्त्वं सत्त्वोर्तिरनेनतल्लवादेशात एवं निसंप्राप्तोऽनि
१२ चरीत्येति पर्वमिति कृतेनित्यादेशमाननपादेशाभवेत्तीतिकेवलस्य कोऽप्यपिमितिरटः अवतीप्राप्नोति अत्रापि कर्मनिमित्तं कस्यापवादत
थापिस्यान्नित्वद्वन्द्वान्नकार्यदिति निकृतस्यपतिप्रथाद्युणः पञ्चम्यन्तं तेषांतन्मात्रमिद्दलात बहुत्वादिति द्वन्द्वात्त्रिंशर्थः द्वन्द्वात्त्रिपदोनियुविभाजेन
तापतरतिश्चवस्थात्राडएवानेनपाठात् पूर्वकात्तरतिमत्वात् संनिधेयेति बहिरङ्गलक्षणत्वादिति समासापेक्षबहिरङ्गलक्षणत्वान्नमसेनसमासः
स्यथवावस्थिगः समासोल्लताण्णिमित्तमपस्यर्थः पदपुमिति निकितीसेवनशिर्धभावसन्नवादेशयोगेवसिद्धत्वात्स्यपग्रहणंपदोक्रम
थेतापपति स्थानिवत्त्वेपुष्परस्परोस्नादेशारसनादेशग्रहणात्तथ्यानापस्थानहर्षवाभसलक्षणविधिनानिरसस्तापकमुक्तस्य
ग्रहणेल्वलाग्रपेपुकार्यपुनरर्थलाभाभावप्रपदार्थमतेगणपस्यानुपपत्तिः तस्मात्तापकंतद्वर्तीस्नेकोऽप्यर्थोऽनुग्रहणेनतात्पर्यतस्तीति
रोधाभावः स्वालाकालकादिविति मयूरव्यंसकादिषुसमासपरूपणात्समासार्थपदंवेपापाठः तत्रसमासेनलएवपोष्मवस्थितः स्कोप
स्यपक्षस्यसमलविधिश्रीयमानोत्राविशासोऽनि तरंतनिरंशादितिस्कान समासारहनिरिंश्यनरस्पर्थः समासरहितिहीणसमसीसामान्यापेक्षवे
कवचेनेश्रयवाज्ञारसवकुलवनसम्भ्यानेनिहीणोनसमासनतानीयसभवतीतिस्कानः समासोहस्यतेनिहीर्यमाणसस्काक्षरहणेनविशेष राम॰
णान्तरतनविधोसत्यपमर्थोभवतिसमासेष्वतनर्वकुक्तानस्यसमासस्यानविनिमवनिरिस्यमानसादेशभवेनीतिस्कएवभवति समा १२

२४

सनिपातनाद्देशि समुदायपादांसावलुमवन्नलायेतेयाकार्याकाचाकारणिककार्यभावाभावनिर्धानहार्योर्णसर्थः पेपृथग्वान्तलालाकालकादिष
समपदगुणामपेक्षयेतल्कात्रसपः तेषांसमापेक्षमेपिनिपातनेनात्समासः चनतीवापायेति चनन्नतपोकृशेवाहसमासोनिपातनात्कर्मधार
ल्यपदनुपपातः विरोधमलेनविवसितलाद्यास्मनिमिवानुनसमसमीक्ष्यकपदे सत्सप्तमीचेपञ्चानिपद्वतीसमिस्कल्पर्वभवनिस्कादिरनेनः
पासेसर्वविप्रतिषेधेनांतरतविधिस्यान्नताश्रीपतेस्कात्रसपसमासाधासेनपक्षमात्तविरोधमलाभावात्पेनविधिसंतरतायेति पूर्वपदग्रहणपरिभा
पाश्रयमुक्तंतरतविधिः पालादसमे येनानामबधात्वमिति वधातुनामवधानसाश्रीपते वृत्तवेति चनसलसुनार्थवाचित्वादिरत्युत्पत्तिरनुर
पिनलसरः पेपवानि बधीनोः पायेति परलनिबन्धनेमाइस्यमाश्रीपेतेनतुकर्मतानिबन्धनेनात्मनप्रमाणमिस्याद्युत्पादात् प्राप्तवेति स्कायग्रहणे
नधातुपस्यपसमुदायस्यपरिग्रहान्नरस्यपलाहालोःसावयवेनपोर्वापर्यासिमन्नान्नधातुलस्यलक्षणेनतरस्यसे कुकुलेति गनेः स्कातेसमुदाय
तुपवेशाश्चसौवीयपर्यासिमन्नातनह्याति क्रतनतसप्तदशदीतामाभावात्तुपोमार्तिः पासकुलेति पाप्सदोषोऽनीतिनवकारकमिति स्कानेनलंध
नःपूर्वधनितनपापस्कातस्यसमावेशगतिकापूर्वस्यावयसपिद्भ्यहातकेव लघ्वादिकुलसोरेः स्कातसग्रहणात आचार्यश्वाह गते
चत्रेधमदयति तस्मात्क्रतृग्रहणपरिभाषानवाश्रीपतेचोरकस्याह्र अनिर्दिश्यति आचार्यत्वाह गतिकारकपूर्वस्यैवेधमतेरति पूर्वपदस्यपार्श्वनः
नेसमांसोपचारोश्रवनेकतमग्रहणपरिभावोपपद्यतेचनतिध्वनीतिनामावाश्रीपतेचोरकस्याद्र कुलोनिति पदपदग्रहणपरिभाषापा

२५

वै०७ ढकाग्रः उपशो स्पष्टमेवाग्र वर्त्यवत्ततद्धितांतस्याग्नातिपदिकत्वान्मुलुक्भवति कात्यग्रहणपरिभाषापाश्चढकाग्रः स्यादेतेनी अवर्णदीप
१२ नःस्त्रियामर्तिशिंजातिरेकमुग्रवंतेनत्वांतत्वात्श्रियामित्यादिस्यापिभवतः कन्नीदेपस्याग्रहणपरिभाषापाःस्त्री स्त्र्यापेतान्यप्रमेतेनेनोनिवृत्तिवेषास्पद
स्यान्तभावः एवंमाढकाग्रपेः परिभाषयपोभिन्नत्रकृत्तयोर्क्षितेवास्यपोवनिपातिवीयाश्रोत्तेनस्यपग्रहणपरिभाषापापास्त्रीपग्रमाणपाम्रकृत्स्यति
गते: क्तोतेनेनतर्माभावास्यो वर्षपर्यायपुत्रोत्रस्यविभक्तिनिनुकृत्त्यग्रहणपरिभा पाश्रपणइतिफलभेदः कामंकालंमंताप्रपरिभाषमित्यत्ररघ्नेत्रेय
मानेरेदात्वाततपरिभाषयेत: पाश्वेनापिस्वरवाख्यानालि माक्रू हितेनेत्वेवमस्यवाख्यापमंगाघवोरेदापद्मस्वार्थपितस्यः तत्रहीरपालेनसव्यवस्थापित्तिद्धि:
कृत्यपग्रहणपरिभाषायाममंत्ताम्रत्रेयाणविभागेनस्यवाख्योपिताकृत्तग्रहणपरिभाषापानुपपत्तिसमानारस्यत्रानेतग्रहणेनतापनास्यामभवति
ग्रहपामिति कथंपुनर्लितत्वापकंपावनात्सत्यामपिकृदग्रहणपरिभाषायामपिग्रहातेकेवलमापि क्तांतस्याग्रहणात्कृत्तेसारोन नोगतिला
स्का कलाचक्रेतेनतर्भृंशोरस्यभन्नग्रहणोत्यपवृत्तोः स्वपकातेप्सारोचपातिवेधार्थमनतस्येवग्रहणमात्रमाने उच्यते स्त्रीपग्रहणनस्य
पग्रहणपरिभाषासमृत्रीपतेनेत्वात्सर्वंतत्समासारतिवचनात्केवलस्यकृतात्स्येग्रहणाभावादपि दरस्यसम त्रैतस्यसाभावादतिप्रर्वस्यवमस्मान
स्यग्रहणंभविष्यतीतिकिमनत्स्यर्थकृत्सनेनतात्क्रियमाणंकृतग्रहणपरिभाषापा श्चतुपस्थानत्वापपतितत्पुपस्यानेतुकृत्वीश्रुत्यता राम:
श्रार नाश्रपदिद्विवाभूषेसारो त्यमस्यात्तारेवंकृद्ग्रहणपरिभाषानुपस्थानेनतत्वरयपानपरात्सर्वसामर्थ्यक्रियापात्समासावपवासस्यधातार: १२

क्तांतस्यसमासे क्तोपस्यविधीयमानःस्यात्वात्काल्तकत्नपूर्वपदकृत्वेसारोनभवतिपरमंकृत्वापामकृत्वेतिसन्महदितिसमासःपरमत्वस्ति
पाविशेषणत्वात्समासान्ताश्विकरणपान उपर्त्तमिति रतिस्यात्कृत्सर्वमित्यर्थः कृत्यपग्रहणइति कृत्यपग्रहणपरिभाषपापावकृत्स्यतावद्
स्येन॥ ॥सुपांसुलुक्पूर्वसवर्ण॥ ॥सुपांस्थानेयेशेऽयमानेनेसुपांनमाभूवनीसाहा सुपांबेति एतत्रमर्थमसपोबहूनामितिव्यस
पेनसिध्यति पूर्वसवर्णेनापीति वर्णान्तरादेशेदिकारस्यपूर्वसवर्णेनकारःतस्मिन्एकस्यनकारस्यस्थानेदिथिनिपरतस्यपोमसा
लोपःएवंवनदि-मंवृत्ता स्यबादि-ग्रहणमपिनकृत्तेयमवतिशातिपारिकान्तत्वाभावादिहिभक्तिनकारस्यन्तोपात्रग्रहणानर्थसंपर्व
कारस्यवापरस्यएत्वान्न भूरिति पञ्चस्ताससुपांलुकूत्रसपत्वलक्षणनिषेधान्तस्यपूर्वाभावः प्रेक्षितिशान्त स्वराघनवितिसु
शस्यपूर्वसवर्णेभक्तेनोस्यस्तुकारस्यकारःपापातितनस्यराघुत्वेवद्वववनेनसस्येदित्वेकोःसपागायोविनसकारलोप
वर्णेरितिप्राप्तानयथाप्येकवचनस्यसुनेस्सर्वसवर्णादिकारःक्रिपतेतस्यापिमध्यानिवद्भावात्किन्नुभावेः प्राप्नोति आनपतहति निता
न्तामकस्येकृत्यस्यसवर्णोत्कारः सपाणांतएसापनेति नदि-मंवृत्ता तिन्तोपप्रतिषेधात्सुपांगालोपः श्रन्यथान्तोपेकृतेत्यस
पोगानलोपोसिद्धःस्यात् एवंचत्वोपत्रतिषेधदि-ग्रहणकर्त्तव्यमवतिपक्तिमानाधवापचर्मनिसत्त्वेद्रोमर्वविशेषरस्याद्रः रागविपाति
न हिपाहरिपारेशाः सुहोत्रेपति सुतेत्रेणे तिमाम्रे सारतीरति सा: शाराल्पस्पदि-शारस्येकारः सपाहवति पत्नाहारात्यस्याटापत्नी

१११

के॰ ७
२७

पद्मात्पूरेरा॰ युवैरिति नीतिगुणानन्दहि॰ तेविद्यातत्वार्णीर्निर्दिष्टं ग्रामात्कंवर्तोपलभ्यानन्तविद्यातत्रारोरस्तत्के ततश्चगुणेनप्राप्नोतिर्हि॰ स्कमा
सापूर्वामानमविप्मनीत्यत्रोय॰ चूपवान्नद्रूमीरीरणपांपतेनत्रपद्विष्टायांनतपाण्पणां पूर्वापर्याप्यामानेनर्हि॰ नेनरोपोनिर्दिष्टेत्तोपेपदर्संज्ञाणां
स्यादिति तत्रयेति ञ्यपोचाकारो चापातत्पुपि चेतिरीर्घनिरस्तार्थे नावयेति उपोत्तमरितीतिनिष्कोरात्तेपदेमवति॥ ॥ञ्मोपद
ञ्मोपश्चमकारस्यति मकारस्यमकारः ञ्मोनताभावात्रमविष्मनीतिशुकारेणनवृत्तस्यहस्तार्थः वचनादिति वंर्धीहत्रमिसारो
मकारस्यानुस्वारनिरस्तार्थोमकारः स्यादित्यर्थः हिमकाकरति ञ्मोभ्यिमिति कारिष्यतेमित्रनातीपवर्णह्रपोच्चपरोपपदस्य
णोरखुभवति समाननातीपवर्णहपेतुजापवतेत्रेकस्यमकारस्यमपांणतलोपः कारिष्यते रेफस्यमाप्नोतीति इरिकत्वेमेसपा
गातेत्वापस्याम्रिस्त्वातस्यएकनाभावः मकारराविति ञ्मोमिमितिसत्वेकार्थेत्यतत्रमकारस्यसूत्रनिर्दिष्टत्वात्ञ्नेकार्थत्वात्तत्वादिरेकोपमा
भविष्मतीतिपरत्वाल्लात्वहितं॥ ॥ञ्मान्तस्यमुक॥ ॥तमिपग्रहणेनेति तद्व्रतलद्रहणेनहलन्तरेतिमामकस्य शीभावप्रसंगः प्र
वौतरति ञ्मस्यतस्यमुनितिहत्वमोतनपर्वौनेतुकोकारेणतातपरेतत्वमवतीतिशीभावप्रसंगः ञ्मपुत्रा ञ्मपुरिति ञ्मपुत्त्वकारो चा
एणंरश्मस्यनीस्याद्यर्थ्यमितिप्रकृतस्यादिरितिपत्वात्मोपस्यानः ञ्मपुरिस्रश्चमपोः पूर्वमव्रणह्रतिरीर्घः सिद्धमिति पाणिरितिञ्मपुको
चकारः त्वात्प्रणामयति शीभावप्रभावाविपर्यायेनकारो न॥ ॥ञ्मपुत्वात्। ञ्मश्चमतीति मधुनेवृद्धाप्रतिपादनपरात्वाद्योगमोञ्जनवा राम॰ २७

२८

पारानमनंतरमिति मनुष्यारानुपिकर्सपः सर्वपुंनतेलाल्लन्तवनीतिषापनेनाप्पवतिरीर्घापंपलत्रणैर्नेस्वर्णप्रार्थमितिक्षेतितत्तत्त्वार्णीयमीसेवृम
वति॥ ॥ञ्मामिरतेनाम्नः कर्णेरारिति किंमिरदर्ददायामामाग्रहणमर्थकस्यान्तरेवेनित्रम्न नेनुचन्द्रवेनात्रसतत्रपारनानघाराम्भानित्यामस्तुप
हणेरोकैवनपुंक्त्वा उच्यते रदृत्रपोत्तमनवोपहिताद्मस्यपोरसत्रद्दलामाणोः सम्भवात्तविवाः किंपतेनत्रैरसामान्यग्रहणमतिपद्याश
भवाप्रकारोमकारविधानपर्विः ञ्मथवाश्र्ञेपांत्रमरत्रशारूपान्तमनुमानपत्रैन्नामरवेनयोः सम्भवादिहविचारः नन्वतामत्रोपिपरसेवात्सत्री
भोपायप्रमन्वःसत्त्वद्वस्वारपिपामतस्याएवपांदृश्यहैष्यते नैनरक्षिप्याभिम्या पालुपेणाबद्वेत्यग्रहणार्थसमासात पुंस्त्वपोत्तारिति नुत्वान
ताः श्रुतृहले नेष्य ञ्माचार्याङ्कवेतेम्यः ञ्मामत्सवे चैनरात्ति एवोपमतमनतनत्रापिहत्वेनेष्पात्रपिधानूरावाचाङ्कत्वभावः यातहीति
रैहिह्रहेवमध्ये ञ्मामिहृतेपणाररोधप्रसंगः ञ्मारकामोरिति बंधसारश्च पूरन्नामिमवोरीर्घदेसतीतिनिरोधाभावः गातिनुभवितञ्मामिति
ह्रपोनतएदाद्वितामात्रात ञ्मामरतिश्चक्रजएकारेशार्वस्तुग्रहणेनकारेशतस्यतामाभावः ञ्मपापीति प्रतिषावनुभेरारामोपवेत्कार्यन
मभवतिनचन्मपुत्ररसंज्ञा ञ्मासिकामित्रकापितुपुरस्पमानेमुचेवातुपूर्वहारोनिनकार्यसंभवात्मारेवेसत्ता ञ्मथवोञ्मासारिप्रविधानमा
पुर्वामानत्रपूर्णारीर्घत्वेनमुषारिसंसत्तातुपारेरुक्ष्यतनोतेपु त्रावापक्षिकेनेषित्कार्यसंभवादिसताषामातिनाहियनतानेष्पषावार्णेभूमव
तीमवक्विचिनयमाणामिति कारपांचकारंत अटिकतेःपारेरापमसंगः ञ्मव्ययमयरति ञ्माचापतानाहीनेनपोणभावाद्गुणितस्यानिस्मानि

२९

को० ७ १५ तदुभयवाद इति नरश्चेति घातिपस्य कुलाद्विरलस्तेऽग्निनाणि विभजेद्द्विकिपस्य पत्ततणावनिषेधाद्गमायामठतिनकार्यस्याणि इत्यंतलापरित्राणार्थं इति
इत्यंतलापाः परित्राणमिति विना ह्यनेन कृतं नैनिपच्यते समासः सपुरुषविशेषणं वपुंकारादिति सापेक्षत्वात्समासाभावेन वोद्दनीयः परित्राण
मुच्यथानेनं कार्यमपेक्षते पचतीति व्यथानस्य लापे कृत्स्नापि समासः स्वयापीति निर्निमित्तापकं स्यान समस्तोऽपपभवतीति तेन शून्यारं
त्वता एवं न हीति उभयोरन्यपयोः पदत्वान्द्रुविश्वासे कृत्स्नवचापोन्नुहित्य चयस्यलोप तद्धित इति यावृवृत्ते तेन तद्धितस्यापि कृत्स्नणलो
पो भवति पचतितरामिति श्यमसत्वामोत्तद्रूपं भवति हेतलाणामिति ॥ ॥ श्वेयाम विभाषेति यामीस्वनेन तद्ग्रहणानुविधिशृंदसीति श्री
णामित्येवमादृतत्र विभजितिनपूर्वपाणिति कृताश्चयामणयस्यरस्यामणीति समाहाराद्वंद्वं कृत्वा एकशेषः क्रियत इति बोद्धव्यं ॥
नन्वेकशेषकृते समाहाराद्वंद्वः क्रियते एवं हि वृत्तवचनेन स्यात्तमाध्येतद्वोभपकार्यमिति तावदत्यस्यीति कमसप्तकस्य परमभूत्यरस्या
ध्यसिद्धये ॥ ❁ ॥ इति पाण्याण्यनंतपूर्णकं कृत्स्नेमहाभाष्यप्रदीपे विवरणसमस्य प्रथमेपादे प्रथममाह्निकं ॥ ❁ ॥ इकोगुण
धातोः ॥ ॥ धातोरितिकिमर्थमिति किमर्थं धातुनिर्हृसर्थं धातुग्रहणं च यथा धातुमिताग्रहस्य वृद्धापामेव प्राकोश्रुत्यपोन्यसेतुमि
धीनार्थमितिपक्षः आर्धधातुके शीपक्ष धातुनिर्हृसर्थं धातुग्रहणमलाहः श्यमेन्यीरिति मिवदरितेन्न यभवति उपरेशिवत्तभावरति राम०
पथोरुत्सारी नाम्नुपरेशीनकारः स्वनाप विधिकालेसत्ति हितत्वस्यान्नुमपीसर्थः किंपचोननमिति नेरितानेरकारसारिपत्वपेपात्तो १५

30

तुपिकिंपणमोपिमिघातीतिमत्वात्पक्षः स्वस्यपविधार्थमिति इत्पत्वस्यपविधार्थमिस्यर्थः स्वनकाराइति स्वमतिनकारेषः एकस्य पः प्रायोतिमसादि
स्यर्थः शोपजिकेपुंसितारिषुगुरुमत्वसुमिमत्वसुभाविगुरुपत्वापलेपणास्यपविधानस्याप्रकृतत्वात् नेनकोशेषइति उपिकृतेपवारः एवर्तमान
उत्सर्गमिवर्तीपिण्मतीतिभावः कस्यापन्चोश्चपिगरति अस्यजतसर्गेनुमितकृतेपस्यामपिगुरुमवोपानुसर्गीतेन्नस्यपाघृष्ययस्योसातिमिमि
वस्यामिधानार्थमित्यत्वेकल्पादपवाराधरतागुरुमणीत्वेतश्रवणपक्षः धातुग्रहणेति स्वधातोरितितासिभवारस्यानुनित्यसर्थं धातुग्रहणं
नभवतीतिधातुमितात्रहस्यवृद्धापनलाणार्थमितापते नेनमस्यस्यामाधिकोभाष्यगत्वाश्यपः इत्वैमेनन्नुमभवतितत्तः स्वस्यपरस्यर्थः
संपद्यते स्वपोतनेनत्वावेति त्रिपमेनावश्यभावेनपरन्नुधासाधपितुमसवान्येनस्यपोतनेमिवधस्तुमागमोधातुग्रहणमेतेणापिव
क्ष्यतेनिषाकर्तुमिसर्थः स्वधातेति सकामस्योच्चारणार्थरकाः क्रियते रक्तकारोणापिससतिसेर्वमकारः शवाउच्चार्यपिते तेरेतदुक्तंभवति
निरनुनासिकउच्चारणार्थः सिवरकारःतीरितावाभावस्तुप्रभावः स्वपेसिसारोह्नः सिनितिनलोपाद्यौतिकित्वाविधानात्तपकारस
र्पापरहितेनलोपाघसेणः स्वन स्यातकिंत्वविधानस्यपवोतनमतिमिताश्चपानलोपोपधापायात्यावधातुकाश्चपोमाभूतमिनाश्चपो
हिनलोपोनाजोपश्चसिद्धः नमार्वधातुकाश्चपः सपेनाश्चपत्यसिद्धनुमाश्चप नेनरति स्वमिति देवाहिंसंतमंतंपरतिमार्वधातुका
श्चपापनलोपस्यबहिरंगस्यांतरंगेश्वनोलोपेकसेव्यंगसिद्धत्वारनोलोपायमगाडपरेश्वग्रहणान्तहस्याइधातुकोपरेश्चापरकारांतेतस

37

कौ० १९

लोपविधावनुद्धानां सर्वोक्तस्य स्थाने परिनिष्ठितोपसंयमेनान्याहं नास्यारो वाभिद्वत्स्वाभाविति हितोपस्याभिदन्यारन्निरित्येपि नलोपा
भावः ॥ ॥ कोकुवारीकां ॥ ॥ लौकप्रवारी नाभिति आदिशः प्रकोते नलोपधायुस्यंते नेकृतलोपकतेकुवा ॥ ॥ प्रथमायामनिधानमात्रणार
भिद्धत्वरवाभारिति वा नलोपस्याभिद्धत्वात् उपधायानभावाल्लोपाभावः क्विपर्थमिति यद्वोपदेशेन कारः प्रद्युते नतोन्नत्वश्चर्याणां भविष्यती
ति प्रश्नः गुणवचकत्वादिति गुणग्रहणेन कार्योपलक्षणार्थं भवतीति हरितेन तत्तुमः सिद्धिः नचलोपः प्रसज्यते यदि गुणावीति नोपधानां
गुणवारिषु पाठात नतुमः सिद्धिरित्यर्थः चयचेति गुणादिषु तावत्तत्पठितानां गौरवं संभाव्य नोपधानां गुणवारिषु पाठे व्यर्थनिर्देशः कतैत्य
च नोपधानामनुमन्त्रपाठे व्यर्थनिर्देश इत्यत आह तेनैव प्रमाणाम् हरितोनेमिति नन्वेवं धातुपदे शाख्यायापनुपसर्गे तेभवरी
षः धिन्विकृण्व्योरचेति तापकाद्धातुपरे शावस्थायामनुपधियत्नियत्वरस्यापिनु किकार्यचारणात् दीर्घत्वागमाभावे पितुम तु स्वरूपा उम
इत्येवं प्रयोजनं धातुपरे शावस्थायामेवमनुमशयाप्राप्तिरिति यदितु धातोरिति योगविभागः क्रियते तदा सर्वेषां सर्वत्रनुमप्रसंगः नै
पुरोधः वोपुवारीनामिति शब्दग्रहणस्य धातोरित्यस्य विरोधं वोक्तिस्तथापि तत्रापि तत्रणात् योगविभागोपि सिद्धार्थं तत्राह अम्नुभाष्य
योगविभागोरिक्रियतएवेति तेषामनुः तेनवोपुवारीनामित्यत्र योगविभागः क्रियते तत्र धातोरित्यतितेनतेनोपुवारीनामितिर
वेपो गणापवर्गेनिपपतत्तापन्नार्थं तेनेष्टविषये नुमः सिद्धिः ॥ ॥ नेषयाभिरिद्धेः ॥ ॥ भिर्येवेति इदौवलिटीत्येवनुनियमानभवतिशा राम १९

32

स्वस्येहेति मिद्धार्थत्वात् कसोरेद्विवादिनिति भवतिहि द्वित्वे चनेनसत्येतान्याहलोपयोः कतपोरेदित्तुमागमात्तस्योपदेशेकिकितत्वाश्रयोने
पः वेतुक पदार्थसंभवामन्येनेत इविवादएवात् पूर्नाभिकारसिद्धशाद्विधानात् ॥ ॥ आमिति पतवक्ष्यिततरति ॥ पकारो दमसप
प्यनिमित्तत्वेनोपाराज्ञात एवमेवृतेनोत्स्वनस्यामितिभावः अथस्वरति हतुनापूरप्रकृतिस्वरोणपतेनानाबद्धस्यापुराजृतप्रसंगः अ
नवान्तुत्वेचत्वरत्वार्थः धातुग्रहणसामर्थ्यादिति यदिनिषयमसमीनेनधातुपरे शावस्थायामवपकारारोपस्यपविषयपतत्तुमा
गमतत्वस्तुपवनस्यविधानात् तत्पाप्यमनोपुरस्परमिति ॥ ॥ नमुर्च्छेकेवलाभ्यां ॥ ॥ अथप्रसर्गात विशेषणतौ निगमोत्तम्पमति
विधमते केवलग्रहणमिति इहकेवलग्रहणेनप्रमानत्वात्तो पत्रप्रयोगेपदव्यकिवतैविनारम्भस्मृते अथवमुर्च्छेराह्वीनात्स्वनभिधाना
तत्रपयाभावात्तुर्च्छेपेजुलनित्यचपीनिर्देशाद्वव्यवधानेप्रतिषेधानभावित्यतीतिप्रश्नः नैवोतिमपशवरति अथुक्तात्तामिद
मन्यान्यानेनतत्रनेनापश्चेद्भारोपतग्नः क्रियते अथोपचवस्माभारितिविशिष्टस्य क्रियापाः मुक्तान्तरस्थल वच्यनिपापिमितिरक्षेवमावा
नोः स्वं वः पश्चात्तोरंगोपदससमुर्च्छयो आतेमुर्च्छयमित्वेति लौकव्यादिरितिविशिष्टधान्वर्थस्यातिविशेषणमिति रवेतुरभ्योमिति वः पश्चादिति
ना एतान्तुरूपापाद्यौतिनम्मणस्मृत्यापोनकोविशारदतिमत्ताह्कवधश्चवनीयमवेतेति ननुस्थापन्सौत्याभावादितेः केवलावेवात्प्रतु
रोविनितुम्पानिषेधेनभाष्ये नहिर्विनानीयः केवलत्वविहितमिथ्यादेवस्वपदतरत्वाभ्यांकेवलाभ्यांपविष्टयोमितस्क्रियतदाततस्यप

33

कें०३ तिविषयनेनुक्तेनात्तत्रकारेशेवंमुहूर्तेपातमहिम्नोविनातीमपत्रहितावेकाकिनोवकेकत्त्वावेमभवतः मुहूर्तंभमतिरूत्वमंमहात्मभंरूत्वंभमितिक
१७ ध्यारूकुर्गोत्वमहर्तोकियापापातिमपकनादपमागोकेवतत्वनिमित्ततात्रतिपद्यते परान्तहीति प्रत्याविक्रमणपाटोतेः कर्मप्रवचनीयमंतावि
धानात्त्वत्रोपमत्तमानतत्वहितयोः पुराः केवतत्वाभावान्नुममवस्येव कान्तहीति पुंचमीपुरूत्वादिकेवलत्वमहणमानिमुलभमिस्वचमयकत
व्यमितिरूमानुत्वेषाभृतनीमवाश्वेपुनस्थेतिभावः वाक्यकारेणापिवितंमुहुर्तः श्रीनियेथानुमीवचित्तत्वावत्वणनोक्षिति अत्रतत्वमतेनानितमुव
भविनितिकपमहतोनाभावात्नत्वमहणमानिनाप्यकारेणात्वत्वनुमागमेऽपुणात्वतत्वाहात्मकारणायितकेवलनमुहः पुरविषयएवतत्वमविषाव
चतुर्मितानिवेवोनिमनः चर्वापिद्भुतायामेव तथात्वमुपिकत्वामकितवावितियत्नवतेपमवस्यव॥ ॥विभाषाविग्नमकुत्ते॥ ॥वचनपु
तिनिसेतुभिमात्रेविभाषाप्राप्तनं विनामुतेनापीति साप्पुत्तमहत्तविसमवत्तमभवति उपमानोत्रितुताकार्यभेदेनविकल्पस्तथमातिपिअंतहति
निस्यमेवत्त्वमभवति॥ ॥अतिरूतं श्वतानोमितिकिमर्थमिति स्वचतिपहणात्रिपमाधोहतोविहन्निः विरूतिभावः गामानिति हिंत
३ तोधानुत्वत्रेहनीतिधानुरयामिसचतिपहणात्रिपमाधोत्रमातश्रधानुपहणात्तत्वमभवति तमस्येतनतथ्यात्तनमवश्यानगिपिपश्याधा
तुत्वेरहेतनामेतिमातिधानुत्वेपिनुमपश्यामारिति श्रथात्रैकदेशोदेतमावतात्वंमनतामच्चाधातोारिसधातोरहिर्दिमते उच्यते श्रुधातोरि ता॰
तितत्रेपागविभाषाः क्रियतेतत्रवावितताखेमनुहत्यावितनसपर्धुरामभावः॥ ॥तंजुमकत्ता॥ ॥तोमंतीति पूत्वानतस्यचालतौनुमिकते १७

पुनः प्रसंगविज्ञानाद्गिलक्षणः प्राप्नोतीतिमितस्पत्रविपर्ययेवत्वमक्यः कनुचेति अनेकोपरार्धेलकडतोविवनीपर्येषपक्षाश्रितेनहाक्तिनमेवेतिभावः इतर
श्यारुतिपत्तमाश्रिताह्न कथमन्यमीति उभयोर्नुमोः प्रसंगोपरस्पेपेतिवश्चरप्रतिपन्नोप्रमाप्राविसृजतिपर्येषपरंकार्यमितितेनकेनेनपीतनमाचंधीप
मानचतेनकालत्रयातंनिमित्तवेतेरूत्वेनुमेनेवराकोलिवाधितु तथावीम्यते पुनः प्रसंगविज्ञानाविसिद्धमिति श्रन्यमीति श्वउभः श्रन्यमीनि॥
मनुमहत्यर्थः स्यादेतद्यमप्राप्नुयान्नेकार्यमन्यमप्राधिकेभवतिपर्थोक्रमगेगीनाहहणप्रसंक्षिविशेषणविषयेनेसतनेयाह श्रनतिमितत्वपोति
३ केभाणनुमोविधानादेसातवः परत्वमभवतिपथापचतोवित्रानुपेदतनहृशपोः पतितामेदरति एकस्पमनिताश्वोनकारइति श्रुपमसहो
नकायविति श्रुतिभेदेसतीति कथंपुनः श्रुतिभेदाभावेप्याधुनानेकहृत्तुचाणोनाधिकः कालोव्याप्यतेएकहृत्तुचाणोवासः उच्यते श्रच
कालव्याप्तोकेणाधनत्वानिकावाना नास्तिपनीतिरथनाशुपतीतनुकं यत्नुश्राह्चेयनत्वनोकालःपरिगणपतनहुहत्याचमनिरूपणा
पानेकोच्चारणेहिचपत्वसागोरवमवृतिपोंकिकेतुमपोगोगुहत्वापत्वानारास्कृत्वभेदउच्यते श्वमेतुव्यतेनानोकालभेदसिद्धौसेव प्राप्या
तुलादति श्रुपीगोवाहाननामहणसप्रणेपानमलत्वाभावात्सर्वंसनत्काासोलुत्वोनाति यत्नुचवर्णापहणेनानिपहणानेहपानेकारपार
कोचत्वारश्चारेवानिश्वासते वेनेरति स्यानिभेदारत्तुमाकारिदयपमणानरवतेनागुणानारकत्वाव्याप्यावावर्ततितनतारे रेफेश्वेनकापमानु
स्याःस्यातनुहयोः एलनतिकाममनीति नमामातीसाधुः यत्नुस्यारेकत्वेमप्तत्वेसासिद्धमितिणानत्वसासिद्धनारत्तुस्ताधेनकायसपर्यतितनु

कौ० णंतं णत्वेकवचनेपैमिहस्वानुस्वारादेतिपात्वाभावः अमिडेवपसवर्णादिति अमिदृकारात्पोपरसवर्णीस्यविधानात्सनेकवचनेऽपैनस्यासिद्धत्वाम
१८ त्वाभावः विवानितिवेत्यादि इत्यादिसूत्रस्यप्रसर्गोदित्यात् नयपशास्त्वीति पशावितरतो तेषामानविवेकाभावोवाघदेतुः शास्त्रीतिवैनुविद्यानेपुं
पाभ्वैविनिपत्पगत्वापिविनामिविशेषेनहतूवाधकेनमिमिपरश्रीवाघरंघतोपमातः पात्वेति अनेनवाहानान्विशेषेणोपदेशावश्यकामूहि
त्वापूपस्कन्द्वात्पूर्वस्मायत्तवाशेभवति ततोहपोन्तुस्वारपोः श्रुतिवतिविशेषाभावः कुर्वनीस्यचविपूर्वस्यनकारस्यानुस्वारपूर्वसवर्णयोः
कृतयोः पात्वतयोसासिद्धत्वाणत्वाणिकृतम् ननहपोरिति ननुसवर्णपिदयोत्रेवाणत्वात्यसनोतातिते तन्नानंतनवविहस्यतेनवापिकर्म
णाविधानेहपोः संभवतस्यैववपन्नामिपसुक्तेनेवरोपः अपेणासुर्णोनदुक्तं शप्वानात्यपोमूमोस्यारंवः पर्योमत्वपोक्तस्यत्वानानतपैनेवानोप
तेनचहपोनेमोस्कानपतमानतपैसभवानिपचतीत्यत्रनुसानेपानुकेयात शश्विधानादिकाराणायवानमाश्रितमेव विनिमित्तोमित्रानीप
नाविसर्थः अकारागस्थामस्थामः पोनतम् नर्बेति हलवर्णतिंदासप्रणारोपः वहवकर्तोपेषामितिवदुव्रीहिः कर्पविशेषेणेति कारान
साउवतीतिकिपिकतेनातः विभावेवककारपटकाराणोर्मध्येतन्मपासाँतिनस्यअवपालारस्थापस्थानंगः अनसेषति श्रयनवरालेनहृदः किं
ताहिस्वातितिनुसवर्णोकपरमवरतिनुपचण्यते कुरानीति इतिनयोनानमकेणासिधतीत्यस्यासंतस्यचनमोपासिनिरुच्यते इचतदीति वाक्य राम·
भेदेनानंतस्यसर्वनामस्थानेसवविधीयते सर्वनामस्थानेऽसंबुधाविति नतुपंचमीसप्तम्योहयोरपिषाचकाम्भानासंचमैवपकादिपकायामाभाव १८

वेतदीहवाचिनामारायतृम्मसतम्पिकृतिनएकस्यिकाम्पनुनीत्सरोधा ॥ एककोऽविविभक्तौ अनुत्तरहणामिति हल्तारेनुमोलोपविधा
नात्रत्रिहस्यस्थमनपहणानेपपृस्नतरतिग्राः वोनसमाप्तीतीति तुमेतनमापविधानात् नुभोकेचेति स्योकतेव्येनचोपमत्वात्रयो
वासिद्धत्वपतिपाद्येतेनतुमपाणेलकारामसद्भावः नतेचनुमः मुखचोपपद्यत्वपूर्वनितनाममृहावेकवचनत्याहिस्यर्थः अंधादनुभक्तारोनि अं
गस्यविधानात्लविहिएनत्वात्तनुमोनोगास्थाः इत्तंमेवमवत्तेने अनिशमामिति अनितिस्पिरतिस्थितेनुमिहनोनेत्यवधानादेशहस्यान्त
न्वषामीतितुविधेनलोपस्यासिद्धत्वाच्च अथाप्यपरागाद्विकारेजस्यवपहणभवतिनन्ननोपपरस्यवीतिशशतांम्यागम्यानतिविधमनः
लितानितुमागमस्यव्यवधानात्याद्विनकास्यस्थानस्थामोतितनिमनुदर्शस्यपतिसस्यतिपूर्व्यामितिमाश्रोति पालारान्तमिति अनान्त
मनितसनुमिहतेनेनव्यवधानारपरसंपात्यवाशेरंतपाणामानुमिहतेनुकारस्यवसमारस्कनेनिकारस्यनुमध्यनितः कस्थानेवासभा
वात पात्वोन्नितभावरनिशत्रानामासाउनमितसःनितरभावस्नुन्मिहतेनेनव्यवधानात्तपापोनीति अनिसः साहपघपविनिम्पहानेस्य
गस्यविधीयतेनहनेत्वात्तनमअधुवापकः तथापिमिनेरिस्यमास्यस्याचाऽरकामभवनीतिनेत्विनिसभावेनभाअमवत्तुमास्यवहितउनेनिर
भावस्याशासितिमारेवमनुमयोगनित्यपाः पात्वातिरूपावः वेशप्णमिति मतिअनगहणोदपोरपिनुस्वुरोगनित्यत्वादिपवितपूर्वसतितमनिदुः
न्वउखेम्योनुकिनिरसविपतिपेधानत्वमूभवति अमिधानामिरतिरीर्धत्व अपतितसनप्राहणाहेतांवकतपंमेक्षितवात्विसतानास्वमेवपात्वान पुरुषोप

कै०७ त्यरति स्वतयहणांचकर्त्तव्यं एवं विप्रतिषेधश्च कृत्यइति फलद्वयमाशुपर्णीयं। न चात्र यहणमकर्त्तव्यं सकृत्पुनरर्थोक्तःकर्त्तव्यमस्त्यर्थः श्रुतिक
१९ नरति फलानेगानुरिकृतेनमयात्मेनेत्यर्थः किंत्वपारितिनने पेकृतेरोपाभावंमन्यते नामीति मनोपमयमात्रिवानमिश्रुत्वारनेननाभावात इ
हतेहोति इन्द्रश्चेतिनियमः मनेत्यापभ्यालत्तणमस्तुरोधेमितिव्याख्यात नयेति श्वनिनोमिनपदणात्मर्थवताचानर्थकेनेतिवचनात्तत्त्वत्वाभिप
नरत्वारात्वेपिनिमयारोद्योभावः नेचेनापमिति एवं दिमितिनंनयतिरेपमवति पत्तत्वश्रुतिसमवेवानुमानेनात्यपितत्त्वम्भवति हेतुपहेत्वपोर
ति हेत्वप्रहतिपातेहेत्वपारतिभवतीत्यर्थः कैवितुद्दृष्टपमिद्यमतरत्याङ्गः कश्चित्यत्सवलतणमनुमतोत्तुमापामपिनिवृद्धोभवतीत्यनरत्तपट
णेनत्ताघ्यनेनतुमवर्त्तेतिनेचरेति॥ ॥इत्तीचारेषु किंपिदेति श्वस्यत्वपाश्चपाणिकापीति अतिरिक्तेनेनतुत्वाश्चमकार्याभावप्रहतुविपर्य
पारत्वातरातुपनापश्च: कथंपुनरीति पूर्वारत्वने नतुमश्रेतिषेधो शक्योनिरेशाहिपंत्रिनमयातप्रयोविहितः कामचारश्चेति पत्रैकामा
शेदेनेनोपात्तानत्तकामचाराः नतुत्वात्सणवतत्तत्रिपवर्त्तितन्नामिसारानुपात्रकिंपतिरेशे- प्रतिपत्ताचोपमानेभावाभावपर्यायनुताम
नात्यवाकशेषंकत्यपतितत्रपुंसितुमभावत्वेनात्रपुंसकेपुवरतिरेशात्तुमभावः पतीपतेनचेदृशात्तुपथात्तसंकाविदवतीतित्व
त्साभ्यासाः कवित्रमवतिरत्वमाकृचितुपयस्य पथाप्यानिवरतिरेशेतथा पचाप्यास्यारोत्साश्रुपपत्तेरोपाभावः नहिकिंचिरेति॥ रा०
तस्मात्कोसीनः पुंसीतितत्वातिरेशात्तनीपारिपुंवद्भावातिरेशात्सवेमवर्णोरीपीभावाचेदृत्वंसमवति तुमसकृत्वद्यति श्वनेनप्रत्याममिति १९

38

मानुपदिश्यहृत्तुत्वमशंतिषिद्धमिति तस्यावकाशत्वात श्वर्थातिरेशात्तिमहमिति पपविशुकारणमनपेक्षस्यात्स्याश्चपेणापिह्रस्वाभावः सिद्धमिति
चापिकमवात्मरिहातेतम्यापाश्चते पत्रिकापोतिरेश्यस्यात तरामकृत्वाप्रकृतेनमन्तातोभेदः स्यारर्थवतिरिक्तमानेनास्यापेभेदः केचिनाप
तरति परामारेमपरार्थकापीतिरेशः स्यात्तरापकृतत्सेवतुमः प्रतिषेधः स्यात्तदृस्वस्य भाष्यतत्त्वप्रमानम्निवनर्यरहति श्वर्थीमपरार्थेश्वाश्रुमप
नेमवाचोमपुंसकत्तणाविरोधात्रश्रीपनेनदिनपुंसकैः पुंस्त्वोभावयणगुणपदेनेतुरत्स्मात्कुर्यात्तिनिमित्तत्वतणोर्थोमपराधेनेनाश्रुप
नेमरोपणाश्रापिचेपेनपुंसकेतररिनाणितपुंसकपुंभ्यते त्वपार्थमपुंत्वातिरेशात्तहाचापितुम्भद्वेत्वेनभवतः पुंसिहपोयणभातुरदेवसमवापोक
पेपतारतिरेशात्तेमवाततरातिरेशाद्याणानेकापातिरेशापवापेसपपनेनतपपयमतांगोहृत्वत्वपाप्यपतारविषपेसकत्स्यात्तत्यगीणाव
पतेनात्वात्वप्रयत्नेत हस्वाभावाचतुणारीनांनिमित्ताभावात्पचतिः॥ नहितत्तुणिति श्वर्थातिरेशात्सेवप्रधानमेनांवेपपश्चात्रेनोपन्यास
ने फलेतुणितुत्वेनालकिञ्चनेपत्तुरारोहत्याकृतेपुलिंगः फलाकृतेनपुंसकलिंगारतिपुंवद्भावात्तुमोत्वागमः नचेति मन्याकृतितोवान्य
परार्थेनेनाश्रितत्वाभावितपुंसकशव्दस्यतुभावितपुंस्कस्यपरेशोनेनाश्रितः सत्यपासातृात्तशव्दस्यभावितपुंस्कस्यपरेशोनाल्पभिवपद्यकेषु
केनेचार्थेने नवपीलुरारोहत्याकृतेपुलिंगः फलीकृतेनपुंसकलिंगारतिपुंवद्भावाभावेपमः॥ ॥इकोचिविभक्तौ॥ ॥पूर्वंसवर्णेनेति श्वहि
रतिषिद्धेनेकारसमानपुंवद्भावाल्लोपाभावेतुमित्वसमासितिप्रथमयोः पूर्वसवर्णोरत्यनेन तुमाप्यबहिनत्तारिति प्रथमयोः पूर्वसवर्णोरत्यन्तारतिरति

39

कौ॰ वर्त्ततेतेनतान्नुचोः स्थानेसर्वनामस्थानेपरतोदीर्घइत्यमपालोत्तमध्यस्थानेनानिरस्यत्रिपदीदीर्घइतिप्राप्नोतिपरत्वात्तनुमप्राप्नोति ईकारस्यनिर्देशोपद्यतेन्मात्रात्तत्रमेवाथ
२० तेतेनपीभावेकृतेस्वनामस्थानेनतत्रइतिसिद्धमिति उमितितत्रइति अयपदार्थेविनिर्देशःधीभावेपिपूर्वनेभावात्रप्रवर्तते आदिरिति उरात्रपरत्वान
त्रैनारीकायक्ताः पुंसिकस्मादिति भविष्यप्रत्यानित्यत्वसाधुराताते नपुंसकेति अस्तुपर्वतिपत्तिचोद्यते प्रसिद्धिपरत्वेनैतोऽनिरितिनिनितोराधु
रातेनेनभावं प्रथमोत्तमरिति प्रत्ययेपावततेन्वाप्रवृत्तेतिपतत्रमत्रसत्रागकोकोरेफोश्चवकत्वार्थनित्यकृतेनप्रावेयुनिमधुराशेवनं
नेरस्यापुराजेनेनस्थान तस्मात्प्रत्ययेषत्वनपुंसकत्वेदरैतत्प्राप्तसप्तिनपुंसकत्वस्यापुरातेन्वापिअन्तरइतिपुवेशवेपिप्राप्तानिवनेनात्प्रात्यर्थःईका
रेविशेषःप्राप्तहीति पश्चोरेह्यानीत्येवमाद्यर्थः प्रकृतायिति वाक्यभेदेनसंबध्यःत्रियते छंदसिनपुंसकेपुंवदितिषेवतावांचाप्रयोगारीनाछंदसि
हिवचनेईकारोपभवतीतिहितीयवाक्यं॥ ॥णाप्यलात्युक्तः कस्मात्प्रायिति णोऽच्युन्नयीत्युमितिनुमुप्रहणात्प्रवहितनप्राउदन्तिनीत्रिना
नवानेतरःप्रतिषेधाइहेतिप्रश्नः प्रवंतहीति उपरिवातसर्वनामस्थानेधानोऽस्तिनःसर्वनामस्थानेनिषेधस्यलक्षणार्थेविरोधनेसर्वनाम
स्थानेप्राप्नोतिनरप्रणालाक्तनुनैभवतीतिनुमएवप्रतिषेधःसंपद्यते बहुलंकिमिति नुमागमस्तुपूर्वविधौसर्विच्छिन्नःसर्वनामस्थानेतुपंचापि
दिनिपकर्षप्रसमानिर्देशः॥ ॥ णोऽच्युन्नयोपान्त्य इकस्मादिति सर्वेकेवावर्णोत्तनिहत्यापार्थकाविहुकाकुविच्छुनाकुविरेकारेतीनकि एम॰
वितश्चाप्यप्रापाराजनिलोपेनतत्वावश्यमतत्सर्वाणानिरासिपतमात्मवर्णानिहतिशाहस्मवानुमागमविधानानेद्देवमनिवारयति २०

कृतस्वात्वापिप्रसंगइतिभावः॥ नोपिहृतइति निरनत्वादंतरंगत्वाच्च पूर्वोक्तेनैवाभिप्रायेण वोरपतिकिंतहीति इतरःसोपनिकमवर्णान्तरंपि
नुमादवानीति नैवविरोधइति एवंहिपिततापमानेःचोतिनात्वोपपत्तोऽनिर्मस्मात् अवर्णान्तनुमभवतीति अवर्णान्तरसर्वः प्रत्ययपरत्व
तिरिकश्चावर्णोहश्यते श्वादिस्तपारोननुसामर्थ्यात् नवसस्वादिरिति प्रत्ययपुनलकाः शतशाङ्नोव्यनेतत्समर्थकारेणोकृतेनानुलेतरमवर्णो
भवति अपपत्रप्राप्युपेवनोनादिवदिस्युक्तं तस्मात्प्रत्ययपदसकाः शतशाङ्नोव्यनेप्रत्ययपवोकारश्चमितिकृवावर्णिकारेशात्मकपात्रीप
तरविनत्वविरोधः॥ ॥ आचजुहः श्यात्मागमःसर्वनामस्थानेसमावेविधौपुमान्सोऽप्यवशावकायोनिरवकाशोनतुमावाध्यतेनिमताद श्यन
डुहःसाविति अवर्णोपदस्थेति नवाप्राप्तिनाःवर्णोस्तुधन्यसमयरनित्रिमित्रमवनुम आमितिवापश्चात्वकप्राप्ताभावः अन्नदुहिपावनेतीति
अनडुहोसंभवासमवारनडुहावर्णविशेषणनेनन्तवानानडुहूदकाः सर्वाविधीनांनुमपवादः पूर्वविप्रतिषेधवादिसवजहोपरवमत्रिषि
पर्वोत्तनपेवनुमस्मात् नधावेतुमानवाधेतनेपदोषः आगमिनरात्माम अनडुहोनुमत्स्ववर्णास्तेस्मात्तपूर्वविप्रतिषेधादृषुदोषः दि
रवोमादिति मित्वांशुनाचामिमसीमावोपूवनिमुचेनदुपाध्यानादुकोत्यपोनुमप्रसक्तप्रारिस्वविकाप्रदवर्णरस्यात्मपाःक्रियतेनवामि
कृतेवर्णोत्सोभवतीतिसामर्थ्यारामिक्तेनुपाविधीयते अथवोकारात्परएवविधीयतेतत्वारिसंधिकारादपमर्थोभवतिपैथावर्णो
स्योत्तमभवतितथाकर्तव्यमेवंचावर्णोत्तपभवतिपरिक्वेतनुमामक्रियते एवंचसमासादिसंधिकाराद्धरहीतोभवतिपरिभाषाचेन्य

कौ० ज्ञानं भवति पुनः प्रसंगविज्ञानाद्धेति चार्थवाशब्दो बहुनद्यां ह्रीति परत्वादनित्यत्वात् पुनः प्रसंगविज्ञानान्नप्रसंगस्य तत्र चरितार्थः किं पुनरिति वाक्या
२१ र्थो आम्यकारान्तुम्या प्रमुसारसनार्थं किंकृत्यार्थं वाशब्दो व्याख्योपदर्श्यमित्याम पुत्र्यपार्थमेकया चरे कर्तीनारीति पदं मीहत्वान्तस्त्रो पयन्तम
दित्यर्थः अपवादत्वोति कथं तापप्रसंगं वक्त्वोपसमासोनन्तरणः तदेते पूर्वा स्थानस्य त्रोप्येक्त्र पवाहितान्तशब्दे वाचकत्वादित्यर्थः॥ ॥
दिव दिवश्चोत्वरति विशेषानुपादानात् तथोत्तरपदमासोति अन्तग्रहणमिति उभिः कृते एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् औत्वप्रसंगः अनन्तवेध
कग्रहणमिति अनुबन्धेनादिविधिनिपातिपरिकल्पनमनुवन्धकं प्रत्ययोपि तेषितव पदानां प्रसंगादीनां नाशानुवन्धकत्वं नुम्नातिपरिकल्पन संबंध
कौ मिति उदितस्त्वामित्यनेन दिवशब्दस्यावधानोऽसिविवक्तितेन उदितस्त्वामितिनिद्दिष्टं॥ ॥इतौ सर्वनामस्थाने॥ ॥इतोऽत्सर्वनामिति कर्तिरका
देशाविधानात् कर्तिरीर्घविधानाद्वत्त्वस्यश्रवणेन अभोम्यमित्यादिकाः एव प्रकृतत्वोविधेपदस्यार्थः पदस्यार्थमिति वा पदस्य समनिगम
इति दीर्घविकल्पेन रूपत्रयमिति हि कार्यविधौतिकमेव रूपं प्रसादीर्घविकल्पमनुवर्तते नहाणामित्यादिपदसान॥ ॥पुंसोऽसुङ् असुङ
ति पाते दीर्घमसुङित्यादिपुराजस्य पुंसः सकारस्य विधियमानो राजवार पुरा जस्य स्थाने सुटि क्रियमाणेऽन्त्यादनन्तमार्गत्वपरमेकव एम:
र्त्तमिति विवचनाहोत्व नुराजस्य भवतीति पुमानित्यादौ दोषाभावः पापसुमाहुत्सवत्वं नत्वंरात्वान्तसमासांतो राजन्विकृते सर्वनामस्था २१

ने दत्त्वेऽन्मुङ् किं पुमाणोनुराजः प्राप्नोति उराजसंबंधप्रयते ननु वोकारस्यवकत्वमपि समासांतो राजन्त्वमसुटि कृते नेसमात्रत्वं वनिष्ठते नैतदस्ति कं
तपोमस्त्रो कृते मेघवद्धियात्यानुशासिहत्वाद्विविदं तमप्र वानितरेनान्तउपदेशिवद्भावान्नुक्तेऽसुङ् भवति पदसंज्ञा समासांतो राजन्त्वे अनस्कः स्यादिति
पर्वतिकालमत्रादिविशेषस्यानुपादानात् रनमिमितान्तराजनमधेसमाहारसर्वकरणयते नत्वस्यैकस्य तद्भावाणां संभवति अवनो राजन्त्वाभावादस्यैके
इत्युच्यते सवमपीति पदस्मादुरानन्तिपातने रोपतत्वमासात्मापिस्यागेनेत्यर्थः अनुबन्धित्वादिमिति पुमानित्यादावधुरात्वत्वमित्यर्थः अनुबन्धितस्त्र
सकोरुकारादनिवेसर्वोपः स्यात्॥ ॥गोतो णित्॥ गाह् कुरारिस्तवे पांचेनः पतावुकारादिसर्वस्य सम्भवति तत्र णित्कार्यमिति सर्वनामस्थानेभ्यो
वाद्यन्तेवान्तरनुवारेपदाज्जनामनवाक्षिप्रपदेशाभावः सत्राकरोपि निपातनश्रुत्याणितिनोमिप्रसर्गः गुणवृद्धी राजवनापत्तेकाय्यादेशः प्राप्नो
तिव्युत्पत्त्यादिवात्रसिद्धाणित्वमाप्नोति तद्वदतिदेशमनुनिर्देशपरत्वात् दीर्घपते भाव्येन भावनापत्तस्य वा वाचकानिगाकृतः पातमग्यापिनश्च किमिदमि
ति णादयमत्र णितनत्वमभावो णितिने तेनाप्यर्थः अणितः सर्वनामस्थानसमस्थाने णित्सर्वनामस्थानमादेशो भवति एवं तादपश्चात्तत्र णित्वम्
भोनेः प्रमयं नात्र भवति एतत्स्यापाश्चपणे गाह् कुरारिस्तवे विभावनापत्ते न कश्चिद्दोषः योनरसंयोगेति भावनापत्ते गोतरेति पञ्चमीनद्दतिरे
कापत्तेनुपदी॥ अपरकारादिति प्रयानिवृत्तनिषेधादानर्थक्यमिति चेन्न नित्यत्वादिति अपरकारस्येति सत्र श्रुतिनानुवर्त्तते तस्य णित्पत
त्वापत्त्यपग्रहणम् इत्याशङ्क्येति परिसंख्यानिवृत्तनिषेधो नार्थापत्ते नरामन्यपित्तपकरणोऽस्तु दोषनिवृत्तिर्णित्कार्यानिवृत्तानामन्यत्वाच

कौ॰१ णित्वं णलादिस्वर्थः प्रतिषिद्धेतस्यानिवृत्तेर्णित्वोक्तनेणोक्तत्वमन्तात् तृणि कृत्वान् णित्वान् नाशयः अथ प्युत्वत्निपत्ताश्रये पैगौतदुच्यते सुत्वत्निपूर्वेणुस
२२ धेयद्वतालोणिकः ववीरानीतिमिति एतच्चणायणत्वाभिसाय ऋणप्रतिषेधोऽपि भाव्यासाधनस्य स्थानिवत्त्वमिति मातुस्यारेवपारि: न
हिंसापरत्वीकृत्यापरिभोषमानियापेतेस्थानिवत्त्वमनिर्विषयत्वप्रसंगात् ॥ ॥ तृज्वत्क्रोष्टुः ॥ अथ तृजेविभक्तावित्ति इत्यनतः क्रोष्टुर्इत्यनुवर्त्तते ना
मस्थानविभक्तावनिपत्याधिकारात् स्तरोपाल भावे जने विभाषातृतीयादिष्वचि यत्वाप्येति शास्त्रस्य प्रवृत्त्यावाविनाद्विभक्तपदार्थस्तंनरति
तत्र प्रेति विचारार्तितिसुपां देसेनेवा पर विचारः क्रियते इत्यतो धिकारागणात् तथा त्रि तृज्वद्भावात् क्रोष्टीभक्ताविति क्रोष्टीप्रतिक्राणि निव
हुत्वादिः भक्तिशरपणत्रिपारिपुपाठा सुवद्भावाभावः अर्थान्तरणानपिविशेषीनवहिरणोत्सुच्चारनरनिनुक्तिकृतेविमक्त्याभावात्र सुमती
गत्वेतिप्रसपत्न तत्पाशस्तिप्रेषाचरत्न्वतभावोनप्राप्नोति तद्भावादस्वाप्तन नाविभिमेतरीवाविनप्राप्नोति एवं तत्रेति विभक्तिर्निमित्त
तेननाश्रीयते किंतर्हि ईकारः ह्रीरदृष्ट्वाति स्त्रियारंवीनन्यपीतकरेकारपरस्मार्थः पष्ठीसमासः अथीनानेबल्लीनरेकार आश्रेत्पन रीम
त्तानिमित्तात्वाम्नात्तोक्रियेते श्रोतादिपाद्यारिति पृथिवीक्रोष्टृपिप्पलादपश्चतिदेरावयापिनः पुंइति नहिकिंचिदिति पुंस्त्वनापापिनो
नपदंति सर्वोत्पन्नाःपाठप्रतिषेधारपितुम्नेतदुच्यते श्रीपोवाद्धेत्रोवेति इतरात्त्रपणाहस्यस्वीरिति निर्देश उरान्तत्वविधानात् इनपीति नन रामः
श्राधुरात्तत्वप्रसंगः नतुईकारान्त्वद्भावविधानात्सतिदिगृ चिन्त्यो नित्यस्वीवाधिष्यते ननश्चोरात्रपणाहस्यस्वीरिसुरात्रविधाना २२

चापितिविशेषः ॥ ॥ तरति कोष्टृश्च श्राधुरान्तत्ववत्तरीनिकृते पयोनना पावारस्कृतेतृन्वद्भावेनित्यवोनुपत्त्वतेनरतिपूर्वस्त्वन्वद्भावः पाल
द्वा नत्रकृतेनित्यः प्रतिषिद्धेश्चवत्त्वांवाधेन परित्वात्पकेनपियत्स्याधनमोः कोष्टुसत्तमाचुमोपेतेतरानकस्थिरोधः अत्रत्स्वत्स्यत्वी
कास्प्यानुमानप्राप्नस्यश्लोकवार्त्तिककारोपरोधः उपात्रः गार्ड्.रवपृतनीनानुमानमप्युपमाहितितमास्यः पंचभिरिति नद्दिनाणु
तिसमासः अत्रहीरिति कउगात्रमायाहृपूर्वेनितुकृञ्जुङ्के नद्दितनुकीति लीपनयुपमत्लोकिहत्वेनतुमताणास्त्रेतिपरपपत्नत्वाणावनिष
धारीकाणिनिमित्तात्तत्र तन्तभावोनप्राप्नोति अन्तरंगाणामविधीनांतुकावाधनात् एवमेवतृन्वत्भावोनोपलभ्यते नत्वाधेनमर्धेनाम
नेतुत्तत्भावोस्नेनतत्तारिपुत्वनीपारिपविकेत्स्वोनिहजारोमसद्यमेनाद्यासिद्धयते पंचक्रोष्टुभिरिति केचिदाहुः मगाहर्शतिकुन्ते
साश्रुतिसमासः पुंवद्भावोनातेश्वतिश्रतिविधीयते तरःपुंकोनेनाभावाचकेसमसहर्चातिन्यवदुकोपहणात्सांपिवेपुंवद्भावप्सनान्तिनाते
श्रुतिरातिनिषेव श्रीपंसख्यानिकृत्यपुंवद्भावप्रसनात्स्व यथाहस्तिनीनामसमूहो हास्तिकमिति अंगासत्तावेति तत्रोत्तमभिसतत्कस्यपतत्को
पुंप्रत्ययप्रत्यर्थात्सत्सुमतांगस्येत्यनेननिषिद्धते नचांगमंतांश्रयप्रत्ययकार्यमितिप्रत्ययतत्त्वात्प्रवर्त्तेत नत्रत्रियापवर्त्तमानस्यक्रोष्टुशब्दस्य
इत्थंगमतकृत्यतत्तत्रभावेभवितिरीत्पपत्प्रः कार्पः कार्यकालत्वपरनुमतापरिभाषस्यांगसाविषयप्रसंपोन्याश्रितेप्रवर्त्तितपदानत्रत्रश्चितिरोगणसे
सेनरस्तनावेत्स्य किंपुनरिति गोत्रसमशब्दस्यापत्रमिति प्रत्यामसाशाद्भावनिरेशाः गौणमिति पाद्यासनानुरूपाति देशाप्रसंगः इत्याधत्ता क्लोद्वे

कै॰ ७ ष्टत्वेः कार्यातिदेशात् शास्त्रातिदेशारम्भित्वात् रथ्यकृतोपमृतः तदन्तदिस्याद् दृ षेतिर्थिप्यमानेतत्सन्निवेशप्रधानपेक्षणात्मकाणा दि
२२ मुनुप्राप्यभावः शास्त्रातिदेशोनुप्रमाणप्रयोगपुरूकाणाभिकारूणपृष्णुशास्त्रातिदेशः प्रान्तन्नविप्रकृत्पणपद्याविधान तरत्नकृप्राटोपृत
भवेतितन्नह निधिन्नदेशाः रूपात्वमिति पद्योदेशपतेषक्तपणांतरुंमतिदेशादिनेभाव कार्यकालमिति तथानदेशात्वात गुणान्तानां मुणा
धिकार्ण्वपाभावाभावः सन्निधानामित्यर्थः स्थानिवदिति उक्तापोद्घाप्यत्वर्थः शास्त्रतदेपाशमनन्तकिंपाशास्त्रकृणोकान्तरपेक्षपीवक्ता
त्पाद्यपः कार्यमपः तत्रपदितत्वश्च वक्त्राशास्त्रमानिदिश्यतेतराद्रूपपक्षाद्युमितिपत्तोव्यक्तकाएवतत्क्षेत्रविवसते वकारः स्यादर्थेन
कार्यत्वत्रांसहापकानिदृत्वर्थः तत्नदिश्युप्यमानेषामिसूद्यातिदेशः सभाव्येत तच्चकृत्वनिवक्तव्यमामानतशास्त्रातिदेशोविषयः संदेहो
वास्मात तस्मादूकाप्रमात्रप्रतिवदशास्त्रातिदेशो भावसेषपत्तउदवति स्थानेद्गुणप्रतात्तानीति कृउगनपृकृदेसोनेदृसाचेसन्नद्गुक
नोरि सर्वनामस्थानेषुाविभिशुणः उणपरातिपात्वं रीर्घत्वमननिदिश्यमिति नह्रितरस्तउक्तानेकिंतत्पुमन्त्वर्थनिविनवशास्त्रातिदेशाणा
न नवायवपवत्सुराष्पपायुगपहिवतायतत्त्वपृतिमंदृकाप्रतिवंद्ववशास्त्रमानिदिश्येत नवाकृतेषिति ऋचौरीघुण भावंन
चक्रोपूपाइसाकाजेसपानुपधासंभवति तत्रक्रोष्टरित्रानेद्र कृतेनुपधाभवति क्रोष्टादिविसारीनुगुणपरपलपोः कृतयोः न रम॰
पनीति क्रोष्टुदृस्सनसिचेसकाप्सगुणोलेवतसमावारेषेकृते काण्मेरीर्घः स्यात तनप्रक्रोष्टावरतिस्यात नेकमिति मय २२

२३

रीर्घविधावेवक्रोष्ट्रृशब्दानिर्देशोन ननुरीर्घविधौक्रोष्टुशब्दउपादीयमाने त्रिपांचविभाषा त्रीपारिद्विचिरसेवमर्थेन च न क्रोष्टरिति
वक्तव्यमितिमोत्वेष्यात नेषदोषः यत्रिकृतनरतिनातिदेशपक्षे क्रोष्टोः त्रिपांचविभाषा तृतीयादिष्वीसेवादेशविधानादौ स्वाभावात
त्रुनादेशेक्रोष्टुः क्रोष्टोतिनसिध्यति नापुराम पणोवत्वरूवोरितिमितरः एवंतर्हिहिः क्रोष्टृशब्दणपोणविभाषा लघु तदुक्तस्त्रपा
षिस्मारपियोणविभाषोणापरिति तदेवंतत्वप्रावविधानसामर्थ्यात्पारहीतेवउपधापोरशा न्पनिमित्तान्नावस्थापद्धताचरणाम
निमित्ताणः क्रोष्टुशब्दस्पापद्धापारीर्घोभवतिदृत्पनद्गुणप्रात्वेपुक्तेमुरीर्घोभवति अष्टिन्नपारहोएर्वोक्रोष्टोस्वप्रमाणरमान्
मन्त्रपारहारतनामाह अथवेति तत्त्वरितिमञुरापाणबाश्रीयते तत्रव्याप्तिन्यायाश्रयान्किंचितत्वेवारएकान्तत्तस्वेमतिदिश्यते ए रन
वंभूतोनसंभवत्तणवानग्रहीतिभवति नव्यापकपोपादानएवशास्त्रातिदिश्यमाने क्रोष्टुरितिपणोदेशशब्दास्मानोनत्वादनिदेशोनस्या
त एवंतर्हिहित्रिपामणशास्त्रातिदेशा [redacted]
सेभवारतोणप्पारणातिदेशः विभाषातृतीयादिष्वीत्यत्रतर्हि क्रोष्ट्रिसत्वगुणविधावतिदेशस्वचरितार्थत्वात क्रोष्टाक्रोष्टुभितिप
णारशापर्यासः क्रोष्टुनसतनकृत्तत्तुरितिशास्त्रंतनपवर्तते तत्रापितृतीयादिष्वहणसामर्थ्यादनोगप्पाप्पातिदेशोन्पथाविभाषाग्रहवि
तीवन्नुपानन्णारेतरभावा तिदेशार्थत्वनीमादिष्वग्रहणसामान्यसाधितहणोगुणतभावेनसानां क्रोष्टेवक्रोष्टुनेतिनतत्रवक्तव्यनिवा

२०

कै॰ ७
२४

यत्वेधेंमानातिरेकाश्चपैतत्त्रपणात एवंतर्हि क्वो ह्यी तिविश्मामीकायेनप्राप्नोति अनंतामपिदिं काध्यमहत्त्वमतिरेकामामयशोरतिरेकसतरविशपो
ष्पाशेषः अथवाघ्नात्रपोमी णपोरणंभमामयथांहत्पातिरेकामनायायोपते एवंमंतत्त्वपुत्तभेरतिवायः अथवाति मत्वतनेपएकामकाणप्रहांत्रमंवृति
मवेदरूपंमयहस्यंतिभावः पाणारैश्नेश्चपहेति क्वाहूदलेनरस्काणंते कृतेहिति क्वोणाणविमारिरोफापेते मनस्थाणारैशोभाषपदपैतनरम्यलक्षं
तस्त्वविरस्युषा णपानस्वापकंतपुरूवनमिव्तातिरिपतत्रिमित्ताश्चापनग्हरीनामवंधानश्चणात्तेणएवनेनात कृतेष्ठचारेशुपदपैवोकिकंतम्य
शाने नरर्थनारितमणथक्तिमानोपवनभवतीतिपततहत्पमभवः अन्त्काणएकर्तेत नरजिरेकामामथ्यो वक्ताणीनाणणमपरेनगः स्पारितिमन्य
ते अन्त्काणेन्नातिरिपटरेति किंपुनः अन्त्काणतिरेकामप्रयोजनं यथाणासमन्नाविकृत्पातिरेकेनगृनाथेनारन्तकेविरोद्धः पञ्चमन्त्कामपविकाणा
भावकंपवककोश्पिरःस्पादिति नत्रअन्त्काणेनतिरेपः स्पादिति नरपकंनलहिरंस्वत्वनेकतेनेघारेशोष्ठितिलोकिकनमपाणत्पीपत्तत्क्रणेनेनप
थाचकचित्तकृनेघारेशोपवोकिकंहत्पतत्थाकविरहृतेष्ठितिनातिविशेषः अत्रोच्यते परि अन्त्काणमनतिरिपपहतेष्ठारेशोपुपदपैतर
तिरिश्पनेतरा क्वोहेसारात्तुरातपेणहत्वपवोरितिमत्तोनम्पातउरातपणोःभावानपतिरन्त्काणतिरेकोनतस्पातिकस्पयणाउरातमात्
स्वाःमिष्ठाति तत्रमलारोपमनेनातिमेवव्रतितनतकिमर्थमत्रभिधापते अत्रैककनरपत्ताप्प्रपेणस्वरोपउच्यते पप्मातत्पुत्पतहपेवस्पते एम॰
नर्हिस्थोकृपवात्रति मतुहत्रस्थघोजेरिपापाप्स्वभावोरूपब्दोएपिशोत्रेरिपाणांस्नानाद्रूपमेवाणमप्पतिंकिंकृपंनाणीतिनहिषोः २४

११२

रूपवान्निस्युअनेनरातनरूपमपविकरूपेन्नालीतिनरपिनरूपवरितिनातिरिपेत रूपातिरेकाश्चप्रकंतेतनरूपवरंतिरेकाः अत्रोच्यतेघाणारे
शोभापदपनिपत्तनावस्तोतस्यो अप्राणातिरेपतहिरूवणालोमंनयालोकपतेनातितः शास्त्रेणतत्त्वत्वाविरस्मिन्ठ्चारणे
स्पपरहेतुलेनानाश्चपणात उः नरः नरः इत्युरानरस्मारातुरानाविरतरणात पापिरितिनरानरविमप्रतिपन्निस्माचपत्तमानात ते
तुउच्चारणात कृतेघारेशोष्ठिप्तवनुपत्तेपदप्रवृत्चारणेउरानारिगुणानापपदरूकत्वंपितततधापिपथ्याश्रुतानतम्पातत्वस्त्राश्चपमाणं
अस्कःतथातिरेकादपिकिंतुरातपणश्चपरेश्चाभावात्स्याविहिः यपवंरूपवान्नितिकिमुच्यतेहपमिमिहिवक्तव्यतेतत्र के विरोद्धः
भाष्यकारवचनात्सत्यंर्थकिंमतुपस्त्वश्ववास्तवांनेवमरः अत्रैघीस्प्ररितारेव नहिलावान्कायउरातारिनाहवंणरूपवानुशास्त्र
श्रीपतं नमापेरकत्वात अन्त्काणतिरपरति नरर्थनारकाणातिरेकाश्चेतिभावः स्वाश्चपादति स्वनिमितंशास्त्रेवास्त्राश्चपोमेपामि
तिममासः सचकारेति अस्मन्धातवरितिकृपात नचरेतलभ्यामयोर्वानलन्णशोतिमसपहतोरोपः स्पात्रम्पारतुमेपापि
स्पाउच्चारणेनाश्चपमाणापिवृकातेच्चारणाद्भवति मवोरेकाश्चपसंपरतिकृपातिरेकाणारानश्मारेशभावोश्चपणतोभवतीम्पते
कात्वत्वानवोरेशनश्चारःपाणोति निहत्पमिति कृतेतहगतिरेकारिसर्थः अतरन्मारिति अर्थनस्वरूपेणवेनापार्थः नन्विपपदेति॥
नन्वहावविषयपरत्पर्थःचातिरिति पुष्पलेवनइतिभौवारिकः जियतीमितत्रुहत्वणरीश्मातिम्पाघवत्वचकहतीतम्पाषस्यवेकते

११४

कै०७ रूपं एशिलुशी यपादिनावपिभाष्यकारवचनात्सूत्रकोदर्थ्योपपन्नत्वात् नामिरमन्याव्यानं नत्वस्मात् सूर्वेशात्स्थनिपतिसितिनिपतन्निर्यमंउप्य थ
२५ ते चैनेनेवन्नामिनाकीर्ण्यतिसारीन्मविपभ्या अपानित्यतुर्वबोधनार्थंतु किंविदयनेनप्रयोजनायपेन्नायुप्युपासेनार्थ्येचश्चाचार्यः किंचित्प
सावचेनेनरपत्रेकः पंथ्याः सपाशपिले चानिसस्त्रीनीति चानिकात्तः सत्वापेभिनिवृद्धीर्हिः हस्ताकोप्यस्तरति कोष्टुसारस्त्रीपुंसलिंग
इत्यन्यपरार्थ्यमनपुंसकत्वंयस्यर्पते कोष्टूनामिति न्हत्वदावः कृतेतुरिश्नात्रास्त्वात्रप्रोनीलानिसौनुयापुमानेपि कृतेतरत्वदावेमत्रि
पातपरिभाषयानप्राप्नोनीत्यनित्यः चेद्धि तुदुक्पोपीविशतिविधउक्ततिनेत्यर्थः सुपर्वेति पठ्योपचारारस्येनुरस्ताश्रियमएनदुक्तेने
नस्वाश्रीपमाणेगुणेनवाध्येत गुणष्टवंसवर्णग्रहणाउपलनत्वात् क्तनउरित्युक्तस्यापिवाधनात् त्रिपानित्वःस्वामिसारो वरपाभिनि॥
नहियरेशेषूकृतेदीर्घस्यपाप्तिः चानेनेतनान्तुरेभावाच्च एवंचविप्रतिषेधोपिनवक्तव्यः ज्ञापकारेवततृभ्यानात्॥ ॥चतुरनडुहोराम्उदा
त्तः॥ ॥णैमादिश्चनडुहीअनड्वाहीपाठोपाणिकः अनडुहशब्दवदीपर्थः पठितरतिमन्यावानिकर्मद्धे अनडुहःस्त्रियांवेति॥
क्तरोरहाबोः निस्रोगुणश्चति कृताकृतप्रसंगित्वात् सत्तणेनोणापशुकर्यविधि एनिसः रसनाश्रियकार्यप्राप्तिमात्रमग्नौ हमे
दप्सुकेत्नलक्षणभ्रूपकतापातुलतुणातेयप्पकस्यावपिनिपतिषेधविपपन्नलक्षणप्यापरुरसा अनित्यत्वंम्त्रा॥ ः॥ ॥इतिश्रीउपा ध्याय
ध्यायजैयटपुत्रकैयटकृतेभाष्यप्रदीपेसप्तमस्याध्यायस्यप्रथमःपादः॥ ः॥ ॥सिचिवृद्धिःपरस्मैपदेषु॥ ॥सिचिवृद्धाविति २५

रहाविति निर्दिश्यमानैः कृतायाः ककुपरिभाषोपस्थानात् योकारस्यनानिमाप्तिः उरवनेसकलवद्धिस्यानिनिर्दिष्टाना इककुपरिभाषापल्लवस्थानारोकास्य
वेहुवृत्ताभेषवचने नत्वस्मिदतुहोरविस्मनेनक्त्वा लंघृतसन्दर्भेऽथवाऽसिविपादद्विवैक्षत्रनेत्स्नेनेनत्तव्याक्षिमुखर्थः नचुपवरहुध्येकार्येव्यापाद्वैद्यासिद्धमिति सि
चूलोपारीनामसिद्धत्वात् वैरहस्याभाष्यततः सिन्नोपेननतोदलवमनुहलक्नोपपुक्तनेधानेनेतिचद्विविधानकाले ओकारस्याभावात्तत्ताहिः प्रतिषे
धेन उच्यते ठद्धिरोणपेल्तिनत्वात् नमस्यपविड्डोषापेतत्वाच्च वद्विरंगाञ्चिन्नोपरपकलुवणिमिमित्तत्वादेतंगारस्यासिद्धवहिरंगमन्तरंगेरसिद्धेऽसिद्धत्वा
त्सूत्रेवैतिनिर्दिश्यमानसिद्धविषयमान्तवानतत्नोपारीनासिद्धत्वेना लिरवेर्वासिद्धमिलनेनुसल्लोपारीनासिद्धत्वादं तो एव तत्राण्यसविषयत्वाभावान्न
रपेत्वंवहिरंगत्वसापिवहिरंगस्याभावात् असिद्धवहिरंगमन्तरंगेस्येपापरिभाषायानपवर्तनेतरेवपमस्यप्रतिवद्धस्यपरिभाषायाद्वपस्याश्चमेतोपाल्लो
त्नलोपारीनकृतत्वात् णत्वात्एतेमीलपुहलितमसुपात्पयोरपीति वरत्वेनेत्स्यच्यानेणोनयहणेनेरेनविधौसिद्धेन्नायहणं प्रोपरेशिकचजिप
तार्थमस्यनेप्रसंपरत्वाणोनासिद्धत्वेव औकारादिति नचानांग अकारः वद्धपेत्तत्वात् अकृतेत्येति चारसेमुत्पमानेतोरपिपाजलपरस्यका
रस्पतपरत्वात्तोऽभ्यकान्मप्यहणेनमारिवितिनपापिग्रहणाचैवणेग्रहणेकृते सिद्धिनस्यामध्याकृतापापमविद्धाचोप्रेषचतेनेमहत्रल्लाद्युप
हणमपुनर्वद्धिः प्रवृत्तिर्भवति सोदापिमिसिरिति सोदास्यामित्राणेनेतिवद्धवीहिःविभज्याव्याख्यानेनप्तद्धअसितरभेऽिचोपपाल्लाद्धिपमाते
वहिरंगलक्षणत्वादिति यत्रविप्रतिषेधेचलश्रपुनःप्रसंगविज्ञानेरद्धतुरद्धिनिमित्तेतहितेनपकात्नएवांतांगमोत्नभवत्रेतेनतोपीजाश्चपत्वाद्धि

कौ॰७ तुतिमित्राहृद्धिः॥ ॥अतो ञ्णन्यतरस्यामिति अवपचवचन्तो न्नास्तन्तंतविधिनैववचनस्येौनस्थहृतिमत्वातश्चन्नागतपःसामीप्यहृति अंतग
२६ रेणाद्गुनाटेवसामीप्याथेसमहणं अगंनारिति एवमसत्त्वेन तनः एवमाः सुपां सुपांमिति कृतनस्तेनांगस्यविशेषणमंतरेगाविशेषोनंगस्य
गस्यापीकालस्यवृद्धिर्भवतितंतो तस्पेसकारोविशेष्यमेसन्निधानाच्चलोपे हसमीप्यमुका एवविशापनहृतिमाम्थ्यांद्दंगांते फलकाल
मीपस्माकाकात्मवृद्धिरित्यर्थः संपद्यते अचूद्वीत अचकीरिति अंतागोल्पपोफलकालयोः समीपस्थकारोनेस्मेनेवृद्धिर्नेभवतिहृतंतनल
णानेवेतिसूत्रमितिहृत॥ ॥वदव हलन्तस्यहलंकिमर्थमिति अन्यग्रहणरेवहृतंतमसिद्वाहृद्धिरितिप्रश्नः अंगेनवावाविशेषणाद्युन्तत
स्यिनमस्यावेवृद्धिर्विधीयमानाहृदंतस्यभवतीति अतेनस्यमाभूदिति अत्रतिहलन्तग्रहणे अवीगमन्तरंतविधिर्विज्ञापनतनतश्चाहलोपारी
नवाधित्वाद्वृद्धिःस्यात लोपोन्नेति विशेषणविशेष्यभावेकामचारात्अंगेनाज्विशेष्यतेननुहापहलोदिसमीपभावकाशाद्वृद्धिःफलोर्वपनत
वेविधत्वनिषेधेनुवाध्यतेएषहलोपाविषयः पणगुणवृद्धिरीविधयहृति अत्राङ्गेविशेष्यमाणोरवृद्धिर्नेववकाशात्तोलोपवाधेन आकारस्य
नेहृति स्यान्तत्वनमपरिभाषापाअत्रापवृत्तिमत्र तेतत्परत्वोदितिधानेवृद्धिविधानेविफलत्वादुपरूपते नास्यत्वविरहायदृति विशिष्टवि
धयस्मवस्थापनेमुख्यानत्सगुणेनकर्मअमितिषङ्स्यहस्वाहेदाविशेषाभावेपिनालिषध्यानोपपत्तिरिजुत्रैनएवानान्तमपरिभाषेति एम॰
भावः संध्यवृत्तास्यति श्रीकाशीकास्मम्ब्रायोनीयत्नविशेषः तस्यासिद्धत्वान्नेतरस्यामिति ननुमाभूदंत्यमंतस्यसाप्यविशेषविधानात २६

५२

प्राप्नोतिएवंतर्हिपराभ्युपगमनिरवन्निप्रभेतनपरेणसंयमसमस्तां स्वमभ्युपगतविरापेतेअन्तेस्नेतेताकारस्यप्पाद्वृद्धिर्नभवतितथाच्यम
ह त्रेमीतपारिते हलन्तग्रहणमिति अमतोहलन्तग्रहणेनेदीसवान्नग्रहणात्तचमावपिपाकोविरचोवृद्धिःप्रतिषेधेन परितनग्रहणानुर
त्रिणामथ्योरचरेसेववितिहलापावृद्धिलसाःप्रतिषेधोविज्ञापनेनरानसारोपः पीहाणोनासमद्यावान्नैरमुकृतराह नचोति असस
वचनानर्थक्यादिति कृविरसा विधिभाकृतंसंभवति अप्पासीरित्सारोतुविशेषाभावःतरेवमिहाघोहलन्तग्रहणमनाम्नीतिमन्त्रा
ह चनोविभाषावाधमिति अमतिहलन्तग्रहणेन्त्र्काणीरित्सारोमावृकाशाद्वृद्धिएवचिकीर्षीरित्सारोपरत्वोल्लोपवाधेन अधृवाद्भ
तोपस्यविशेषणान्तरंतसेवस्यातनत्काणीरित्सारो कृतामामपीति आतोलोपर्हितिवसुत्रेनेतिभावः अत्रगुरोतरणाधिजेव
णत्पादितिश्नात्रिनोकनाकृतपमगितान्नुत्रोपाद्यस्यकर्मस्यानाश्विनोपाधिभेदस्यानिसत्वमाश्वितं पालोदिति पमलक्षणान्तोण
निमित्तविरहमतेननरनित्यमितिनाश्चितं लोपनात्रहरहोकृनापोत्सभाव्यमितितस्मान्नित्यत्वमित्यनावरायीसाध्यतरवृद्धिर्वापवारनिमि
त्तमगुपपाश्रोलोपविदहनीतितरपेत्स्यामवत्यसवलोपएवानित्यत्व इकोचलोवलीतिचेति एकोपमतमेतनतथावदावाधतन्मात्रमिति
परोकाल्लोपारीहातेन्नेलितराहदिोमीरितिमितिरावुराहजोवृ मिरस्त्रीतिसाद्दधानुकेविषयभतास्कोपविहितानान् एवमर्थमि
ति अचिकीर्षीरित्सारोत्स्वहोकृतापोमाणिरोमाभूतामनेतोपूर्वस्यनिसतंपद्याप्पारिसेवमर्थं नचनित्यत्वाद्धोपेकृतापारिशेष्याद्वृद्धेरेप

५३

कै॰ ७ वद्दहेखवमश्यानात्राथी हल्लग्रहणेनेयतेगमसनर्हतत्रिविधमनाह कंपनुरिति निसारप्यनरुक्ताशंवसवरिति लोपुंवाखितात्हृद्धि:स्यादिसन
२७ न्तेनिसस्थंहल्लग्रहणंकर्तव्य इत्यादिक्षिपहीति हृषेवितेथ्यणविते ष्यमावेकापमवा अहपुग्रहणमामयाथी वीगेवान्निवेशमनहलेतिव निपातपि
तुपाह भवेदिति क्षराहदाभीदिसारितिहपेमाशिष्टिवावे कावरुजिपरमानुवसंतेनतेराभेपानृमि योःश्वेविश्यतिशेश्वेनलोपेकृतेहल्लमनुप
चहेहिरवनिश्चते श्वथवालेहलागावेराच्छहानरपोसावाचाविवाधनिरथंनपोमम्यतेनप्रसज्यते श्वदवाध्यनरत्ति श्वपिपाहशीरिति श्व
लोपम्पम्यानिवृदावारत्ननपेनेरांनत्रपवाहोकाप्यरहि:पाप्रोतिहल्लग्रहणान्नभवति श्वदक्रामीदिति चक्राणहलस्थारे:पोकारा
भवतीतिवृद्धिप्रसंगः ववृत्रीहलचणपरोप:नन्नुचाहिकृतेहलस्थादिलेन्नाति नेपरोपःछिनेनप्पाणस्थाराराम:क्रियमाणात्मवहला
दिसंनिवृत्तपानत्नुसीविपरंगुनस्य पैत्नाम्यवधानमिति ननुवचनाहतेलोपोवाध्येनतिचात्वात्नत्वं श्वस्विनेनसाने वहहेखवका
शु:स्यानतेनतरति तद्युग्रहणमेवमन्यथैकेत्यातल्यवकैदृग्राभावात ननुश्वानेनसमहद्दवक्काणतात्स्सनिस्पुत्त्वपूर्वविशतिद्वेधात्स्या
लापात्स्यस्यानुपाद्दस्याभाष्यमितिनिरिदृग्रहणारविकल्पवधानतिरुपथीयेननाप्यवधानमिसाप्रीपतेनरवमुत्रपदेहल्लग्रह
णनकर्तव्यमितिस्थितरसमुत्थने एवंतर्हीति यमकानुग्रमकत्वापधानन कथनुप्रमेगेनहल्लग्रहणमर्तिहत्तरेहरभृपणजामिसर्व:के एम॰
विस्तृहत्तमितिपाठ:नत्रापमर्यादिरं पानमरश्रुहत्तनपोसकृणत्ह्कंभवतिश्वत्रैवमत्रैहल्लग्रहणमप्यपोनतमक्तिनरभंग्याति हल्ल २७

ग्रहणमनंनसार्थमिति केचिदाहु:सतिहल्लग्रहणेश्मवस्मानीरिति केनिरत्नहदानोदिस्यनोधानुग्रहणानरस्माप्मवीरिसन्नातोहलादेर्लघोरि
तिवृद्धिनेभवतीत्याहु:मिवाधानावाविमेपनवीनुग्रहणप्रमनिरंसधानुनेमहत्वाने नमाहपमर्योपेननाप्यवधानेनिसेकेनहलाश्वधा
नमितवोर्हृद्धिःस्यात्नतुनम्पोनेनयुणतीर भोतीतिस्यारी हल्लग्रहणेनुमनिवर्णायग्रहणेनानिराग्रहणनसपोगोनसपादिहल्लग्रहणासम्या
इर्वति श्वनसार्थमितिस्यापमर्योनेसोपिहल्लक्नाधिनामसहलेन श्वतत्रहणानुविशेषाधीनरंनगाणाविनरंतविधिविज्ञानात किंतुहलोन्तर
लक्ष्यमानेनतत्सयोगमनहलयाश्चावेदिहितिस्पमपरस्यापीकेन श्वन्यग्रहणमनियार्थमिति श्वमयेकूपभिधानोपप्यमनारभेनेत्रीरित्यादावसा
नेतपादीरिसादो॥ ॥स्नेन किमर्थमिति गुणेनवाधितमारहित्नेषाप्नोतीतिमन्यते मिन्नहृद्धिरुत्रीति श्वोन्त्यजनस्मनेनेनश्चोवः रुताप
मिचिवहीतिपाश्चिसेनोक्ताससाचाप्नकेतिमहवाह मनेह्नसीति वहिश्चतिपेधानहस्वयमानमन्त्रस्तोनशुणप्पमिहलातजापीविसिमव
छितिस्थितिगुणेविधौनहद्दिश्चतिषेवविषमाथ्रसंपपद्यते गुणेनहीति श्वमाहराह्स्मेनतुमितितानुतौनत्राहनाश्चिनेपुरितर्षहिगुणोपानेचक्कातेन
रुणगतेणाहृद्धिर्भवतिनराना गाकारस्यारवितेनमेयहणाहिवाध्वतागुणप्रश्रनापानेवानउपधायाविसहि:प्राप्तोति नेपरोप:विप्रसीप
णावनिषेधोहिगाइपथालसणाहि हिर्भमवत्तीस्यवसीयतेस्यमाविभक्तिगुणापसदेप:काग्येजपथालक्ष्णापातृश्यामश्यातिहप्रीतिप
निषेधंनविरुध्यानपदितुगुणकनेहहिमाचापदहेत्तिनिर्विशेष:पतिपेवश्वाप्रोपेनेनरामाश्वग्रहणमामकर्तु रुपजरीति श्वार्थापमनुसारापवा

कौ॰ ७ रपो॰ कम्मनेटीतिप्रतिषेधेनामेतो न्यांनसेनिहद्धेपांभावप्रतिषेधोऽस्य कार्येनुच्यते पाठक्रमेण शर्वकाणापि श्रमप्रस्थाद्वेति पूर्वोक्तप्रयाज्ञेत्यावे
१८ पुष्पाव्रतोऽपाद्याने करुत्पेति कस्याविशिष्टत्वेनानुलापमत्रवाति नेत्यवह्नि निस्पूत्रत्तनुकसेवकं सापयाक सार्थ्यात्संपुनत्वेपाधिक्वनोत्रतथा
णात्स्वकार्यांशाप्राप्तान्यविशेषास्यस्थाभावेनतत्रसानजैयावस्थापपनिहृस्यूवस्थ्याद्वेशेवाकसाकारुप्रपवाणरिहावस्था वक्षः तन्नकिंचित्
कार्यंनामप्राप्तावस्थाकिंचित्तविशेषावस्थामिसेवेकुसपाकुसानिमानस्मैसर्वः वृजेवाकल्प पद्योऽतुल्पकस्योविति तत्तनाशरसर्वस्यति
स्थितेनवाणोरागोविधिर्वर्णीमानिनिपाणरेशो वाधितामावेधात्वर्थानुकर्षोऽनि गुणः प्राप्तन्तामपवारत्वाद्बाधित्वामिविदहिणोनिर
द्धिः श्रत्रातामपवारत्वाद्बाधित्वानापर (लिंगुणः) प्राप्तोऽनिभाष्यकापन्नुर्वेनत्वानुल्यंगपरिहृत्यहहेरुपप्रागणापति नुवकिंचिदिति तस्मा
प्राप्तिक्याहहेरुपवारभूतेनकिंचिद्गुणविधानुमतिपत्तोनापग्रहणमकर्त्तव्यं स्यात् गुणोहहिर्गुणोहद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनेपुन
र्हहिर्निषिद्धस्थपणश्वौः प्राप्तेपानवेतिसंग्रहश्लोकः वेदु प्राप्तिरहर्वेकत्वात्प्रतिषेधप्रसाधीनत्वंविधिप्रकरणोपदितत्वंप्रस्थानंप्रतिषे
धप्रकरणे क्रमव्यतिक्रमेणपोतत्ताभावात्तिमत्वाहरुणोर्कपर्यंविति तत्रापमप्यर्थइति न्याप्यक्रमाश्रयणाद्भुपवर्षाप्पलोस्यर्थः इत्थं
मिति कत्रादिभ्यः प्रार्वधात्वकरत्वत्रपत्त्वावेधात्वकपग्रहणमिद्धिर्थात्रुपात्रतरान्तेनपीक्षिरः मत्तोपोनसप्तमिसत्वपाकानेत्वर्त्तपित्तुपदिति राम॰
द्विधोपरस्तादीश्वनेनाध्येवेत्यस्मानंतरोत्तद्भुशिकत्तोस्याहिप्रतिषेधप्रकरणेक्रियेतनतरान्तेनर्विचिकित्वनान्तादेधात्वकपग्रहणंमत्तोपविधाने २८

५३

नुवर्तते गुणेऽपेति यथापिविप्रपषिद्धेत्यारावार्धधातुकस्येतीहप्राप्तः एकातुरतिप्रतिषिद्धः कारिनियमात्तुनः प्राप्तोचत्वादुरुच्त्वीतिप्रति
षिद्धत्वात्तनकत्वात्सभाद्धानत्वपप्रतिषेधोऽनानेपरतिनियमात्स्तेरुर्वते एवंतनुहस्वेत्वेत्यौपिमापोतेस्यर्थः सयाद्दि कारिनियमस्यवाव
कमेवलालत्त्रिनिप्रतिषेधत्रनूतोभाद्धानत्वाभिनियमोवाधतेसकर्धक्कारिप्रतिषेधेनवाधेत नतुचमध्यपवारात्नित्याणार्द्धाद्धानत्पुमी
चलाद्वरि निप्रतिषेधंवाधित्वापनेतनुकारित्रतिषेधोऽनेतरहजित्पात्तिकएषपणीहाणोभरेनवत्तणोपेत्तापां कार्यमात्रेतुवाऽभ्यनापेतितं
नेपापीहार किंचनरहत्पुत्रतुर्भीरत्यस्मादहर्ष्वमिरंश्वकाणोपदितत्वमितिक्रांतेनत्नुकजोभाद्धानत्वसेयत्वान्त्यमितितत्नोभाद्धानतिप
मात्तवीमिरंनतुपूर्वमितिकृतोमध्येपवारादित्यापपाकनाः चान्निनापापश्रपेचप्तत्वेप्रतिषेधत्वात्वेनमाध्ये यद्येषहृति श्वोनिभाद्धानत्निप
मादिरः श्रात्तस्यप्रतिषेधोविकेपेपंभवतिनियमार्थत्वात्रपपक्तिः एवंतर्हीति योगोऽरवेरो पूर्वयोगवारुनोक्तस्थोरवेनतुसमपत्वएवप्र
यःप्रतिषेधार्थोऽनेनोक्तरतिमत्वावोरिते यद्येवमिति तत्रकारीनापकणोत्रेतात्राल्लिभारद्धानतिपमादिरप्राप्तिरितितुवानियमार्थत्व
हणं तुहहेरुहेर्वातुभाद्धानतिपमात्वकारि नियमात्तुपातत्वेट प्रतिषेधार्थं इट् कृत्तोरिति एकयोगस्यात्प्रितावश्यमेकवचनेणत
त्रमत्वपात्श्रणावीटप्रतिषेधोनियमप्तोऽनिरः तत्रग्रहणोसुतापाते एवमपीति तुहहेरुहेःमः प्रतिषेधोपेनत्वापाभित्यापेनकारिनियमप्ता
नमेवेटंनिवर्त्तयेतनेतुभाद्धानतिपमात्तमित्यर्थः महिहित्वमेवमात्तनत्वेतिसामार्थव धृतत्वादिति रण्मानमप्तत्वाधिनविषयविशेषमनाध्य

५७

कै० ७ धीनेनप्रतिषेधेन बाध्यन्त इत्यर्थः परिनु भाह्यात्रनियमासार्थं प्रतिषेधः किं पुनरत्रापवादादिति चारत्रापेनत्तरा विप्रतिषेधेन सिद्धेरेव प्रतिषेधश्च

२९ ग्रहणमिति ग्रहणकारि नियमादित्य विप्रतीति मत्वा प्रश्नः नाचेति भिन्नानां पर्यायादिति भावः कारि नियमोऽपि क्रुसार्थ प्रतिषेध

विषयमेवेदं प्राप्यत विप्रतिषेधिति नेदुशानितु प्रयप्यार्थः प्रतिषेधव्यतिहृयपेकारि नियमाभावादिति भवेन विप्रतिषेधनिरूत्तग्रहणमक

नियमनिषेधविरस्त्यर्थं इट् इत्येतोर्ग्रहणादिति सामान्यग्रहणे विशेषनियमंसम्पद्यते इत्यनिपद्धिनार्थेहरः इत्यतोऽनिपरेनोपाराने ग्रहणस्य प्र

उनेवहवेदेरस्याराविप्रणाशूरिति परिवकारिनियमः प्रहस्यार्थमेवप्रनिषेधं बाधेतनन्नस्य पाश्चेयंतरानेहु शिष्टकः किन्नीतियोगद्वये

नयथापोगमिहत्वान्यनिषेधस्य नार्थो हि ग्रहणानन्तरं कियमाणं प्रस्य पार्श्वपरत्वाद्विप्रनिषेधस्य निरर्थत्वात्पपत्ति मन्त्रवच्चेषेहग्रहण

स्यानन्तस्यकिलादवक्षादिरत्वाचेद्प्रतिषेधोऽप्राप्तिं नेतरत्ति इवर्थनित्यामहतिविपातनेकियमाणभाषायांश्च वादित्वीरमप्यनु

ज्ञानाति स्यादेतत्तस्यन्तानीप्रनवप्रतिषेधो नियमेनबाध्यतामेकं कोश्रपलुकर्थ वाक्षेनरस्यार्चकीह नवतत्त्वपीतिकहमप्यौवि

दिभकलाश्रयणे वेकारस्यपरत्वानुरात्राहिरिति इदप्रतिषेधः प्राप्नोतीति केवलापाः प्रकृतेः शब्देनोपारानात अर्थोव्येतत्वहृयस्यादीश्नकः कि

मानीदप्रतिषेधः प्राप्नोतिसत्वोभयवान् प्रकृतिस्वप विशेषाश्रयणादितितत्र अत्रापतु रारलात्मकसाश्रयणस्वप्रतिषेधं न पि अनियमेवि एम

ज्ञापमाने ग्रहणमनर्थकंस्यात्तत्स्मात्स्वयपाश्रयोपि विनिषेधो नियम्यनस्यत्रइग्रहणाज्जिंप्रकृतानकहत्यपेक्षपाचनत्वत्वपीसुच्यते २९

ननुअयवानाप्तिप्रतिषेधः कृदिवकृदिमविति श्लस्निकृद्वहणोरलादिष्य सार्वधातुकस्यमेदोऽयप्रतिषेधः स्यात्तस्यत्ववणादिरवकाशोऽगेरि

नीसारो परेनरिति प्रतिषेधप्रकरणमित्यर्थः तत्र सार्वधातुकस्य प्रतिषेधाभावः यप्युन्यायेमार्धधातुकग्रहणकर्तव्यं तरा योगविभागेनेष्टमा

ध्यतेपरानस्मात्मयोजनाभावः नरालुपवादेकृतग्रहणमेव कर्तव्यं प्रयत्नाप्यसतेचनत्राईधातुकग्रहणे मतोर्नित्यन्तेवृ वत्सत्वणाद

परमिति नत्यायलस्याश्रयणादेवोरनभविष्यति अत्रेप्योपिरस्यनरस्य नेनात्र मतिनिवृत्त्यपरस्यदोषः किंतु विकृतिनिवृत्तिरिति कृतं कि

ताबादिभ्य इति किन्वक्रुवच्छरेतास्य माहा द्विपाक्रिन इकारः इकारात्मग्रहणमिति एकारोमिवाउरानेत्र प्रतिता नारत्नरानग्रहणे

नैवातिप्रसंगनिवारणात प्रश्नः इत उन्नाप्रत्युतमाभिप्रेत्याह एकारात्मग्रहणं नागमस्येर्थमिति मत्तानागमेर्नमाभूदिति नागमद्विरेवोगतोनेकाचे

भवतीति विशेषवर्णमेकारात्मग्रहणं कृणोनेत्युत्वतभावान्यनिषेधोमतृत्सेवचोरकः प्रतिषेधप्राप्तिकारणमप्यदर्शयति एतदपीति

त्वोच्चकरति इट्प्रतिषेधप्रसत्त्यर्थः उपदेशाधिकारादिति अनार्थेमुपदेशग्रहणमन्त्रवस्येउपदेशेत्वनागमित्विगतोऽभवतीतिप्रतिषेधवश

प्रसंगः इत उपदेशाधिकाराप्रयोजनानामपयस्यन्नाह उपदेशग्रहणं निवृत्तमिति तत्त्वादिति इत्यादिषु कृतेष्वर्गाततान्तर्दे वेद्य कि

इवमायातिकोगतमभुक्तस्यवगाप्यश्रयणात्पात्रकृत्वादिद्प्रतिषेधोनस्यात् उपदेशाधिकारात्तूपदेशे अगतत्वात्तस्यमुगत त्वापि प्रति

षेधः प्रसज्यते चानुदस्यांति स्त्याइतिस्थितेकित्वनिषेधाश्रयपरत्वादाश्रयपश्चकित्वनिषेधरविप्रायोगवर्तनिहितेकित्वमाश्रित्यदिट्प्रतिषेधः

कौ०७ प्रवर्त्तेनेनतत्तत्वारी निरस्तर्थः अत्र बोधनेकृते धित्वादिषु प्रतिषेधनिमित्तो गंतत्वापपादानत्वनीद्युसाद्गोतितनित्मिंसूसमितिनत्काये देरितिकिंतत्प्रतिषेधा
३० नधुणप्रतितौ तितविधाग्रोति नेपरोपः पूर्वसूत्रपपुरुकृतेप्रस्तुत्सरणाष्टप्रतिषेधेन वाधितनात्वसंपप्रमस्कृतनात्वनिषुद्धाचप्रत्नात्पुनः षत्वप्रभावा
न घ्यादिसूत्रीधेनीति अत्रकः कृतितरस्य चविशिष्टानुवेधोपुनेनितिनः प्रत्ययस्थाश्चितः सनित्यत्वा हौ बन्धनपुमात्रादितिविधेपमाञ्चितासोपन्या
सः अथैतत्पुणत्वयोः कृतयोः जुगंतत्वादिद्प्रतिषेधो नस्यात् उपदेशाविकाराव्रडोनावस्थापामपिभवति सनिग्रहगुहोश्चेस्तत्र चदा
देतोगडुकमनेश्चकः किती सनेनतत्रप्रतिषेधोनास्ति इट्प्रतिषेधाश्रयत्वाज्यादिन्यमस्त्वादिनाश्रयत्वान् कित्वस्य कित्वाश्रयत्वा
दिद्प्रतिषेधस्येतितनोनणश्रयप्रसंगात इट्सनिवेति तस्यतितीव्रनेर्कः काग्रनात्यामामेवप्रसेटभावः तथाहि रहिकत्वस्मृतिव
काशन्त्वात्तमाचतिकाभावेरतटंगात्यप्रमाणात्वित्वात्वाद्दानतावतगुणास्यप्रवर्तितिः नेटूपचेतूतोवेतिदीर्घविकल्पे हसद्पमातिन
धेतिस्त्यातिनत्सिधनीतिरइभावपक्षेत्वानित्वाधेतीति इट्भावपक्षेतु कित्वात्गुणोनिषिद्धः इत्वापरत्वयोः कृतयोः परिमात्रि गुणोवसत्वा
तिनिसिधतीतिरूपसंग्रहस्तार्थत्वाद्धि कृत्सस्य अत्रसमाधिः सिद्धिरित्यनेन विकल्पविधानात्तत्रश्च प्रसक्त्वात्तत्र सिद्धत्वात् प्रे(?)रिततत
णनप्रवर्त्तते अल्लोपोविति कृतेः कृते थीरिकिदेविनिषिद्धेसनेन विशेषणमानीपुत्नाम पूर्वविभाषेति ननुकार्यांतत्समीपनिविकल्पविधीनां एप·
श्चित्स्वादिति इत्वपोः कृतयोः कार्यानत्वाद्यर्थविभाषेतिवतिषिद्धाप्रसंगः नेष्टो सनिविकल्पविधानेकर्कार्यांतत्समीपविघापिपस्य ३०
इत्वयोः पुनरिद्प्राप्नोति नवेट्सनिवेतित कृत्यविधानमनर्थकम् कृत्यार्थतात्यस्यापोपसेट् इभावेनविरित सनीतरपरत्वयोः ४

विभाषेत्यत्रयमकविदित्कृतमयोः पः सत्पानुनाश्रीपनेनतुनिकल्पकाग्रणात् काग्रतत्वंभवतिपेत्वोत्वपोः कृतयोः पिसमप्रवृत्तिनिवर्त्तनेप्रतिषे
धः तेरेवमुपदेशग्रहणाव्यत्पावनपयोगुरनतुवर्त्तनात्माणिनित्स्वत्यगणपत्वेमः कृतयोः तितानश्रुकः किती प्रतिषेधाभावाद्गत्याधिकर्मका
त्मप्रहणोनकृत्तंस्य अयर्थमिति तदर्थतात्कार्यतोनेकातरेषः तत् उपदेशग्रहणमनुतान्सेववित्रीषणतलेकाचरसिमव्यमस्याह इतरपीति
चविधिरीति आदिविलिः कर्मणपात्मनेपरस्ततोपरस्पकालोपेक्षनेपविरकात अकार्यवाणतववादिसादौ हसंतसतगाद्दिनिरस
धेस्पात अहनेयत्रनुनाततादिलिपस्मात्मकृतिरिति अनुरात्मात्स्नाश्रयपरेणावस्थासते सवचानेतरूपेणावस्थितेतितिसमपः ननुः प्रति
षेधः सामर्थ्यतितत्रकृतमष्टकातयद्ग्रहणमनर्थकं किंपुनरिति उभयविशिष्टणसुपदेशग्रहणमस्तुततोवद्धकपरेणैकाद्धान्तित्यात्मगः चे
मिदितेति हिवृशेगोहितिवत्नेमवनिभिरिह्लपदेशोकुरात्मउपदेशपकातिस्पतेतोपेक्षतेत्रनेकासेपि प्रतिषेधसंभवः अप्रमाणे तेकाव्यात्री
पमाणा अनुत्तिमत्स्यपेक्षतसंख्यापाबाधनातप्रतिषेधाभावः तमुदायमपेकाग्रमकानतुवसेकाम्रितेकावाशादिराश्रयणात्मीदयाश्रम
पिप्रतिषेधोनभवति अनुदात्तविशिष्टेपणचेदिति उभयविशेषणोपसनुद्रात्मविशेषणमवतीतिसामर्थ्यात्सनुदात्मभवपरिविशेषणामिसवेधाणा
इत्यर्थः अग्रमिनिमयर्थितिकादिनि अप्रतिषेधार्थमनु एवमपिपवकर्मस्तसादिरित्स्यात्तविभिरिदेसादौ वेकातःभावात्प्रतिषेधाभावादिद्स्य
तोतिभावः देविधेति एवात्म्यामलोपयोः कृतयोः कावश्यप्रमाणादिरितोदप्रतिषेधवप्रसंगः चीतरति इतोः कपतत्पः पव्यमपाश्चरनितत्त्वक

कौ॰ ७७ तेऽनकात्परे कात्वा भावादिदृत्त्रनिषेधा त्रतमः नलसद्विपराश्रितत्वान्नबहिरंगत्वात्तं तांगद्र्त्वनिषेधेमिदत्वादिनिपीहारपाहिरंजाम
३१ द्वावानाम्प्रितः गुरेरत्तरीपनि आनुस्वारविद्युमिति वयस्यहणमिति आंभसामथ्यांदनुकहत्म्भेनगुरुगारेलिंगीत्युवनेनाचात्रोण
पिद्यत्त्यहणग्रस्य वृत्तिधनाभ्यासलोपयोः सिद्धत्वात्त्यस्य दणाक्रिनाम्रूप्ताथ्येनतृष्टेऽदिक्रनेएत्वाभ्यासलोपयोविधानेपुविकेनारंभिनिह
पाणिद्विभ्योतीतिनार्थः क्तारिनिपयेन ग्रभपविरोषणत्वादिति एवंसत्युभयविशेषणेनसंप्रसारणदीर्घी तेभवति इत्यर्थं चोपदेशादनिपूर्व
तेग्रभपविशेषणे चक्रादिनिपमात्पचादिभ्यः रूरः सिद्धत्वात्सनितिपरेशीरात्युगृहणेविसर्गार्थं स्तनः त्रसेति समयेग्रानिवर्तात त्र
भिपूणहरमस्थानिवृत्त्यपसमुदायस्यपर्वमर्वपरादेशादेतिशांतान्नात्वांदेशेकृतेः पंधानुपंप्रत्ययपरत्वेविभागाभावादिट्प्रतिषेधाभावः ग
नैवंविभिनमनीसत्राप्रितिषेधात्रतमाः स्यप्राप्नुपसेनयाग्रेभोमरोधः अथवात्राभमाम्वामानपत्तानाम्प्रेणाह आथापीति नत्य
प्रेति आवार्पस्पनिवृपरेशाभ्यभेदेकात्वीत्कराल्तनावेदप्रतिषेधःसाधूः नस्यउपरेशेत्वसमाणेनस्यानेकात्वादेरान्नात्वप्रतिषेधाप ननु
त्तः नत्वस्तलस्पमाखानुपरेशस्यकपदादोनोत्तमस्यपानामुपरेशोनित्तनवेरंतानोपदेशनामनुभिपरूपाणां शेषपदरोयः नकोयुवरेशपदेशा
विसर्गिनत्रोक्तमनुपरेवेत्मतापूकाणाम्यथनउपरेशाद्ः शाल्लवान्त्रित्राः इहतुभावेमाधनश्रायुपत्ते नेऽपदनिपातनमात्रेयुणोवायन्म गम:
लेणवोपरेशाउच्यतेमद्वि धानह्याणवर्त्तभिपद्धत्यपसमसुदायमक्तिपविशेषवचनमाघमनिपत्रिवर्जितविभूपरेशदसंकेवभिपयहणादिकृ ३१

क्तिपाविनिरकृत्यपेत्तुपपलोपयोर्वभिरिटोभवति पद्येतेनंताविधातुवाणएवनउपरिर्दिश्यते तत्कृतपुरेशाभ्यासानिपरिकान्तंनोपदेशाह
नि इहनुस्मलिपातननकृतेनतेनविरोधाभावः अथापिभिपुपरेशादेति उत्वाणवचनेस्युपरेशेऽस्पमाणेनस्यत्सत्याख्यानेनवचनेनानदेऽपदसर्थः हिसकाउपदेश
उक्तत्वमिति कः पुनरिति किंभिपुपरेशोवचेभिपुपरेशादस्यर्थः पञ्चतन्करोति इतल्वकोमित्वात्कतः सर्वाभुपुपरेशात्सवात्हिमयेनासावाणोपमावोभिपनर
सेवमादीनोभ्रानिमत्तिरेतत्वात उभयोरिति केवलस्याभिरेवेभिपरिद्धनरवपवमसमुदायमस्थानोपीहत्करस्यार्थः पृतदूकंभवति भिपादीनामेवोपरेशोनित्तनु
मनोगृहातानामवयवसमुदायानामपरेशाहरूपमसात्यनिपृत्रिहेतुलाल्तवचिनत्राग्रपणात् बधरस्प्रतिषेधइति भिपुपरेशस्यानोपोरेत्यपरेशा
नवशैनितेकानस्थरानेभ्रानिमत्सोपिकवेदपरेशोनेकाचेदस्पपरेशाक्षमोचपरःप्रतिषेधवचनात्ः नवाकारलोपसप्तरे नरवात्रापिस्यानिवद्भावेनमयवाने
मत्सपियानिवत्तेऽपकृतिरूपपप्राणातेनर्मोपदेः तेनुस्थानिवत्तवात्कार्याणामिरिश्रत्ययमयोगनेनर्पविच्छेरात् आघुदात्तनिपातनमिति नत्सामर्थ्याहृपरेशामि
पपातरान्नत्वाश्वरस्यनिषेधोनभवतिनेघनारादुरात्रनमपयोगसमवायिप्रत्ययपरत्वेणनस्यवाधनात् अोर्धधातुकमाधति आर्दधातुकेभवारेणि
देहाच्छः परित्तरोदूर्वाभूकालिरोधनिमित्तात्वप्यनेवाश्रितेनयुअत्यमभुवतिनदाघदूकंविधिवाधान्नीपूर्विवान्यत्राभेविधिनिषेधवेन्नेतेनाहिहत्यमितिस्य
नंगताऽत्वेवर्हिरंगत्वात्रिएत्वादस्यमविधमनिषेधायेनाग्रिनिविशेषात्समाधिः ॥ ॥ कृत्यः क्रनोगुरुरति क्रनेपिगुरिकोनिमेवंसर्वोनिपातिपेदमयन
मःप्रनीकृतवरति करोश्वमपोगारेऽपणरत्वत्यग्रपोगारेंपणविधनिसमपोगपधमरहांकार्तव्यमितिवचनेन अद्गतत्वादिति भुकः कार्यायतगमद

कै॰ ७ णमिहानुवर्त्तनरहितमस्यते एवमपीति यद्यपिसंभवतिनेगांतःतयाप्यपरेशात्वगंतरहितमात्वतिशेषः किमर्थमपरेशात्वनुवर्त्तनरहितेन गुरोश्चेस्पारोहात्रेति
३२ गुणारस्वतिपेक्षार्थेपदेनगुकरस्वपिनानुवर्त्तनंचनेत्येतर नैनोकेनमपिशयत्वभिशेषाभ्यिकोकैः शेषगुरस्वतवप्रवाध्यामिति नार्थुमाधिकोयथा॥ ॥श्री
रि ॥श्रोत्रांतेगांतेमिस्सारि नानुपरेशात्यहणात्वरहितमितोणामिति हे रमिवाल्यानुपरेशात्रिकोगोचनाली तिमत्वाह श्रिग्रहणं किमर्थमिति मनुचवि
नरहितमिथ्येतेमंपसारणात्सनारिरूपमेत्रिति नियमात्तंस्मप्रसारणं भविष्यतीतिमन्यते स्मप्रसारणात्वेणीति कवित्रात्वीपनेरहितिएवं भवेत्वोक्तं संप्रसारणा
निमित्तत्वादिभावमस्मात्विस्नकृत्वेरहोभवत्वेनात्वनियतं संप्रसारणमनुकृत्वा कृत्वसंयोगानाविप्रसंते श्विग्रहणमिरत्वानिति एकान्यहणेन
गर्थतामप्रसारणात्वानापानुबन्धमिति हेमस्यारितचोक्तं नत्वेकान्यहणमप्यार्थस्थितं नरहुतात्वाणिपथतिपत्रियोगोरवपारिहाणपानुवर्त्ततनश्रुत्वाणि
स्तत्रैत्यकः किमीतिरस्पृतिषेधोनभवति मनुवत्यर्थमस्यैकान्यहणमस्याप्यानमेवापुरात्वनिपातनाश्रुपणे हेमपरेशात्स्यमाणानरूक्तमस्यपरे
नात्श्रीपमाणेएकान्यहणेनैववर्थीरूपाध्यनेत्याचुरात्वनिपातनेनत्वाश्रीपमाणेवधिवाहित्याचुरात्तनत्वसंप्रसारणापत्तिरीति विषयमतत्वात्श्रप
णीपानयत्वत्यानिषेधोहितंविवनिषेधोव्याबाद्यावानुपपत्तिःतंगणगाद्विमावप्रसंगातपरः एवं मित्तत्वर्थं चएकान्यहणंकर्त्तव्यं नभिमनहितिपनाण
पत्रेकान्यहणं किंविसंवेनानितपरः एकमितिवचनाहमितितेत्सारावपीरूसिद्धमितिउपदेशायहणमपिश्रुकं किंतीसंज्ञानुवर्त्तनमयथालीनं सारि सप॰
सिद्धयेनेनपकोपारिहाणाश्रपणोपतिपत्रिगोवानुबंधः इदमेवच्छिग्रहणमुपदेशाश्रिकामस्मनत्वतापकम् अमेविदश्विग्रहणमवाधिमपरहितिविव ३२

लवानिसमस्ततापकमाढ्यः ॥ ॥यस्य विभाषा॥ग्रहणमविरहविश्रामिमितकसेविकल्पविधानाहेतेर्निष्ठापाःशतिषेधःभाप्नोतीतिमत्वाह पु
सविभाषाविरोधिति वेत्तिचविवतिःविहुआभरसमनुत्वपियोभवसेव त्रिवर्धते विधागिकितसांतत्वरात्वनादिरूपतिशेषः यद्धपाद्यपीति उ
पाधिः भिवे पारिभक्तःक्तविकरणमाविभाषेति श्रिविनानारादिकमाहवर्धपीतोरादिकंमवनामार्थेमविभाषेतितानार्थमसमपिविदिरूपव
समेरकत्वेनरूपवरामरुपाणानसृतिविधाभावः यद्यपिसंभवतिनामाहवर्धविरोमितश्राविरुपाविमानिषेधाहितेनावत्रत्याहेतिर्मरहिति: आरि पु
वतहोति इषभेरपिपपृपावनिाभेरकतनमाशेगविभाषेनिर्थकःस्पातभेरकतेनुनेवाभावादिकर्मणेविकल्पविधानात्मकत्तेर्निष्ठापामपि
वेधोनमपाशवादिकर्मणामपिविकल्पमतिषेधयोविरोधात्प्रतिषेधोनमपादितिकर्त्तकर्मनिष्ठायांप्रयोगविभाषःपरितभूपावभेरकत्वनउपरिनो
वेतिन्काश्रयेपमावादिमिविकल्पविधानाशववादिमामेवनिष्ठायांप्रतिषेधःस्पातनकर्त्तकर्मवाविभाषेनपराधः तेनानिहृत्रिनिर्देतेतपस्तादि
प्यरमितिमात्मपारर्थेमेरकतेनुनाश्रीयते हृष्ट हृष्टमिति परिश्वानेपोपाधिनेनंपथाररूपगाश्रीपानंमथ्यारिमावनेवात्वर्थे हृष्टाद
पोनिपातसेतेरनुतरात्वमिनेमुधेनेत्यत्राविभावेतस्पेरप्रतिषेधःस्पादितिमदरापानापाभेधेषभावेनमथारप्रहृष्टापालोरितिपररूपेत हृदद
अपरुहत्वात्मकत्वोभवःहृष्टातितिमृंमितिवेसारपलुवेषोणात्वमाधवरत्नाकः श्रमेनप्रमानपाश्विसमनर्थयते श्वानशेनवाराश्विषप
हुविदितमनाकुंसमनरात्वाते॥ ॥हृषि विपातेनभावरति विहृष्टपाताणमनवेष्ट्रनपप्तमविपातीःविनीतः॥ ॥३३॥ ॥नरहोमत॥

कै॰७ उक्तरहितरहरहट्टिष्ठाविनिमयानुपपत्तेस्तत्र दरः ऋजुबद्धत्वयोः ऐति दधत्वप्रतिषेधो विधेयपरतिमत्तात्पर्यः इष्टनिपातनमिति हारेर्षा नेत्यर्थः तिषपत्तप्रतिषे
३३ धोवक्तव्यः स्यात् अनिष्टवचनेरीति परीदोपालम्भ च प्रतिषेधो विधीयेत तनोटल्वलपल्वटलोपेष्वपवादविरुद्धमिति स्वमिद्धानिनम्यापिवेश्वास्मिद्धमिति देलो
पम्मादिष्टत्वान्नपात्गात्र विनिगुरुमन्तापोमव्याप्तत्वेवल्तनकाणामन्तगोत्र्यमतां हेतुकापरोधस्नगत्य इष्टापातनमिति उक्तोबोधस्तु मरस्याहिपरिपत्यादनमनये
स्याच्चते पाणिगतानेहिविधे पदानानुपपत्त्याव्याप्तावरभावः सिध्यति नलोपवचनेचेति रहादिस्त्वाल्लोपेन नामानिरङ्गेस्तुष्टुलत्वलपोपिपरोहत्नमिति दीर्घम्ते
रिहिरहिवाद्याविनिरहावेवधातपचेनेरविद्वारिकत्वाणमिपापंके विरोधः तथाचरहेरूहेः स्यमितीनिनलोपमुक्त्वानभाष्यकाराः दैत्येनतदयन्मत्वाद्याप्ताप्ताद्या
ऋत्वनुदपमिति पाहिरहितिरचोमनुष्यतानेनिनिरोधः ॥ ॥चतो दीर्घः स्थीत्यर्थं पतितं कथम्यनत्र त्यवारेशो पावनुपागिरहमरहुदूनियितिविकृते हत्तामत्य
पेचकत्वान्नस्पृहारंनतानन्तेवपांनभोवास्तुनः समासाभावः नेषदोषः सत्यामपुनेत्वप्रोपत्रगौन्मन्त्रपोसर्त्रिनोन्यस्मादितिनियमात्परिपा
हेत्यथकृत्वाद्दरारस्वाणिचाक्रिपुतेननोहरिरशरहस्यधातृत्वान्तत्वापत्यपकृतेषाः ह्मौतेनकृटंनेनपूर्वपूर्वसरतिनियितिहोन्यवारेशाः णावि
श्वबद्धावीरभावः पुष्टि क्रिमेवधिनि पुष्टिविवाहार्थपरोनेकवारोपधाने सविवाहेनेनेकवचनेनेपत्पुष्टिविवाहनेत्वादोपध्ममतेनस्मात्प्ति
वाम्भुविनत्वंकेवलेश्वहस्युक्तपात्रानतिनाद्योविवाहनप्रतिषेधनविवाहनेनाभिप्रायमस्यशब्देनप्रकाशोनमुच्यते एवंतहीति मुविवाहनेपदं राम॰
इभाविमिहस्यर्थः किमनर्थानि किञ्चिद्यामामवपुष्विनंवोधितमिति हृपद्दस्पतिहिः यपोनतमभ्यास्यरर्षपाति यवन्तः नपुष्टोपेति पोषपाचेक्रमि ३३

त्रपिप्रवति अन्येतुनित्यमेवंताबुणारपरतिसामान्येनताप्यनेरस्याहुः केचिच्चित्तिम्यस्यानिमितिरिकल्वगादिति वोनित्यत्वमसतापकमाहुः हरि
त्वेनतत्रुमेविवर्धनेयपेनेनेविनितत्परात्रेनुलोपाभावे परिनुणादितिमुनिमतः शातत्तराचिंतमस्यानिमेखंवपटान तिचिद्याति नलोपाषंमणा
तेः ॥नो॰ किंतुनीति किमभिधेयपद्येनत्स्वानस्याध्यपनमान्त्रीयतेस्वपवास्वर्थमाहनतेनोनमय्यः अध्ययनेचेरीति अध्ययनविषयेधात्वर्थ
स्य धं इत्वोगुणारति अध्ययनसामान्यहद्वशरस्याभिधेयंपनहुनति हुष्टोपाराणिधवोनिचारदृक्षोतानिरोधः गुणाः परकमंसंहितानाकृपोध्ययनजे
धेः इत्वोनिमारितरस्यः इत्वगुणासेनिभावेनिष्टात्मस्याध्ययनेनाभिधेयमितिरशतारप्रपोगणायक्रिमः नोनिध्यानीति संयुतस्यनिभावः ध्यत
सस्तकमंकतानांइत्वगुणास्तितिभावेनिष्टापाध्यवसंगतनपोरेवहरस्वकान्वउचोरेति अन्नभावेकमंकेश्यरस्यचवर्तमानात् ह्रीनायमिति केवल
सप्रकर्मकतांकृत्वानिमाहकस्यएवंतप्यकर्मकत्वेपतिपारूपाति प्रयोत्पत्नेरोणातिचेभावानतेनास्यसकर्मकत्वं नेवेतनस्याद्वेतुसकर्म
कत्वकर्मण्यवातानिष्ठाभ वृत्तिमाह अकर्मकश्चानेनि इत्वगुणस्मिताराविषयः अकर्मकाणामिति नाविकविधानारकर्मकत्वमतीपत
इत्यर्थः कर्मणिकहत्वगुणारतिमामानाविकाणेपनभाव्यंभावेतुकेदोषविचुत्तांधाषप्रुभवतितस्मान्नेनलणंपतस्यहनेकपमपितुकेवलत्वम
तत्स्पपरयुपत्ययहिभावेनोदपतिषेधोल्लिवृतेवाध्ययनमभिधेयंपभत्नविषपोयोनेनकृच्छ्रिदोषः अत्राहुः इत्वगुणास्मीनिसकर्मकादपिणत्ता
त्रपत्नकेभावेकर्तनिभावेकोरिसचपमनुनिष्ठतेनहेककः साधवाकर्मकश्यभावेभवतिनहत्वगुणौस्यसचचवर्तमानात्पतीयतेनचतंत्र अत्रोच्यते

कौ·७
३५
नपुंसके भावे क्तः सप्रयमपि क्रियमाणः सकर्मकेभ्योऽनभिधानादिति प्रयोक्तव्यः सम्यगर्थो लक्ष्यते क्रमात् प्रयुज्यमाने पदे शाब्देनैव कर्मकेभ्यः स्यात् तद्वर्ज्ज्यमानाः द्रव्यस्यैवे
नेहादृष्टं अप्रधानप्रसक्ते भावे रूपं संख्यानां नियमिर्मिके ष्वविरामो नित्यहमिति प्रथमा त्याने प्रसके नेकाले वेके विधीयमाने कर्मणा हितो भाव
सम्पन्नस्य भाग्यानपोर न शुक्ल मिति अर्थाणि प्रहणमिति केवलस्य मस्य भावे इति निषेधप्रसिद्धत्वात् सामर्थ्यात् सूपन्तस्यानिपातनं स्त्रियाम
ते इत्यन्निपातनं वचनेति अर्थानां नियमो ग्रहणो एवं तस्य वैर निपातनं न तु संख्यानसपुरुःतस्य वैति निषेधाभावादिति विशेषाणां अर्पणानुमिति निपमात् स्त्रियाम्
लिङ्गार्थ इति निष्ठा पूर्वाणि वचनार्थ निष्ठापदाने त्रपिनवाप्रसिद्धिमेर्षितस्य निपातकत्वौक्तिर्मन्त्वा पेन नामेति निष्ठा विधाभावमात्रं नाम
लोपेनानित्रितिनिष्ठा पातितेऽपपाद्याप्रसङ्गात् श्रयमाणेन मानसप्रत्ययस्य प्रश्लोभावात्‌ निपात्यते॥ ॥ वारान् उपधारा इति इत्येवं तत्र सिद्धत्वा
निवेति निवक्रयानिषेध्या प्रमाणेऽदृष्टेव नपुंसकादित्युपरान्नवर्त्तनं बक्रयाणी निर्देशविधेयो प्रसक्ता निव्यावनिषेधाभावात्तुताभिकर्मणा क्रियत्वेन क्रि
णोनिर्देशप्रत्यावयव्यः अत्राभावप्रपेतात्पुरीषवत्रिमिति हृधाय कृत्यमन्यते हृधे एतत्कारी लो मश्यं रूपमास्थाने भवतां के प्रयत्नप्रहणेन कृतवानत्र
चनोऽपमनं त्वंशत्रूयोवेकर्त्तव्यामिति अत्र केशाम्वेदेपि प्रोचक्रियते वार्त्तिककार(ग्रहणेन) हृतः केशाः अंशं गतमतानि निलो मानी निपं इत्यत्र
हृ इत्येवमके शक्तार्थकमिति अथ विभावर्तनं एतच्चापवादेनारभ्यते प्रतिषेधस्याविप्रतिपत्त्यर्थात् क्रियोति क्रियत्वाद्वाहिप्रवृत्तिरित्यत्र एष
त्यपोपमन्यथा शुद्धोष्ठु हलन्तरसकारःस्यात् अर्द्ध इत्यादिप्रयत्नेति सार्वधातुकाद्वैतिनिषेधमोचनविदेह निष्कामनोः क्रियत्वविधानात्रम ३५

६८

विधानात्तिरःमनोहरे इत्येवं तावेति किन्तव्य सिद्धता कोपनिर्देशोपदेशिकक्रियत्वमप्राप्त्वात्‌ अभ्यासमिति क्रियेतावधातुत्वमन्तरहमिति शायीवैकस्मा
तेविहितविशेषणमिति यद्यपि कर्तरिहृगोऽस्त्वयानुपदेशोपपरा धिकारणाधिकारशाहान्तारमनुमाना दिहृधावो वितन्तत्वरूपपदार्थकम्
त्रोपनेवावोत्तिरेवं विहितमिति पञ्चमीनिर्देशेनेति पञ्चम्यन्तानुकरणो धातो रेपस्मिन् धातोः सर्वविहितस्येति तस्यानेनान्यथा अपरानी मि
ति धातुशब्देन धातुशब्दस्यानुकरणेऽनेन धातुशब्दस्यैव पञ्चमी संबंधीप्रत्ययस्यात्पोत्पद्यते इति पञ्चधातुशब्दस्यापवादेऽन्यत्र पञ्चमस्यैवेति भवति॥ ॥
अपाध्यायमतन्यपदेशौ जनके परकृतेनाप्यवरोपितमात्रापयस्याहितो रेफ पारे प्रथम मान्हिकम्॥ ॥ अथ कर्तरि आत्मनेपदं निमित्ते॥ ॥ अनुदात्तङित
आत्मनेपदविहितनियमार्थं वचनेऽप्यनात्मनेपदनिमित्तत्वं प्रवृत्तप्रधानात्‌ आत्मनेपदनिमित्तत्वेनोपाधेः क्तिजिमित्तिमित्यवश्यत्वात्‌ परस्मैपदमिति कर्मण्येवात्मने
पदं कर्तरीति अनुकः क्रियातिमिति नियमं दृष्ट्वा पयसविधियोः निषेधिप्रसङ्गे एव भवति यस्मादात्मनेपदमनेकवचनमेव वनमनुक्रमश्च प्रतिषेधायप्रा
प्त्यादिविनिमेनप्रतिषिध्यते वाप्यनायोमितेत्वं भवति अथवायद्धातुकं येनकार्यरीत्या नानुबन्धेनानुपमर्थो भवति यत्र एवं गो विहितनंत्रेव विनियमः पुनरि
च्छेत्वत्राणिचपरित्यागेवाप्यवहारोऽविधानात्रेवार्थविवृद्धिःमत्वप्रमाणेनित्य नापदानुपपत्तिरत्र एतदात्मनेपरनिमित्तत्वेन भवेतो नित्यस्य सनियं
४ पूर्वस्यार्थापमेविकरोरोपः प्रकृतिविनिः एवात्मनेपदविधेयमः स्त्रीतिःसमूर्थत्वाऽपि योप्यतात्पर्यणानिमित्तव्यवहारः कीर्तनादात्मनेपदनिमित्तं
भवति गौणमात्राणि विवक्षितेकर्मक कर्त्तृविषयत्वात्रिप्रानिरिकर्मकर्तृपात्मनेपदं गन्ताऽवर्जितनयोपपद्यते प्रकृत्याचिन्तुप्रकृतिमिति समाधिकर्मविषय

६९

कौ०
३५ त्वाद्भावकर्मणोरात्मनेपदं प्राप्तं सोऽप्यनेनैव निषिध्यते। तत्र चरमाङ्गस्यात्मनेपदनिमित्तत्वात्। इति। आत्मनेपदविधायकसूत्रे कर्मशब्दः कर्मवाचकः। एवं च भावकर्मणोरिति यदात्मनेपद
विधानं तदपि कर्मणि तस्य भावकर्मविषयत्वात्। तथा च भावकर्मविहितस्यात्मनेपदस्य निमित्तं तदेव कर्म। इति आ
त्मनेपदमेव प्राप्नोति। ननु च आत्मनेपदविधायकस्य चिण्प्रत्ययविषये भावकर्मणी निमित्ते इति चेन्न। तर्हि
ति। आत्मनेपदविधायकेषु भावकर्मणोः किं भवति। कर्मवद्भाव एव कर्मण्यात्मनेपदनिमित्तमस्तीति। तत्र तस्य
भावित्वात्। आत्मनेपदविधायकेषु तिङ्प्रत्ययविषयेषु प्रतिषेधो भवति। एवं प्रतिषेधविषयत्वे सति
कर्म परस्मैपदविषये विधिः। एवं तस्य विशेषणेन तस्य आत्मनेपदं प्रतिषिध्यते। एवं तर्हि कर्मविषय
तरवेदने। तथा आत्मनेपदमेवाप्नोति। आत्मनेपदनिमित्तं सार्वधातुकं प्रत्ययमनुवर्तते। तेनात्मनेपद
प्रतिषेधो भवति। अतोऽन्यतरस्याम्। सार्वधातुके कर्मणि भावे च आत्मनेपदनिमित्तत्वात्। अतो वार्णादाङ्गं बली
यः। आत्मनेपदनिमित्तत्वात् यथा प्राप्तस्य निमित्तस्य तदाश्रयत्वात् तत्र वर्णात्। अतएव च पूर्वं कर्तरि विधानं सम्भवति। तेन तत्र
निमित्ततयापि निर्दिष्टस्य निमित्तत्वात् तदाश्रयत्वात्। अतएव च पूर्वं कर्मणि वार्णादाङ्गं बलीयः। एकादेशः। एम०
वैविध्यादिति। सार्वधातुकस्य प्रतिषेधः। तेन सार्वधातुकमेकादेशात् पूर्वं परभावात्। अत आह। एवं सति विधिः पूर्वविप्रतिषि ३५

निमित्तस्यात्मनेपदस्यासिद्धत्वात्। अन्तरङ्गत्वात् तेनात्मनेपदं भवति। कर्तरि कर्मव्यतिहारे बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्। आत्मनेपदं भवति। ननु तस्या
त्मनेपदनिमित्तस्य पूर्वमेव तेनात्मनेपदस्य प्राप्तौ नित्यत्वाद् विप्रतिषेधः। यथैवं प्रतिषेधविषयत्वेऽप्यात्मनेपदस्य बहिरङ्गत्वात् प्रतिषेधो
न प्राप्नोति। नैष दोषः। समानपरस्मैपदे प्रतिषेधवचनादिदमत्र प्राप्नोति। तत्र प्रतिषेधवचनात् परस्मैपदं भवति। आत्मनेपदस्य नैमि
त्तिकत्वात्। एवं तर्हि प्रतिषेधस्यानन्तरस्य पराभावात् आत्मनेपदस्य प्रतिषेधो नास्ति निषेधप्रवृत्तिः। आत्मनेपदं विधायिका इति। तथा च सति।
यद्येवमिति। पूर्वविषयत्वात् कर्मणः प्रयोजनाभावात् तस्यात्मनेपदविषयत्वे। तस्य कर्मणि प्रयोगे इति। आत्मनेपद। निमित्तत्वात् तद्वचनेन
तत्रासिद्धत्वाद्बहिरङ्गत्वादात्मनेपदनिमित्तस्य प्राप्ते तस्य विधानमसिद्धत्वात् परत्वात् प्रतिषेधः स्यात्। कथं पुनरिति। इत्यादि। आत्मनेपदनि
मित्तत्वं धातुगतं भावः। धातुरेवेति। तस्य पदस्य विशेषणं भावकर्मणोरिति। भावकर्मणी धातोर्विशेषणे न विशेषणोपलक्षणार्थम्। तस्यात्मनेपद
इति। तेनैव तदासिद्धत्वात् निमित्तत्वे तस्य तदर्थं तु निमित्तमात्रत्वात् तस्य न प्रमाणत्वाभावात्। तस्मात् कर्मणि एव तत्र
कर्मणि पूर्वं निमित्तत्वेनाश्रयमाणो न परत्वादिहात्मनेपद। तथाहि पूर्वं तत्र तदाश्रितत्वाद् इति। निमित्तत्वे तदाश्रितः। परिनिष्ठितकार्यनिमित्त
मात्रोपादानात् निमित्तग्रहणं तत्रात्मनेपदनिमित्तस्य प्राप्त्युपपत्तेः। एवं तर्हि। तस्मिन्नपि निर्दिष्टे एवं सति प्रतिषेधाभावात् सत्त्वाभावश्च
अप्रयोगस्य प्रसङ्गात्। अथवा कर्त्रभिप्राये तेनेति। तस्य बहिरङ्गत्वात् तेन कर्मणि तत्वोक्तिः। आत्मनेपदनिमित्तस्य तस्यापि

कौ॰ ७॥ धुः तेनापवर्गोपवरणाभ्यामेतेपरयोण: क्रमिष्यमाननन्पामस्यजावरेन्नभवति ॥ यरो हस्वग्रहणमिति ऋारेशम्भवस्यापि निर्देशार्थं वर्णमपि हस्वग्रहणं कृ
३६ वे भवमपीति मत्स्यवमवर्णमात्रस्य हस्वग्रहणेपि सुनमस्यानकर्तव्यमित्यर्थः श्रीकस्यमार्णेतीति प्रयमात्मितिरहस्वग्रहणमपि एवमसाम्भवत्वेयने चवर्णाभावा
पमस्यानारसस्यारुपस्यगृहः पूर्वस्यरीर्घ प्रसंगः यवमस्यपरति यहः पस्यरीर्घ रीघरस्यमपि हः सम्पसम्यास्थान। क्रियमाणोतीति पूर्वरूपनिकृतिरहमन्पे
देशारस्य सम्पसमानेसमर्थतपोभिर्शेषाद्यांपवसंगामनिवृत्तिर्हो रीर्घः अतिवेयः जातीर्हितीति जातीरस्य हृसान्तवृहर चतुर्थोपपदेआपयोः कतयो द्वि
पोगेद्विवेत्तमस्यवर्णहिताभिरेतरीर्घ प्रसंगः रीर्घ विधौ स्थानिवत्वनिषेधादरकारोगम्यवधानाभावः यारेपूर्वाति इतिनिवर्ततेरीर्घ तेनेत्र निर्देशपरे
नत्त्वरीर्घहस्वमवतोतिसामर्थ्याद्विनेपश्चादागेनइकारस्तानिराश्रीयनेरीर्घ ग्रहणं चरीर्घ स्यानि समवेनामा विधीयतेस्कारोरेशो स्वर्णस्यतिसाम
र्थ्यादीर्घानमेविधिः एवं वयुक्षी निर्देशमुहस्वग्रहणं नकर्त्तव्यं भिन्नामिरहस्वाम्यमवारयनितत्रदोषाभावः नवकर्मिभवतस्यापि नोरीर्घ नेविधीयमा
नेतस्यानिवत्वानिषेधात्स्वेस्माररौर्घविधौस्यानिवत्वादरकारेणमवधानात्यपरः लोपइटेष्यसंगः श्वयनारणमेनोपपरीर्घत्यमत्तोसेवापरीर्घ
विधिमात्राप्य लोपरोचनपरिहृतः इत्पोस्यानिपरार्थाश्रयेणाह हरीर्घ इतिचेरिति विचायिमनरीति सर्वार्हिणामेन्तानवसमेनपवेरस्वि
सक्केमननिपहस्रौ शीलभूसनेनोभपक्षित्रविपन्नेतिपरे हस्वमनि वर्गेन पत्तारहविधीपतेनतः पुनारिरेरविधानाभावारीर्घ इकारः पस्तेनाद्रूपेन हस्वत्तु राम॰
पचेरीर्घ विधौ रोषाभावः श्वत्रापीति हस्वमनिवेपरत्ररीर्घ इतिहस्वत्वमितिचानुवर्त्ततेरीर्घमिरहौके रूपं विरेशाम्पामिति रीर्घग्रहणानुवृत्तेवाम्भवः ३६

62

जीतेति उरात्तत्वादित्वामोहनोवेस्यनेनयलेरिरचत्रुकः क्तिनोत्रिममितिवेहः इकारामास्याप्यपूर्णरीर्घपिनिषेधः अवर्तते नतोनु वच्यौः जोस
नेनरीर्घ वीममानेपरेशेरीर्घानस्यात्तहत्तस्यारिहाभि रौर्विधिरहः प्रतिषेधरति इनोवेसुनेनपरेशेरागमोविधीयतेज्वकः क्तितोनेनेननुरेहरस्व
काराभ्युश्चपसाप्याणाच्येनिषेधहरः नन्वीरः पारीनानुपक्तनेयेषु योननानेस्यानिनोपसनं सम्मार्गोनंभवेकोहिनिमार्गोमतिमात्रमनेन प
रितिहीति इरश्रप्रतिषेधररोपस्थानमसत्येवकापीनाम्सायमत्तः नम्मान्नेवोऽभिति इतनहणेइकारकरिराश्रपणापानानुत्रक्तिः यद्गुनिवे
शिपिनेयेयोः क्लिरतो स्त्रियौ रौद्यस्वेसर्थः मन्वनुवारस्वविधावपीकाराकसाश्रपणनोरत्वानीत्रेनिरुपं इस्यमविप्पतिमेनेनरीनि वि
धीतास्याश्रपसाविधेस्यारावपिरीर्घः स्यानतस्यान्निहितस्यरीर्घस्यापहर्षरूपणतनु विधेयस्य ग्रहइति रागमकृतेनरारेशोधातुक
स्यारेः प्राप्तनीरघरीर्घः इनोरीति वनारिपरहस्रमित्साक्षीयते इनः स्रमित्रिकृतवादित्वमावस्यनिमितमना हस्वमपीति यतइनेता
सेति मारातिकाभावोरत्वविरीतिनिषेधाच्च इहस्वनिग्रामेनेति येननाप्राप्तिन्यायेनेटबाधितः कृतेटकसेवार्धधातुकस्यरीनप्राप्ता
भाविपस्यानाघवनत्वात्स्वितस्याचस्यान नेयाने रवेब्याः कोस्यनेनतुचत्तारिदतमणएवेटपनिप्रसक्तावितिषुषोकरणेकत्वाभावारित्यः नि
धाति यइलोपेवति सम्पहनम्सस्यानेहिवेयत्वमित्सत्रपत्यपक्तिप्रसपतसमाहाद्यइः सपहि ननुचाद्युपगोहिर्वचनमितिपतात्वाच्चि
नः तत्कथेमत्थितपत्ताश्रयेणपरिहारः यचाह्नः पइलोपेवोक्तमित्सत्राप्यपमभिप्रायोवार्त्तिककारस्याद्विर्वचनेपाणस्यवद्विर्वचनेस्वेतस्मार

63

कौ० ७
१७

पिविशावच्छेदपमस्यानिवत्वात्कारणाव्यवधानार्थोभावः नपरं तेनयतुरूर्त्वामिद्धेनस्यानिवरितिवक्तुंस्तनमित्तुयमानेपरीनवेयत्ते
त्वावेतेहित्वनारीतिनवक्त्यानोनिषमामिकेरीयद्विवेस्यानिवन्तेनन्नवसनउक्तामनेपय्रहेविहितनमेसेवविहितनवधीयणामूलगाय
रु-त्तोपरीषांभावनिष्टिः भाष्यकारणत्वास्पृतमप्राप्तमाश्रियन्तरंनहिवचनारितिविरहेन अमनुष्परीषस्यस्य कुष्टीविहारिषिधानादनार
रोन्म ॥मूल॥ अथेति उदमनिवेसतः निरू· मिवानिहस्यर्थमिति नतुस्वतिग्रहणात्मिक्रि·मिवोत्तरविनेभविष्यतिकृत्तस्थंसपोगादोनि
द्वेकल्पमसिद्धत्वात नेतरथास्ति विसाधीत्वनियहणामिसत्तापंकनिष्टि·मित्वनिष्टनेः अथकिमर्थमिति स्वग्रहणमेवक्रियतामितिभावः
मुक्तेपिति अनतुवेधककग्रहणेनसानवेधकर्मेनिमुक्तनेवग्रहणस्यास्मरः ग्रहणेतुक्रियमाणेतुन्वित्करणात्तुन्विकारणयोरत्तुन्विकृ
णाम्येवग्रहणमितिसमनेवग्रहणस्यात अस्याः प्रपाधिकापाः मरः ग्रहणे कृतेप्यतिमसतीतिमिदंनोपादानमेवज्ञापकं वस्तुति
ध्वनकपनरीतिस्वारिषु अपारिषुचपद्यन्तरीतिहवार्पमामान्येनग्रहणाधुविद्भूननरससमासात्रुनिरसमिदंभवति किंपुनरिति स्वान्तुरेशि
नापंवित्रापेमेषांतद्दानत्वात्पाप्विभाषापानिषुपातरोषाभावात् स्मृतेत्वरान्तानुरागप्रनित्वानेयोपदर्शनापक्तिवाद्यः कृतायवहे
हेनाविनिपदिग्रहणनारस्तोरान्तत्वनपतितान्तं नत्वकमुरानत्वमविहितानेनेरोधःपरिच्छिपतेत्युधानुरानत्वमनिताननाग्नेनेतिप्रश्नःमुरि एमं
ष्टपतितरान्तरते नतुकितिप्रत्ययेत्र्युक्तःक्तितीतिप्रतिषेधानत्वतासामान्यविभाषेपस्मात् नेतरथास्ति अथविषयत्वयंस्मानत्वान्तेःसामि २

भाषायांतुमहाविषयत्वंभवति किमर्थमिति पुरिपरतःणिनदस्यर्थःतरान्तरकृतोःस्पेदवीमनपोदंपत्तेनिवर्त्तपेदितिप्रश्नः मित्वस्यर्थमिति निवृत्तिः
कदिदेववित्किंवायनेनमवेमितिभावः मनिषिधातिति कृतोःस्परस्येयः अयमनिषेधरुने भावविभाषापेतेमबाधनाद्वितत्क्षणदृष्टनिषेधमे
नयाप्रलत्तणविधिमनिषिद्धेन अनुरान्त्वमनितानेतुदयोरपिनिवृत्तादिषनिषेधोपपत्तिः कोपीनिवेधमंगादहीनोपध्याइदुकोपदेशात
त्वादिदंवलेनेवकृहुनोःस्परस्यपौविधिः सपदेवेति कारणमनीमारो एवमिममपीति नचास्मतेहरान्तत्वंपत्नमायाभित्यापा तिमिनेकान्त
लक्षणमेवप्रतिषेधंवाधेनत्वणिलक्षणं पर्यवविप्रतिषेधात्तपपत्तिः सलत्नणमविधापवादत्वात अस्यपापीस्यसिद्धत्वात्मापपादि
विप्रतिषेधः अद्यवामविधिपिप्रतिषेधहरति किंवेदं वत्तंतुपदकात्तरनेननिष्क्रान्ततत्रदयोस्तुल्यवलत्वात्तुपपद्यतेविप्रतिषेधः अयमुवेति
पाभावाश्रयणात्तुतस्मरणापवादभावेपनीतेहमावे विप्रतिषेधोपपत्तौपारत्वेनवघ्यात्अरान्तत्वेदोषप्रति विधापानुरान्तत्वेप्रतिषेधे अ
एवेति नत्वामात्रएकान्तलक्षणहति अयमेवपाठःयुक्तः केचित्तुवलादिलक्षणहतिपठंति वलादिमात्रविषयत्वात्हुत्वादिलक्षणमि
तिव्याचक्षते युक्तःकितीत्यत्रस्मिन्निति नत्वसुत्वेनस्यत्रामपथसोपदेशविप्रतिषेधोभवतीति वक्तव्यं येत्यासान्तरान्तमहते श्रुति
षेधकोहस्यपरोक्तकारणस्समर्थेदृष्टतिषेधाश्रितत्वात परपमिति पयुगित्तत्वणमपितिषेधमपविकल्पोवाधेनतुतःसमिग्रहदृष्टिकं
तस्यप्रतिषेधस्याभावादनेनैवमत्तिविकल्पस्यसिद्धत्वात्सूत्रनत्वनविदध्यात ॥ ॥इणवि मितिहिनिरंकुशपदसंख्येन सीव इयुस्व

कै·३ २८ प्राप्तिमितिकेचित्तो हारिकमुदितमश्रीपते ज्ञूम्येनरितस्मपयोननमपदंतरयस्त्र्यापाप्तिनिपर्दनिपेक्षिद्द्तीश्रुसदेतिपर्दनिन्नूम्नेतेनेहविशेषण
श्चेउकाग्मत्रवार्तिकक्ता मतेननचापोपीपयेत्नतुवेवकाद्दद्वचपीपत्नद्देतिपुष्मरोहह रथीति रथग्न्याभीत्तम्परस्पमकेमारिकमनुविकल्प
प्रिद्धतिवार्तिककाः तोहारिकम्पनुउरिवेप्नुप्राप्यमाननेषुमद्देतेपाठ्यनतुवद्धकपारिभाषपाऊपारिकस्येवप्रहणात्प्रात रद्भमाश्र
रितिविकल्पः तेनरथाग्नताविसमस्मात्तुकाग्निहोतित्वसिद्धमवति गमे मिदुंत्विति इहतुविनाप्रिषितेत्वाचरति तिनाक्षिपित्रीपतरस्ते
द्विगत्वारात्मनेपरस्मपतिषेधाभावः केचित्तुपोगविभागेनेदमिदिमाहु गमेः सकाग्गवाविदुमवतीमैकोपोगः नतुः पूरस्मैपदेष्विति द्विती
पोपोगनिपमार्थः तुल्यत्वात्रीपापेत्त्वाच्चनिपमस्मात्मनेपरविषयएवेतिनवतीतरतिकृतिपरस्मैपदस्तुकिचेदम्पवसेवानेगतिषिद्वतुविनाम
षिनव्युंतिग्निषिद्धमिति इवम मिदुंत्विति तेनपरस्मैपदस्तुक्षाप्रिपतिषेधोभवति विवत्मतमिति श्रूम्यथानद्दुमताग्नेतिप्रस्पपल
कृग्निपतिषेधः स्याद्विदृतिस्रीपतरस्पेतुएवंवहात्मनेपरस्पविद्विगत्वारिडूभावः चतुर्थेहगरावेति कारःस्मामर्थ्यरस्मस्नानेनतद्दितकरणे
पचनेतेषुनाराीनाहगमारीनाच्चसमाम्यंशेप्रिविष्यति एकस्मानेकत्रपोत्तनाविरोधात् सत्वेप्रपरति वेकत्वस्मत्तीस्मारीकुमेरपीत्वर्थः म
वेत्राप्तिपहणमिति ऋषिपहणाकरणपमितत्रतुनाप्तिपहणपरंतथाशप्रयाविप्रसमाप्त्यानेकातीक्षाने परस्मैपरेष्विनिवत्रेनतदृति राम· २८
हतारीनापत्तेरातेनातन्पकतोविहापकृपेतानित्र्यावंधातुकंवत्नारिपरस्मैपरपरेनाज्ञिदतच्चपथ्याभ्यामाश्चपेणोप्रतेपराणात्मनेपदे

नसमाननपरस्मपैमेतुच्यानेनतुपरस्मैपदेष्विनिनानुवर्त्समिनिमदत्तेनरथम्यानुवर्त्समन्सिन्नववृत्तेमानेनातिवेस्पिकलेर्व्यंजूपरस्मैनमूनकर्ते
यंकूपेमेभ्योहनारिभ्यत्नात्मनेपरपूरत्नारिदोषाभावात् उपसे तामासिति तामाविदभावेसस्यत्वमप्राप्तिमानिषेधेविधीपमानरत्वधेः लि
होतिति उपदेशग्रहणमहपेमिवधमेतेउपदेशेपोत्वान्हत्वारिषेतिनचपाकाषुपदेशेहत्वारिः श्रनुषतहीति श्रप्तु आत्मनिससमानुरात्ने
त्वाह्यत्वभारापुयम्नाोः पूर्वक्रकिपमाणेपीति यद्यपिस्याम्पपदेशेपश्चिद्वेहत्वारिनेभवेतितथापिविधपदेशेहत्वारेव तस्यचाभावाविति उप
मानेरमोतावमाणमुपदेवेपत्तानाभाविनोवासमसपः नेत्रनात्स्यलिनेदभवतीत्युच्यमानेपरदेषसिनाोसेम्पात्तमन्पतिजश्रतिषेधोतिरे
प्र· ५त यपनत्नुनासेनात्तितेनोपनासावनिदृत्वमशाक्ष्यश्रेनपनुमितिवस्तनिरेशोनमवत्रेते अनिदृपमाविति आगमारेयेरभावात मत्तम्प
थेदिति नामाविवनासारिसोपश्चोधिकमधिकरणमाश्चोपने नासोपातः एवंसमपदेशेनभवतिनपायपत्पोरत्वर्थः नृत्तेरास्मस्यान्य
रित्तासावनिमवानिदूचेतितरारेशासापिस्यानिवद्भावात्रसमत्वानिदृस्मात्तो गमेरति स्याक्षिवद्भावः चाह्मीपेद्वकाषपुमवत्रेते न
चनासोनतवेशाल्पीपकाषेश्नतएवबवेपम्यत्नुविधेर्यतिषतिषेधाभावः क्रमोपिचक्रमितेनिभाक्त नहिनासोतिसानिटक्रोम् स्मा
त्मनेपरराभावात्समेपरेसेङ्गात॥ ॥कृतो श्रुणिकृतरति· जहर्षसारेनस्पमजेनेनाप्रपदेशेनात् श्रमतिनिपुमरति उहर्षसाराविदृ
प्रतिषेधार्थमवषाणेल्विनिभावः नचपचारिम्परति एवंपोग्राभ्यापचारिम्पम्यलिनितेनतिषेधमानपहरदिष्टपः जहर्षसारीचनिसः श्चानिषधरश्र

कै॰ ७ नेन त्रिभम हाजसेतिवचनात नस्य तेनानुसंधानादिकल्पः श्रामोनिनिपमपूवमन्पथोपपादपितुमाह परिच्छनीति॰ इर्द्वपोगेभाहाजनपहणं कृत्वा
३९ नेदंवाहितीपिपोगेनवृत्तते भाषाभ्यनारिति भाहाजनमनेपमिश्चपपिश्नीरिभवृत्तेन चश्लेषानुमतं एवमनुपपाद्यो उपाधो न्यामविपपपे
नुमिनविपर्ययः वर्त्तिनःस्पात मनुचनिसेत्तुपाद्वे पुविकल्पिनेतिश्रीविकल्पनात्वं पूरीपितव्यं ननुकल्पस्किमनेपमध्याहिनेस्यात इत्यने
विकल्पपतिपादनाथवायहणस्पकनेथे एतावीमात्रापोत्रपारी पनेसाचेवं एतामवति परिपेनावार्थिणमः शारःस्मृतः सतेनेवस्य नत्वनोप
दिश्यते एवंहितस्पस्पवृत्तेन भमाणानेनलुतिःकृता भवनेवेवाहृणापिणान्वथो दिसारातनेकाचापोपपादानमपद्धुनभवनिविकल्पका
चोपोपादानेनापि सिद्धत्वात् पोगविभागःइति नत्पद्दस्पादीनां गुणापदत्वमेवानेन नवृत्तपदेशं जनत्वानुसिद्धश्चतिथेवं त्रयनिपमार्थतो
पपत्तिः श्चादेशोपदेशोप्याश्यापनेननुम्भ्यामुपदेशाएवेतिश्च नस्यादेशपर्वाशहस्पचत्तिकादेशमचत्त्रो विकल्पस्यानिभवतिविवेध
विवधिप श्रावस्याप श्रावस्थिप वसू हपहणमिति एकदेशाहेपहाणेनवृत्तपदेशहृःसमुदापस्यवानिपमने वृत्ते किमर्थमि
ति परिश्चाहिनिपमः प्रकृसाश्रपमपश्च स्पपाश्रपमस्वथनिषेधस्पनिवर्त्तकः नतदंतंनिपमार्थं श्चाद्यभकसाश्रपेस्पेवनतोनेदुशिक
तीतिश्रतिषेधमानेविधर्थसिष्टमपर्यसमुवायश्रः बहुत्तकस्थिदिति उभपथैकानानमपारयपद्धावसोमीध्यनावेषभ्यो विपिहातिसाद एम॰
विसर्थः श्चाहोपवधिकामावमिति॰ श्चहोश्वहेपुरुषदर्तिपस्पादिमानःमोहोपुरुषपउच्पते पथापर्याणान्वोणेनामदपोवपूर्वादिस्पात्के ३९

श्री

नस्पभावोमनो हादित्वाहत्र कत्वमिमापेनोननु च्यानेनन्वत्र कश्चिद्विशेषइति श्वमत्रविशेषोमस्पेव परिष्काादेनिपमः प्रकृसाश्रपमस्प
निषेधःस्पान ननोपपत्तिंवसाद्देश्वकः किमीतिप्रतिषेधःस्पात हत्यहणं च क्कादिस वेन थ्रैकस्पादि निपसपाश्र वोविप्रतिषेधः काद
निपधेननिवर्तनतरतिनु चामिदंनिपमार्थमेव श्चपेकानपहणमिति किमपमाणमपेकानपहणमनिपुनिहर्णपेनागमिति मत्वाप्रश्नः
विभिहानिति हतहिर्वचनानामनेकाचानिहस्पर्थमित्पभिप्रापः एकानपहणमानपर्थादिति पपृच्छिनिनादहिर्वचनेकहनेकात्वादिपन
भवतीतिप्राहापोतिनपापिप्रहाणेनापद्यावाचोक्तः न्यायात्हिर्वचनस्पानेकाचः पपाचेति उरोवकादेशपत्रकहनेहिर्वचनेएकात्वंपेपिवी
नुच्यादिवानितिविभिरानिसादेतोमसन्वाहिर्वचनेस्त्वं गगिमिति उपविस्ताणामोप्यनायमानिनिविकल्पितन्वाहामोनागनं पएःकोद
चिदिनिविकात्स्पादिप्यानुकाम्यनेकानपहणंउचुपायथमितिश्चामाभाव्यमितिकर्मोःपास्पासिभवः माद्रवोनदति हिर्वचनपक
रणेछेदमिवेतिवक्रम्पमितिहिर्वचनाभावः मरोदिहानेनेति रवैदानेनिसम्भ्रामितानश्चोपाजदतिश्चोकादेविधानमपश्चोकापवि
धानेनलोपितमोकारस्पमप्निरावर्णानादशापोतापुवेभतसोकास्पनुविश्लिष्टवर्णानादेकाराहिवतनानाच्युगोगवमिसोकारएवविवेषः
नत्वादिदेचोनिहशैकलापापपाविसादिनिश्चानिदराहाविनिनाकाहोपेनोविधानि तदर्थमोकारविधानमनिसतमप्पारापोत्तापपति

कौ॰ सिद्धे सा विद्विधा विति कथं चिन्नु सिद्ध इति द्विरनिपातः सिद्धग्रहणं सिद्धरवित्रिविशेषणसमासोत्सर्गः स्वतन्त्रसिद्धस्वर्थः एकेन सिद्धशब्देन सा
४० मान्यसिद्धिः शक्तिग्रहणे द्वितीये न तु विशेषसिद्धिः एवमपीति संप्रति कस्मात् कृतद्विर्वचनस्यानेकाच्त्वात् कार्यं तस्याभावात् इह [illegible] क॰२
णो कर्तव्येत्याद्यवार्थमाद्ग्रहणं स्मारितिनेकमुरोहरणमातत्र ग्रहणं प्रयोजनप्रयोजनमेकमुदाहरणमिति कृणोतेर्णुवड्वावेकाज्वादेका
ज्ग्रहणेनानिवृत्तिः अगतेर्नेति सत्रमिदं निपुणमाधीनत्वप्रपसमासार्थत्रिदेवनिवृत्तः प्रातस्येवमासात्याद्यवकृष्णनलघीयसीदिमा
नामर्थनिवृत्तिः नचरी इत्यादिद्वितीयोऽनिवर्त्योऽसा एवम्प्राप्तामानग्रहणमाकृतद्विर्वचनानेकानाकार्यतार्थलावात्तस्वर्गकार्यतानुप्रात
प्राप्तेवनतरागमोपरात्मकात्र ग्रहणेन कृतद्विर्वचनाज्कार्योऽशंसनेनराडग्रहणं कृतद्विर्वचनानेकानाकारणार्थपवित्वानिति संप्रति का
नेनमहावेन तत्रैव द्विर्वचनस्य प्रथमं ग्रहणमिति द्विर्वचने वीतिस्थानिवद्भावः पूर्वविप्रतिषेधात्प्रयोगसत्यापुतेर्द्विर्वचन का
प्राप्तवापावादेशाद्वाप्रधानो वाचनालोपकिंकिनाहलेभ्यइति तत्रघसमवमरजनिष्टिवेघसिमिसोरीति चेतिपामपुपधालोपरूवि
प्रतिषेधेन वाधित्वा द्विर्वचनं भवति तत्र कृते पुनः प्रसंगविज्ञानादुपधालोपः ततः कृतद्विर्वचनएकान्भवतीति सिद्धग्रहणमरे निम्नासमपूः
इत्यनुस्थानिवद्भावाभावात्सर्वविप्रतिषेधोनास्तिनः ननु परत्वात्त्रिसत्वादुपधालोपे कृते तस्याकान्त्वाभावात् द्विर्वचनस्यात्रापि इडागमः इति एम॰
मत्वाह प्रसिग्रहणमनेकत्वादिति मिसोलोपः इति हल्यचिविधानान्तरङ्गलोपे कृते नक्कत्वात्प्राप्नोति प्राप्निर्वसः पूर्वविप्रतिषेधवाधा ४०

८०

इ हरपि निरपरस्ति कृते द्विर्वचनउपधालोपे हाप्यासामाकारात्प्रपोऽकाद्युत स्थानिवद्भावं वाधात् अभिसरेति पूर्वविप्रतिषेधवाधाह पूर्वनईति पूर्वसमा
रपि विधौ स्थानिवदिति सवेचनाद्धि पूर्वस्य स्थानिवद्भावाद्ह नेकाच्त्वमितिनवोरनीयं स्थानिवद्भावं वाधात् अभिवस्यनीति पात्वादिति नित्यत्वादित्यपिवी
हुयं वचनादिति अपवादत्वादित्यनवोऽष्टमं तस्यापि प्रसवेवाचने भवती तिद्विरोपाद्विर्वचनयोः द्वावपि प्राप्नुतः किं तु क्रमः चराइति प्रसिग्रहणं किमर्थमा
णिकृ ताकृतप्रसंगित्वादिडागमो नित्यः कृतयोऽपि लोपद्विर्वचनयोः पूर्वस्नेनास्वास्वकार्यत्वात्पादिति नित्यः नत्वपरत्वादिडागमः ततो लोपः ततो द्विर्वचन
मितिसिद्धत्वानित्यानिति॥ ॥विभाषा गमहनविद विशां इपमितिवकृतेरिति विभाषा ग्रहणमिति कोणित्यत्र अस्तिप्रमतीत्यमितिगोपगोत्रामावाद्
त्वेग्यवस्वेकाजातग्रामामितसत्वविभाषायस्मान वहरति ग्रहणमनुवर्तते॥ ॥सनसयः॥ ॥किमुदाहरणमिति इत्तिकारैरेकवचनेनानुदाहरणानु
पसुलाजितत्वविशेषमसिरोरत्वाइत्यनिरत्नात्प्रभावमरेरुविशिष्टमनेकवचनेनानुदाहरणमिति अर्थप्रसीदिति अर्थप्रसिद्धमिति नकेवलमवग्रहभावोवि
शेषीमावस्तयोरोः पूर्वणमपि नाहि पात्रीदिति अपाविदित्यवादन्यो भवतीति तत्रसिद्धमाह प्रयोगोहित्वपयोगोहित्वेति नियानप्रतिषेधार्थः इयम
साधुरात्परे स्यात् नमितनमसिच भक्तवादुदात्तत्वादेकारे उदात्तेनोदात्तस्येनोदात्तपरे भवतिभत्वादिः मित्रोपतामितिपरत्वापूरात्परेपक्षेत्र
नोदात्तेनत्या सिद्धः पित्रुपमासंख्याना मितस्पूर्वसंख्यानपन पदस्य पानमतकृतेन प्रथमाह्निकार्थमितवपपीयुणाधनयोरुदात्तमवृत्तेर्वस्माह्निपामोदि
उदात्तस्य पीर्विभविष्यतीतिरेभावाभावयोः स्वरेभावः॥ ॥ईशः इत्यत्रेरिशिघ्ररति ततरथेमेवकाराणि विनहम्यात् इत्रजनोत्तहीति कथयनी

८१

१

कै ७७ इतनौ द्वे चेति सत्रपूर्वे पो गुरुविश्लेषेनेरुनुनोः मे शब्दस्य द्वा तेन तेनिवर्त्तपितुं उच्यते चकारो पो वे उत्कर्षणात्मकाकारो मेशब्दरिति द्वे ह्रस्वः मेशनिनिपमाद्विलापने
४२ ईत्रेरुमेशब्दरपनत्रीउनन्योरिति पूर्वेतिपाम्यः परस्पमात्नकारोणुपसमुणोतिसमपीउत्कान्तिरिह प्रुपमाररति नचानिशब्दा यो पो पविभागः कत्रिपरति वस्य
१ पैनश्रा नमस्वरूनेरुरुपमीतिपुकण्ठोरमना उपधाने पाभावः नापमररत्वनुनिसन्यानिकाणोऽकोतेनेनमपचप्रानादिभावः रेषोमत्ताद्विविभाग्रदिति चकारे
णोत्रानुत्कर्षणात स्वकारोष्ठ्य रारे वेरः मिहे रेशः मस्तिनिपमः कुपनेरेशः मेशराप्त्वमकारोरा विनानार्थपिनमकारताविति पराप्रु मंद्रेशोक्ति
मनन्यवरितिमशरः मेशरुत्रपमचेतिनत्यावृष्यमुप्पमकारेरे आदिरपिमाभावात्रस्वमाश्रिसमरशोव्यावर्त्यते मेनहीति रेउनतेोः इहवेनेसनेनमस्वेम
कारोरारिति विहितेरेशः मरुस्पनेनतिपमः कुपनेमेशरपत्वमकारोराविनितेनेविधरस्पत्रभवन्निहेहसत्रापिसम्पानिवदावाप नुणारप्नश्यानेन
शरोनामी मेशरनिशावर्त्यते चचापीति नेत्रहस्वमोगोत्दिशोनरोमवतरस्प्रकृतनेनपश्यानपलोरारेगुम्पमवशब्दमनिपरहशोनपहणारिरमवतरविक्तिपान
मीभरतोमसूत्रपेरुलोउरणमामरम्य अत्रैवो धेवार्त्तिकंकारवचनमासिलेनाह व्यातत्वमनरीति नरेवेरोपचानुपुरुत्वपोगाविभागारस्वेकापवमेमः
कर्तव्यः ईरीतिननोनामेरुपोरिति व्यो केषांचिरनोपारपरतिमकारोतानुकेरणातपाठेन्वेषोनुमोत्रतान्विरेशाप्पमलोपमानिहवानायम
णरनोपेपरति किंत्वार्थरतिस्थावापंदेशीपस्पाह अपोनतावीनारपविकार्णतुरेतिगतिमचने व्याचापेत्याह वाप्सर्थरति वोरक्रमात्पह यपका एष:
मरिति किंतनान्निविभावः विकीर्णारिति विशिष्यैस्यावेधानुकमेता वापोत्रेनि कृतावृत्तपर्मगिनावित्रिसानोपः रपारेशन्तवोपरतेनकारोति ४१

त्रापोरोनिरर्त्तः इत्युक्तिनपरेशापमावकारालेनो पश्यनिमलेवकं शब्दसंज्ञानचेतिमत्वाह किंतत्पश्यनित्रिति मपरैवेति नरपेनमामतिन्यायेनलो शर्मि
पत्नेपवावकरतेनानंसंवकं यस्मात्ममावेधानुके विधीपतेरतिमिहोतः नपात्रकानेनानरेल्पनवसतेतानातीसवात्पनोरीयौपनी न्नवरौयोपुत्रिमार्गेत
चरितेति रोधीविधीयनेकर्थेनानानीसत्यम्पात पहुवसपानिर्रीसेवतारितिनामोमिहोतः मस्युपचारारस्नाश्रिसेनरकैनोप्पमत्राश्रीपपणोनोपमेवपारे
वावेननरोयरेरापिमनुपास्वानमपारितिमर्वेपामावेधानुकानरहितिः मप्पयोन्ना॥ ॥ व्याने पुर्वाणि पूर्वान्तकुर्णारोपरस्पर्थः अत्रपरेशाहितिमत्वानातिसर्थि
व्यर्थचिन्ता निन्यारोहलनरुभोपनुविस्पापुरान्नेनमापोनीनिमस्तिदोरंपनेनमविद्यमानत्वरितिरुपपिनाद्वचनन्यमासोऽथजनमविद्यमानवदिति पारि
भाषाभाष्यकारोणाप्रयुपाथिनेतिसर्वचानेयपुणागमः तत्तुचापपिति व्यकारउपदेशरत्स्माथापितेननकारोऽनउपदेशरतिमुद्धोकारमात्रमकरति
स्पष्यवानामावः व्यागमिनि अंगाधिकारेरगमपुनिर्घीपमानोऽपमवनस्यवृद्धाप्तमवपरावनेन्मत्यवरहामेव इंचेनहीति कृकारपनुवचमकल्पे
विकरणनरकारनारणारपामापेपारोमध्येमः करोत्यने बुकेति यपात्मापावरेपेणकृमपमकल्पानुमकारोरणानिपुकंचक्रे इपनर्हीति व्यानुमसारेति
सत्पमायेन हिति इत्पेवनारितिपुटिकृप्पामाणनानेधानुकमनतवर्गतिरेशोपनुवस्मेवेतिभावः पत्रमीनिरेर्रशमिति प्रयोसत्रपवावनरस्पनेनेगनेनि
पोधिरमिनिपन्नरविरुआवरपुक्तपवनिनेनागमपाकारनमात्पस्मपामरपरमगपयापवेसत्रैविरोधीविणाजनदृहापौरम्पायवपवमाकारममानेपके
पवति तत्पकनामिति विरोधममप्पधानमेवेमर्थः व्यानरमेविति व्यक्रमार्थापमपमोरसैवक्रमार्थोपाः पेचम्पाः पर्वाप्रिकेन्नपपति ननुपंचपोमनन्याःप

कौ॰७
५२

येवमंगम्यात् तरतिमस्मान विभक्तित्वात्तदंतेन विधिप्रसंगः ॥ मैवं दोषः विशेषणविशेष्यभावे कामचारादैजितानां विशेषणात्तदंतो प्रगृह्यकार्यमात्र भक्तत्वात्र व्यवधायक
कः पूर्वविप्रतिषेधेनेत्यर्थः मात्रो कामसंधावुपदेशात्पर ण्यादुपदेशो मात्रिकत्वात्पथः स्यात् प्रवर्त्तते नेत्यावश्यकत्वाद्धोऽर्थविक्रियेण सर्वत्र प्रवृत्तिः स्यात्
न्ता गौरि-तरेऽतिरोदपादोशाभावात् तरति सपाकरणात् ॥ सूत्रम् ॥ सोऽनुनासिकोऽस्य स्थानेऽयोपीनडत इत्यनादि विवातत्वादन्यकार्याणां तदविहित
मपि स्वानुनासिक माकारमिहैवोपन्यस्यति चापरमिति ॥ पूर्वत्र पाठ प्रसिद्धत्वात् पाठ प्रसिद्धेभ्यो गुणानुपूर्व्या स्यात् कारस्य ग्रहणात् स्थानेनात्र
तिवदन्यथात्वनुनासिकस्थाने ऽनुनासिकावाकारः प्राप्नोति यत्रापि तत्पाठाभावः तत्रापाठके तिनिर्देशात् तदीर्घोच्चारणात् सामर्थ्याच्च ह्रस्वस्य नायं ग्रहणात्
वैरीत्यव्यक्तिपक्षे गौरनुपूर्विभाव्योपमस्यानाऽस्त्यनुनासिकप्रसंगः ॥ त्रिहृमनण्वाहरिति अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः इत्यनेन प्रत्याहारः सवर्णविशिष्टस्य कार्य
स्यो पर्सनेन ग्राह्यकार स्यो भवति विवृतत्वात् प्रमस्याहार्यकाराकारोऽपि प्राप्यते वा मध्यमारेका वे गृह्यते मानेन पश्यतानां कर्णात् स्थानभिनिर्वर्त्तनात्
त्व निर्द्दिष्टाविशिष्ट पदरूपात् कत्वा न भावाच्च कयंमनणात्मेति अकोऽरणः स्वमाणो अकारोऽणभवतीति मतान्तरेण एवमकेनाभिप्रायेणाह
अणस्वर्णानिति अणणात्वेभामनामणसवर्णग्रहणमितिपीहाणोनोक्तः धात्व्य मध्यवा सान तस्मपरिभाषात्रोपयितुं ते अस्य मनणसाय
स्यारैति पूर्वानुनासिको भविष्यन्तस्य चौरत्वाय प्रविशेषेत नितिनानुनासिकत्वाद्ध्वाणमापृथ्यात्स्य चतैत्ते न त्वस्य सः पीठात्कोऽजहाकारस्याभिप्रायेण ॥ गम॰
कः उत्तमानुनासिकाकाराभिप्रायेण चोरकरनुदिवपदविभागमनुव्याह चैत्रौसरति कथनहीति अयुणिवितरेतनानुवर्तते अथ्यर्थमिति इत्यानुनासिकः ५२

उच्चार्य मात्रेणानुनासिकाकारकत्वर्त्यत्यहति तत्स्यानत्पानेनानुनासिको स्यादान्यारित्यर्थः इतः स्वामिश्रयमाह एवंचेतीति अरतत्वात्तिनेद्योपरीदनेनाभि
तेनाद्यानिकिंतु विपर्यविभागात् एकइति पथपिहीत्रेनोपाद्याहारेवाकारस्यमनुस्वारार्थत्वात्तत्राथितमनुवादवैतपाणेश्वरारूपवे कौ च स्वनुक्रेः स्वयमे वे कौच
हापः अच्चिरून्तिपूर यन्निमित्तः पहित्रादर्स्यर्थः मपवाह ब्रह्मवचनमिति परिमत्यात्समत्वेनचोहाप्रकरापपत्यामिनवसवप्रकोपरिहाराच्चेनतरामपरा पु
कत्यनपानार्थः इत्यत्रोपैनोपरिहारोपथ्या विपूर्वमसवर्णनिष्ठेते सूत्रम् हलिसर्वेषामिति वन्तेत्परति शपोऽन्तरित्यनुः नचारे अौरहरवारेति समोध्य मिश्रुमरमपारे गो
न्त्यप्रिमितिभावः सरेत्परिति शुभोवीपपद्यते पौर्वतिपूर्वमारेऽहोच्चाहरोमात्रत्वमहामिस्यारी शेपेत्यापरमिति शेषवर्णासुत्याद्यर्थेव ॥ ॥ चौति ॥ ॥ अंतु
पूर्वंगोरति अच्यारिदीर्घाविभूक्तौविधीयमानेपन्नेत्वमरौरिहजाोऽस्यानपवारअरोतेनुजापरस्यसंकोणाल्पयत्वायाः सिंधेशिरित्यत्र ग्रहणं कि
पमाणे पूर्वपारेोपग्रहणपरलोपपौ विष्णुविभागार्थं कृतेव्याविन्दुनारेणग्रहणाद्यपणानवद्दणमनुक्तं सर्वेपमग्रहणादस्याव्यानं ॥ ॥ चेष्टे ध
विशेषणैति विभक्ताविस्य विकारादिह भक्तिमात्रे जापो दीर्घपमानत्वमभवति तस्यानेरेतोविभक्तौपरत्वमाचार्योपन्यस्यापिहस्वारावात्विमि ति
धीपग्रहणं एवं जन्मात्वहरणमनोणविपर्यविभागोनकार्यं पत्रयमिद्धि तस्मात्तारा विनिरदात्तरावात्त्व विधानान्नामर्थ्यान्तम्यमेनत सूत्रं अपमन
ग्रहइति अपरार्थविपर्यायात् शारम्भरेयाप्याने कविदेतदं नानार्थानन्यपराय्योवहुव्रीहिरांभवेधुः क्वचिदनंतरमर्थेनानार्थेऽस्यार्थः सर्पारतामि
ति सर्पारापाः तेनावपवन्यानते तेन्यपरार्थनुपवेश्यः सहनाविति नयाः तेषान वयवनानेऽस्यपरार्थनुमवेशाभावः पर्यनवारत्वन्यपरार्थवि

कौ०
४२

पुपः सद्देनेन वर्त्ततेन रजिपरिपिहलं कृतं तेन पुण्यस्तपुण्यस्य लेनतयोगोरे भवंति न च पक्षमिस्येतयोः सर्वत्रेति अन्नतरोत्व पदवाचीत्यत्र पदेनेष्विपरः स्मप
रो पः समासापूर्वरस्य च पदत्वमात्रे प्राप्तसमपरार्थेन नो त्वे एवं तेन तेत्वमित्य त्वं तु भवेतद्वारः सम्पीपत्तारोत्समपरार्थतत्वम्यत्र तत्त्वमा रत्वातेन सर्वत्रेत्यात्मत्वात्
मह नैर्नेतिवत्वैतर जितत्म भवापि तेत्वप्यात्रुपवत्वे सामीप्यत्वं भवतित्वप्यात्रुपवत्वमेवार्थी पते अन्नतारस्याचपत्र वाचित्वे नपश्चिहतारत्वाथमत्तत्वम
चन्नान भवतत्पसापी प्यपेत्त्वान्तरा रेन प्रतिपापूतेनपथ्यान्यो तेते चरिति अन्येत्यादुः सर्वत्रे वोनतरो त्वपदवाचीकम्यानित्य तु त्व्यमपचपदत्वेकप्पत्वित्ता)
पाप्याउपत्तीतिपिनित्यभिपापेणादरं भोप्यृजनस्थात्तेतारस्याचप्पत्र वाचित्वान्यपर्यंतमपारे गतत्वभात्वार्थः पाप्रहणेन अत्वचिधिणतेनार्थमिति वरिस्तुप्य
रम्पर्शमानेत्यथापमात्तेनसर्वे पारेशापत्ताप्यु रेवमर्थपो प्रहणे मत्रेवेति सामानाधिकरण्येन विशेषणविशेष्यभावः स्यात् अथापि प्राभिकरण्य
पाश्चीपेतेनुप्यरस्मर्शे त्वपदत्वमपात्तसेतत्वापिपचपोते पुण्यरस्मर्शैतत्रभुराभावारारेपातत्वः नत्वपरे शिवडाचो विशेषा तिपारकेतेतिपथी
तपीप्रहणेतुनरपुरानसापथ्यातपुण्यरस्मर रुपवेषिपुण्यारस्मुच्छे शोतत्वेते शतिमवेत्वेवारेपासिद्धिर्व्याधिकरण्येनवासंदेवेपीग्रहणापातान
सापथ्यारथातिपूरिकेनेतित्रितिपुथाप्रहस्यामानुपापपिपुण्यरस्मुरागरे शासिद्धिः पुण्यपतेः इति प्रसंगात्रापरयोश्चसंवेकवचनाधिकाराणन्व
मोनभवतः इरत्वत्वाहारिजोपः किपिति लोपः कोलुगित्यथापिवरितिमांतेपुण्यरस्मरीतनः कृदन्तत्वात् स्यारपः एकदेशविकृतत्मानन्यतो पग्न•
पुष्परस्मराश्रपकोपंत्रत्वित्वेमोत्वमहापितिमवतेरिव वर्जेने प्रथमापाप्थहिर्वचनेभावाभावानितिमवकाप्यान्वेत्रोनेपस्त्वापुवावपोन्कृतयोः ४३

पुनः अर्वतावित्ताना तान्वेकतेपसामावृपितिमवति नतीयाहिवचनेपसाप्यापावाप्यात्रितिभिनिपुणाभिरसापिंगितिरेश्चस्यपेनुस्वमसं प्यक्तिपुण
प्यपम अभितिवेपुत्तोपरो लोपः पंत्तुमीप्यत्रिपुपर स्तरिति मपपंतुनापंदनुरोपप्राथीपमाणितामात्स्पाम्पान्स्पाभावायोपाभावात् पुण्यरस्मर्शेन
भवति इत्यमावरूपमायनेथ्यत्रितिविचरपपात्रापुरपो तित्यपद्यः पद्मुत्वेकु जितिवक्तितिभावारसतितिजेपिथप्तपुवापारतिवधुभाग्यष्यपो
गरेवरत्माथीपनेतराशव्यानः तत्वनरसमरमरतित्येतेपपर्यंतापान्तेनान्तेभाविरप्यावचत्रेनातचहूपसेन्वारस्मारमितिनवृतितरभावेत्तरवरापिक
के तुत्रुभोतपेपुण्यरस्मरोतारेचातेनुप्तिमपुपेतपहणाद्विपचपादिताइहसपत्तुवलत्वारेपाहापिनिपर्ति ताद्धाभावेनभाव्यमरे दैविपतिचेन्त्रुवेति ॥ ॥
प्रत्ययो अन्नतोगादिति निरसारप्रतत्वाणोवर्त्तपोलायोचाम्पपानिसंतानंगर्भततपरतिवपोवितोविमतित्रिपातेनेपोमिथः अंगोपावत्कृतोपत्तानिति गो
पशिपरति अत्रात्मेणकुपरांध्यनातमुलोपारपः पुःपरहपाप्रपनान्तवाहरणोनुणोनिगोमानेधुपरतिपपान अर्थसिद्धिमनुताप केम न्यतेरणएय
पिकापंगीतवाधिताभुपवेतिनतोनलुपनतोगप्रतितरपपलतत्वाणप्रतिपद्यानुपरोधोभावेगामप्रपरतिमिवयनि लुपोवात्रुप्रातिपूरिकपीरिसम
चवाधकत्वमनेनतापनं नमेवेदंसभवातकेचिन्नुमासान्यांपतपातापकेनात्रपात्नुर्मात्रसमवन्त्वत्वाभ्रपेणश्वसदातरहण्नानेतन्तुरमात्र
तावकेताप्रतरत्पाहुः केनहति एकवचनाधिकारादेकवचननिमित्तानामारेशानांगालोनमोवाधकोपानांनतुलापकाविस्पुर्थः पत्रेहीति
केचिपावत्तेते पचारेशांतरणात्नमोवाधकोप्यानांनतरामपर्यंतं ग्रहणानेवत्रिमितोगोनस्तगतिमानेदेशात्वारपवारानोमपर्यंतनाम्पत्वमोमि

कै॰ १ दाविति किं नरूत्र रुस्यांच्य नरूस्यानुत्लाप्यते प्रोगेवत्तु कि कृते विभक्त्यभावात् रमनन्त्वारेशांतोपधुन्योमिनिष्ठीपेतेवति पन्त्यासपवंकं नापंनि पोगाड स्तुर्पेसस्रा
४४ नहेवेरगनाररीनिश्च न रूत्रु कं चार्थमित्ने रेशा नाम्मध्य पचाररन्नरर्थीनाम तनगम्याभ्यपपर्यनोन रेनोचारेशेनागुणाणाम पूर्वाय्यवेशेन्वमीस्पनरोरै शोस्पाने
श्वेने काल्न्त्वारि निमपूपोतनामपर्या नानुवृत्तिः तस्मारस्मथान्माभ्यापनेतवुपमारपच्चारेशा स्थानिवत्वास्य र्थमिद्धाहुवत्त्वेनेतनवनवारीनं
प्रसंगेशिवि यो दव्युपा मे पर्यंतानुवृत्तिर्न पाकृते त्वरकृतोपिस्याद्यथीभवनीतिनुकेवा वा वकं नलापपाति ततेष्यत्रुवा वा च वृद्धिरत्निहिनाम पर्यंतानु
वृत्तेर्नाणपनापभवति केवलाविसपर्यंतानुवृत्तिः नीप्रवाचप्रसातण् । पष्टीहिनवाचनुवृत्स्याप्स्यानिपरतोविः तत्तोनापनुपापनप्रभवेश्वस्माभवाचत
हित्रिसहिताम पर्यंतानर्वृत्तिपर्वात्रमकोणपर्यात्कार्थतापुनापाल त्रिवनुगिति द्विपादिवचनपकवचनरविपृथाविरिशास्त्रूपमाणाम्
मवधारानोविशेषणत्नेनसन्यार्थः प्रातविशेषणमवधौच्चिवत्तनुपूर्वस्मद्विरागविशेष्यते नत्रपरांगाविकारनेमपवत्त तन्नापरस्सग्रहण
भवतीनि केवलानांनरनमपवारेशप्रवृत्तिःसहिवत्तनेकवचने नुपपारिपाविकेनरुत्यते किंतर्हिवृपावेवचनपपाभेधानेहृववनंपेकप्रवस्चनमेकवचन
निर्देशः मिमपर्यात्रिपातिपतिनि वृत्तंगणानोपि विधीयवहिरंगीतनुक्वाधनेरस्याकृततपवतिमपापनुकिकृतेनसमासापाविभक्तिनलप्योनिस्याच्वः अवनिरिदय
माननयारेशाभवनीति विशष्यमेवभवति त्रिपविनिन्याविति त्रुविकृतरानि रोशः त्रिपदिनहत्वति कथंपुनरत्रतितृभावीपाक्चनाम्नित्यन्वात्नुकृ सामु
मानिपुनकारिनितुकि कृतेनेनुमतेगासिनिमपपलूहणापनिषेधेनभाव्य तुच्छतेरकाविविभक्तावित्यत्रातपग्रहणातापकंकवितलुपमनान्तु मिति ४५

प्रत्ययलक्षणमनया कहेतृचोरनिमं गुहिणामभवति कविलिम्पवनीतिपाठः प्रत्ययलक्षणार्थमिदेशाश्चपः हसीति एतेनविश्वपुः पारन्नाम् राजपोवा
संकोः पुष्परतिस्त्वेत्तेनरुति अत्रन्यप्रापिनिकोतोपपम्पानतिनुमतस्तमनिकानमपपुष्पानेनितुमसमनिमसमनिकानमपपुष्पानानितुत्वानिमसत्
नेकार्थत्नेपुष्परस्परो समासमासकाशास्त्रारपोतसमासमासेपिपुष्परस्परोकार्थत्नेपालानालमाप्पाचायानानेनपाम्भुवति त्वमहत्
ध्येमस्पनरूपचति शेषग्रहणानृत्तेत्तेनुमवपुणारपोनभवितासमलात्मोभवतोत्पुपपादि विपपेत्वनेशेषग्रहणालोपग्रहणमेवधान्त्रत्याप्रा
पारिनित्तेनवक्त्यत्नेत्वमावेकवचनेत्पत्तुलोपग्रहणानिवृत्तेशेषग्रहणमनुवर्त्तते नेनन्नेस्वरोपः व्युचवेति वावधमेरेनतमपोविषयप
पारपोविधीयते विषय लिहकैति निम्प्रवनिनकापार्थकृत्रत्ययपः हृस्वेवेकृत्यानस्वेवाविवत्तेनेताकुमितिवा नवविभक्तेरसे
किकृतेविभक्तोविधीयमानोनितपभावीनथामासेनिवर्तने नवकेवितवहूवचनेनातःनिमहकारेशःसतेत्ताद्वः व्युपरेत्नेकवचनान्तरिति प्रामस
त्वेकस्पानिद्विकैति मितेनिनलित्वहूवचनप्रथमाः चनन्वति चतुरः शास्वेनस्यानिवहूवारेतोराजन्वमासानिननउराजपगाहल्म्वोरिति
महरानन्यप्रमागः चतन्नणामिति उपरेशावस्थापामापुरखेचतस्रोरेशोकृतेपट्टत्रिचतुर्भ्योहलादिरितिसमनितिपापुस्त्राः प्रवर्त्तेते वेपिवेचन्तनः
पचेरुस्वत्रारिचतुरः शासामितितिपूतत्रास्वामोनिनपुरोपः चात नत्स्पारापुरात्रत्वोसिद्धत्वनापुरात्रत्वानिपात्यमानचतुरः शासास्येननविधी
पमानेस्थानिवद्वावात्यात्रमनोराजन्वावधेन नवचाधिनत्वात्पुनः प्रसंगाभावात्कुतः मनिशिषत्व उक्ताविति चतुरः शासीपत्रहल्वादिरहण

कौ॰ ४५ चनलः पदं पुंस्त्वेन व्याख्यातं थेमे वक्ति पचने परिदर्वनिपातनं तस्योलाविभक्तिस्तत्रोत्वाध्येनतराहत्वात्रिरियहणामनेनेलाविधिविभक्तेः स्वरेणभविष्यतीतिर्किं
हस्वात्रियहणोनर्किं यमानोनिपातनं तस्य प्रविभक्तिमतोवाधकः इतिनापपत्ति अथवा हस्वाद्रियहणेनोपपुरोऽत्रनिपातनमेवनकृतं मुखमिति पातेपा
धने परिदृवेतनत्वः पदस्य स्वचतुरः शासीरस्येनेनानेराज्ञेत्वसमात् तत्रतरात्रपणोहस्वपरत्वोदितिलासेर्वाविभक्तेरुदात्तत्वमिति नित्याद्धत्वमुक्ताकारस्पष्ट
णामनर्थकस्मात्तस्माद्हस्वात्रिरियहणाद्धनत्वः पदस्य स्वचतुरः शासीरस्या थदत्रोध्यवसीयते ननस्वाथपुरात्रमस्वचतुःशरस्याथपुरात्रएवात्तपाश्च
नन्वारेशाभवति चतुःशासनः संख्यापारेति वाचतेकर्त्रितिनिसेसलादपुरात्रः चतलृणामपिस्वचतुयहेति चतुम्परेतिविभक्तैकराने भवति
॥ ॥ऋतोङि ऋद्धितोरेशुरति मयेप्रवारायेतिदर्वमवर्णारीयस्यकालंतरेस्यलसचवोधः यानानितनुत्तमित्युक्तोडिः सर्वनामस्थानेपाणि
गुणासेतिभावः दर्चेति मयेप्रवारादीप्रयोगाथानात्पुषणोपतेविध्यतरसर्वेकवारस्यमत्तीयपवादत्यिसर्थः पूर्वोपरमवकाशरति सोपिवि
धेत्वास्येकः कर्तोपावित्यत्रएवेमवर्णारीयेः यावोति कर्त्तापरत्यवत्तमिवेतिगुणः सिद्धः कर्तोपमित्यवापित्सुमिपरतेरतिसाम्नोति तत्रहवोविधि
नापवादपेरपवारविप्रतिषेधास्सत्वात्गुणएवस्यमः स्त्रोन्यविधिदर्वेकत्वाभावेगुणाम्परत्वापत्ति यावकाशरति हेकर्त्तरिति संबुद्धोहस्वस्यगुण
रेतिगुणपात्वातोरतिगुणत्वाधनरतिमन्यते नत्वकर्तागविपयोराप्पपपरस्वात्पवेमवर्णारिके वाधितागुणोभवतियथापिविध्येत्तराएवेकेण राम
परेशोनवलोपमानमधेतरतिभावः वेषरति पत्ररंधोगुणात्मनातंमोलसर्णतोणामिहहस्वारित्यर्थः हेमात्तरिति संबुद्धिगुणेकृतात्ति त्यवार्थनयो ४५

हस्वारेतिहस्वेनवाधनात यणोपीति गुणेहस्वसंपरत्वाद्वाधनरतिभावः संबोधौति अधिकंसमनितत्रातोरेनिगुणः अर्थतेते पूर्वेरीघाणामिति न
नेरीघोणाहस्वविधानेहस्वस्यगुणरतिगुणविधानार्थमेवस्यात हस्वात्तोनहस्वविधानेगुणवाधनार्थस्यात नेतरत्ति एवंहेरीघोणमित्यत्रगुणोविर
धात ऋरीहस्वयोगुणारतिमानिक्रियतोरवमेवपुरिष्टनेमवति पात्वात्तस्य हस्वान्तेति गुणस्याववकाशः अथवापोहस्वस्यावकाशः अत्रपक्षहेमात
पितिपरत्वाद्गुणः एवंचसर्वनामस्थानगुणः प्रवेतकृतापवारस्यवतिअप्रवारेविप्रतिषेधात्रित्यत्तिर्गतिपरत्वाद्गुणएवेनकः मनुननतिवेरनेनकिं
नोहि कर्तोः प्यनेनत्रितिवेर्यसमात्यस्यात अथापीति हरस्यगुणारतिपरिपत्रगुणाभागः क्रियते अथवार्थस्यहस्वानेमहस्वोभवति ततोगुणारति न
तस्यहेपातीत्यवहस्वेहतेमसर्वनामस्थानगुणः क्रियते एवंवाध्यपुगणोत्यनेनन्तपागविभागस्यकिंविरतिमयोतने सर्वनामस्थानगुणोविति प
गुणपवारिकेनेसर्वनामस्थानगुणेनतिगुणः कर्तोनेनवाधितः तथापिजत्तणस्यवाप्युमाणेनरत्यते नत्वयोगरेशेनवकाशोपनः कर्तोरिः म
र्वनामस्थानेपोतिस्येनगुणवाधनेनानिवेतिगुणवाधनेरकालंतरेस्यत्ववाधनेनतातिरर्वमवर्णवाधनेनचमाकाशनात तस्मादिति नमित्र
हणोरिः सर्वनामस्थानेपवलतणमिसारः तथाचपितितत्वाविनिरोरेशोभाष्यतराहतेः नेनत्रिपानित्विनिवर्हित्स्यत्रोपुरारेशोभवति कौवि
त्याः चतसर्पापुरात्रनिपातनमित्यत्रवातिकेपरेशस्याववकाशाहन्तमोमत्रगुणविषपारेशोवातिककारोनेष्ठनीतिनोपजत्तणमत्र
हणाः ॥ ॥आत्या विपमस्यति मंपुमकेचोणम्पविशेपणानत्त्पोत्यात्मानिसनः विधानस्याहीनोनिविशेपणानपुमकमिसनः पवति ऋति

कौ॰ ७ ग्रामीति अजिनात्स्यमरनिष्ठितेपरिहर्वेनमागमः स्यानमवदृशीगमकौगमेवनम्य वरस्मानस्यवपवस्यनुना॥ श्रुहस्य मम्मवद्यापकनिति निर्दि
५६ श्यमानमस्यारेशो॥ विधीपमानेनमाप्नोति अप्राप्तिपस्यानेनयाधिमुक्ता॥ नाम्पम्पृमः भुवरागमान नेमस्मानमानानमावेशा॥रिभावाथष्ट्रम्मः नेनत्र
नेमलंनुवननेण्णनुमागमः अजिनाममपर्येति अजिनात्रैअरनिष्ठितेएकरेशेविकृतमस्याननुपनासनार्शहस्य मनीर्णान्कृतेनद्देवनैर्तेपुंसको
रिनिश्चमानेकृमाप्नोति ननुचाजिनास्यद्रस्यादनलारनेमिसंभावेननुकृवाधितः कथंप्राप्नोति नैनदजिनाचोभावः परत्वे पाञ्ञानि
नपवाहा॥नमासेगोनबाधितत्वान्नसमासेरीकृतेनकार्यानलारेभावाश्वनेणानुकृमानिश्चापने नपुनमीतिनेर्णापिहिनुकृतेनस्यने अराच
ना॥भावरति पाश्चेनुकृमानि: मापवादेनवाधेतेकृतेनुनामभावेनेनिपातस्याभाव पाञ्ञनारिसन्निपातेनजानामभावोनिष्यन्नोनोस्य
हनेअजिनाधानेनमधेवविहनु वचेवमिति सोभिनस्ताकार्यानमन्त्रिपातेननामाविरोरवोकार्यनविघातिनिनामारशोपस्पनिमित्तस्यात इह
मिति मेनिपातनपीभावाद्यावेशात अजिनाम्नपरत्वेस्यनस्यनुनाकार्यानसंन्निपातलक्षणमनारितेभवतीनिमवन्नसेवनामारेशः सनात्तादिसन्निपा
नेधेभावाद्यावशात अजिनामपशेस्यनस्यनुनाकार्यानमन्निपातलक्षणमनारिसेभवतीनिपवसेवनामारेशः सनत्तारिसन्निपातनिमित्तता
रमारेशेकंपवत्यानिमित्तभिपिनित्युग्मावः॥ ७ ॥ तत्पुरुषे पुष्पस्यस्यरंत्नानामिति पुष्करमवजुस्य मस्कर इतिपवाणगणपादः नरपनपनद्ये एपु॰
पद्मस्यत्तुदृदस्येनानम्तवाप्यसंनमारस्वपोत्थाोत्त्विपुष्करस्पराप्त्य छुरोनिरिष्टः नवरंतानोवेति पुष्पानस्यस्मनवपर्वानिनिपाघंपरेकृ ५६

मेतन किंशद्रस्यनुकारेशेनमविहितस्यामिनिस्सरारीनामन्त्रेपिकिमपः पार्टेकिमसनामिनिनेोक्तं कैश्चिनुद्दिश्यपुनारवेकिंचारस्मधीयते नेनुकिंम
वैनाम्पनहृन्पाद्यारिस्परशेकिमाम्भेहेनमवृत्तगान कर्नृत्वंपवर्तिनत्रेपवनच्छरूस्मानापाविरोघोपुष्करस्मरारान्नानुपपत्तलोपेनेवाधनेरनिनेष्पुभी
वः अप्यस्नापम्मलोपनेति पः शेषलोपः स्मिहलस्यसंवाध्यनालोपवानित्वोगसर्थः कश्चिनुशेषन्तस्पसलोपुनेनिपाठः नेत्रापसर्थः शेषविपपेत
पम्पलोपोनिश्चीपनेपेनतेन तनोरिनि हृतनूरणाथैलपानिर्देशः मेवेलतपाणवाकार्योनिर्दिष्टः चापिचेनि लापकत्वविपघटपति उपमतेना
नेस्पराष्ट्रत्वाभावाद्रूपमनेनपुष्करस्परस्यैलोपःस्यात अभिपूपमिति नार्मनिर्कांनारेनिमृरिसमासः हिलोपरति चप्रतेसनिरापपंगणात
रभावाद्यः शेषलोपेपिलोपः सनिषपोजेननसापने अविलोपुष्करस्परारस्यनेप्पपाण्यनुश्वने एकपरत्वाम्यमाम्बर्धस्पशसनागभ्यम्पन
रूपानेचवत्वंस्थामामिति किंगवनेकेश्चिवेपाश्चपमान अनश्वनपूमकारेनेभ्योपुष्करस्परोहिमनारेवाशेनिकिन्नानिवचः पविनागपह
स्तवाविस्परनिवचीमन्यपनिषेधः परमुः कृतः मनहीनि यन्नवेनमिहसाहवनामिलोपाभविप्यानिनेनरलि सर्वारेशः स्यादुपसनेनु
मचानामिहिनुकृतो अथवेति उक्तमेननेषापमुत्समामीविशीपानाहेशस्वारानानमनारोनुपलनपवारोविधोस्पनरानिराघनृहणंविभीके
विशेषणार्थमनर्थकंनाक्षिपनेलोपस्यविपवार्थमपूर्वनाघ्मः सनाच: सवहिरेवनस्पलोपःस्थानीविपपस्मलमानिर्दिष्टः ननुवेतचमम
सारावारेशपुमपर्वताभावात्रस्पनपाश्चच्छरस्पाशधस्यपरणाभावात्रोपाभावपमणःनेपरोषः आगारेशाविधानारेवच्छरः शपत्वेनपा

ह.२पु

कै॰७ छित्वरतिपरिछेदरूपेणोपादानादरंतेत्वन्नेनपर्यंतस्य कृतत्रिपर्दीति ज्ञनोपःशिष्टान्निनकार्यस्यतत्रनभावमसिद्धिः तथमन्यदिवृद्धेशेषकाउत्वाणा
४१ र्थोक्तेनाप्रकृत्यात्येयाद्यतिनकुविस्यापर्यन्तः पूर्वपूर्वमिति किंमर्थेनामप्रकृत्यादिति किंशब्दस्यार्थरेनोपादानात्दिशशास्यः किंशद्दाणाणपरत्वेनेति
णोपापति चद्दितायासोपानेत्वस्यानिकिम चैवनिरस्थानेकिमर्थस्यप्रत्ययान स्वैकवारस्कास्मात्प्रकृत्यादेवैशंनमपानैकेनत्वकारस्यतुकिमर्थस्वेनेन
हपीकारःप्राप्तःपादरूपेणकारस्यादेःसिद्धत्वात अथवनःककारस्येति अथैतस्याप्यविकारेस्यमरेषापमित्यनुपरिभाषायपोजनाभावात्पस्याख्यानं को
रतेभवर्तीति ककारेशुकाराउच्चारणार्थः कारिस्येनातक्वनमचैकिप्रत्ययस्थकारानुवर्तमनत्रारत्वतत्रीनेमवादेःपापमितिरूकारस्यभवतीति मकारस्य
रूर्वेण ककारस्यात्यादिति दृकवाकुप्रेसारावपि ककारस्यादिति पद्यपिमवर्णमिस्वरादीनाकवाककारवैनितथापितुवीकारत्याणकमस्येतिना
निर्विशेषः इत्किशदस्यप्रत्ययस्यैवतमनस्यैव एवमपीति विशेषमनिष्ठितुपरकालात्यमाणभावात अकुककार्यवेति मर्देमममाकककस्यका
रेणभवेनीतिमाककस्यकारेणतमामेति चवरादेनरूकुः किमर्थःकृतनिवत्तनमामर्थ्याद्भवतीति किमर्थनिस्यानिनिर्देशस्योच्चार्थत्वात प
वेनहितेनाप्रपराणमाककस्यापिभवतीत्यदोषः॥ ॥काति किमर्थमिति कृशावेकृतेत्यव्यंत्रकारनिवत्तनादिर्गणेनभवति पदान्तस्यात
नामत्वाविरुपमनीतिभावः वनिष्यनीति निपातनस्यद्वितीयत्वात्॥ ॥नराः॥ ॥किमर्थमिति विशुपराणविद्यमानकालमवात्पत्यर्दां एप॰
चहित्वपंतनामपत्र्येनकारानस्यकस्यविरमेभवात्स्वरादिभिर्विदीविनयोनरेःमतेनिर्दीपमानमनेस्यपोःस्वाककारमस्योलेनवाधिष्यतेद ४७

पथास्यादितोनमर्पविसःस्वरविकर्जयम तेनातानायधिवनत्यावृत्त्वेनभवतिनतुककारविभवति ननुशिर्दुस्यमानस्यादेश॥६

नित्यःस्वस्तपोतीति पाल्वात्यामोतिनकारस्यांत्यस्याभवेपिकत्वेदपोकपावानांस्तपोरित्युक्तं नैतरस्तीति पूर्वविधिनिषेधमाश्रित्यवोत्य
ति हिरहरति तरहाहणमात्रमनतस्वयत्नमोःसर्वमवत्तरादेपवकाद्यःगत्वमपीति उभयोःसुवकागोःपल्लोमनन्यमागःकृपपुनरिति
स्थवापेदेशोपःशिष्यवृद्धिपतिनानापस्थते समुदायावपवत्तेति धोउभयोत्यपहापावपवनमस्वरापोविशेष्यते एवहिसमुदायस्यापि
कार्येणमेवेषःप्रतिपादितोभवति स्त्रोत्संप्रतिवचनादवयवस्यापि भवेदिति अनित्यापाश्रयणात्कार्यात्नमभवात्वसरादिभितदोविशेष्य
ते एवमपीति सिद्धान्तवादी अथवामत्वमपीतिचोरकमस्यैषःसवार्थविधिनिषेधमस्यते कृपपुनरिति चोरकस्यावापोचहिपरीक्षार्थपर्यन्त
पुंकेभवेदिति चोरकःएवमपीत्यादपःअथवाकर्तृपचोत्यस्याप्यर्थःस्वसंसंबन्धंस्वतेनपतेपावतास्वत्यस्यापिपुरुषान्तरायोति
चोरकत्वरहीतामिमापसार भवेदिति स्त्रावापःस्त्रापिमापमाह एवमपीति किंवस्यादिति अंत्यस्यापिस्यमतेहलस्याविलोपेनमस्त्रा
रीनिसिद्धंनीतिभावःस्वःलोपेनस्यादिति मतेमतिहस्वानस्याभावात ननुसरापत्तेपिहतेमन्निपातपरिभाषपामेवहितोपायमंगःस्व
निमत्तात्स्याःपरिभाषपामानापदेशःहवेति नपामपोरितिलिंगस्याश्रयमाणेस्थनेकोर्थःकल्पनीयःस्यात नवोरसरति तत्रतरोःस्वःमा
विविधर्मनेनकारोभवात्स्पमित द्वीमनेभिति हाविरूपनिहदीर्घतित्ततःकित्स्वकारेणकारस्त्वलोपःततःसाविकारस्यस्वरापेक्षनित्यरूपि
भवति नरभावेतुहद्रस्विपामोति पद्याजत्सममिति उभयनेनतात्रस्वरादिकार्येणाप्यमितिहीत्येवभवति स्वथवात्पक्षोमिदमव्याख्या ना

६८

कैं०१ ५८ नांभात्तहेशांस्यस्तेनमाकिं प्रियोगाभावात्रेकेनचित्रत्तांनस्वर्त्रित्यं॥ ॥ अथरम॥ ॥अथरमइति अथरतः पारस्मेरोवैलंविधीपतों तत्र
त्वरापतेकेइरोवोतिन्नहेवामाविनिविध्याते हृस्वादिति पोरस्यरारातेकिं पेनेनराहूतोनतामतंतेहितोपयत्राः नमयारीतेनतोपोकिधीपेते र
हस्वरति नापरेकोपस्माररुमोहस्वोयोविधीपते नेतोकारस्यनभविष्यति हेस्वमादिति अनेनाधिवसनिनावर्णारांगंवनीपरंनिरहिरहे रीतिरहि
मकारस्यवाविलामादिःचापरस्तेनेघामाति परिस्थिर्नेरंत्तोमामिति अकारूपोपःअपतेष्यान्नवेतभवतीस्तुहहोकनापामोकामरूनं कृाि
केरति चोरःअपरतिशीभावश्यातगुणेनतहतेपकारःअपतेरतिस्तनभामाति संवुहोवाकाकिकेरतिरूपंननुवावातंगतानपाकमुवुरस्तेर
तेभविष्यति अमकाविस्वनुणोकुनुवनंतेहाग्रामि एवतरिराधिकूनेप्रकारेशातदेवावर्णारंगवर्नीपरंनिरत्तमामोतीमाकारूपरांविति
किंपवेत्तेपनिर्देशेनतस्मातमापष्योपवावाणीरायभिनिवावितेकारशोभतत्वेककाकिंकंरस्यवाधनांगतांनरवेविभक्तिनत्रिमितकाोपधमाः
शीभावश्चेति चोरःशीनवस्तारोकास्यपराविःदारे शातुमानेवर्णामात्रनिरेतोवाडःकामल चणाधंःतराशीभावयमेतः परातृरत्वेतचाति
रेताः तरापघुमाहितीपाहिवचनपोमरशीभावेनभाव्यमितिरापाभावः स्त्वमीपवत्नपानिरेशेनशंसपाहहनु नचकारिकेरस्यवरोधःसमान
कालभाविकमयरयेकारेणपिनेवपती स्तेनेनतपेचकाजयासिक माककाइति माककाधःमुविहिनःतस्मिन्नित्यर्थःअतिवेचमरविसांगनेना एषः
त्यागमाकारमाकांनभवति वाहोरात्रारेशादेनिसमामाधाविभक्तिरुस्यपतेनरवेहतवानतोनंगणनारेकारेशरुतेनस्याद्विवडावारारेशापुक्रिय ५८

६६

पाणेपुरामरंपमपूर्विस्यारिनिपरस्यतेः मूते कुंनमयीपुरस्यामिति विभक्तिमाखिस्यवहिःआमोति किंतिलेरेतिश्चनिषेधःक्रिविमिनापाए
वरहेोतस्यनमूवर्तनेस्त्वहरुस्याविति धांपस्यासताशेकिनभवतीत्यपाणयमंत्राःआरहस्यामिति नोर्वेतिकुतमयमत्रनभवतीतिकं
क्विरुहःतरपूर्वपरंत्वनिर्वचनत्वारण्यन्यपानपेनाणातंमन्निस्यामोलीनिनुमागमनुमत्यपायेतनारेखातुमस्यवेनभवति वात्रयमिति
हनेत्नोविगालोगितितलंनभवतिकुमंतवेतिणानकुन्यवाणहारेशोपुवनिधेवरतिनभवति रेवर्णागादिति अविविभाषेतिनत्वेनभवति अमरा
मोनीति नहिवोवातीन्यवहरूपणानुपूरानात मुखो मनपरूणामिति मनेणामनपरूणामिकुपरिभाषोपस्यानारंगेतस्यहहि मिध्यति
अकास्यत्तुविक्तीयैकरस्यारावनोलापरतितोपेभाव्यंस्याकाक्यसृनिनेजोयोनासिमंश्वरुणाणामालेनभाव्यमितिप्राप्नः गोतंमिति अमरय
नयहृणारकूपरिभाषोपस्यानानलोरियस्वरहितेस्पात अथपापाविभागइति पदविधोहिस्तुकेनोराहणेनपोगविभागस्यमोतनेनापुतेन
शापनेकयेपातेनापमामापमध्यनितवहुने आरभापाविति सर्वेवस्त्रीइतिविधेनेरहूमतः शिान्नतुमलापरस्यत्रतेमिमुगापारेतेचरुतरअ
नशपधापाहराथेस्मात आवापूरस्तेनअुधंसेगनोराहन नितावकामरूरशेनापंरा अंतनायुर्धरति अंतनारिधःअत्पपःतेतहरुधः तेरुणि
ति निपुत्यामोणारिकरूण आंलमितितनिराबुरिरितनत्या तस्मिन्ति अवाभिसूनेननिधौणावधतनेनमामानोडकाध्यनारविंत्रप
पितुनशकन्यानरकूपाभावोपस्यानारिकपवांचावाहिसगः आयाक्विमाणारतिनिर्देशोंगानुत्यनानीपप्रभवति पथाकृणोगवाये
हुनमोविसक्तौरिनिर्देशेरुचमानंगोरपिस्यात नेपरेचः प्रापदिसमतरूणंकिपते नहि अनमहणंकर्त्तेषामिति २

७०

कें०७ पत्रतो गतमेस्य केगोरेवस्थती पतेनयाथाणुवामारिरते वचनेच प्रतरहतिभावः ॥ निर्दोषणामितिजुत्तुणतोथनिर्धारणोपीकरणस्पमोपस्थानेनत्वार्यंते वाजय
५९ हेतोर्नुकेप्रमाणोनिरिंपूपयानिकुलोरुकुपरिभाषानुपपत्तानेपयावालितानाईस्यकमानमात्रणाति नन्वहूरणोमापयासनपानुणनेपरिणामितना
पर्यायानिहिनिश्चत्रिंवानपटलणायमप्रस्त्रिपमार्थवादुहरणमयान अकुरगमेवदूतम्यमनानुपयातिरीर्थमतीहकरणारोउपधापाःस्यारेव ॥ अथका
रणेनि विशुषणास्याजेननिश्चत्रिःपपोजनं ॥ अथवेकपोगरति पकोमभवतिनस्यादिपतेतेनतुल्यकालतादिवानम्पसकोर्पयापारस्यतु
प्रस्थानाभावः कोणुहरिकोणुणशाद्रतेनात्रमेररुविस्याणु ॥ गाणतरति जाम्बुशरण ॥ नतुचावापारिचहिंति अंगकार्यमन्यते मत्रतेकेकी
उम्मस्थापावतारः रेनमत्स्याद्योतिभूरमनारु कथंममम्येति ॥ अथानलकोतरस्यारावम्यस्यार्पिपत्तार्विधिवपमानोन्यस्यवाचनप्वेसार्थकमाह
अमनिनृत्वपीति ॥ लोकविताननारिति ॥ अथगुकार्यनेस्यावमवहाणमिकुपते ॥ ततअथकपस्पकार्यहूयत्रयवर्हते ॥ कोरिमस्त्रवरंधितनेनवी
प्रापरतिमामान्यविशेषभावोवायुवहेतुःमवेहनानि ॥ पुरुकामनयहणाहेति ॥ वायुरुतत्वंयंदवेमरेतोनवस्थितत्वात ॥ ननुरूपार्थः पुरुष
श्रे दूमरःपादःस्यातपुरुषगमराणामेणाद्रमारिकारनेत्याननउपधापारंनतहहेविधानातनकपसंगात ॥ एवेतहिंदाणोनानिधानात्रभव
नि पदार्थनिपूर्वविहितनेरतचवपरमस्यउपपदहहितोन्यत्रकेविराद्रः लोकवितानानिहमिनवात्रिकुकारम्पविशतिपधोविचसितो
पद्यासलवेतुमविधातुणिन्यातिपयः विषतिपधानिहुमिति ॥ अत्रयोपधालत्तणपाहरहरस्यकाशः णोःपावकरति ॥ अथमायवको रामः ५९

णः मेमुतरतिकेकोपुनाणतरम्यचोभपप्रसंगेपारारादिरहहिर्भवतिमरुतगतपरिभाषापार्थोपते ॥ नतुपूनः अमंगविलाने एवंचपद्मत्रमहरणादे
निविकस्यार्थवचावाणरोवावक्तत्वमामान्याभिधापणतुरणत्विततानमेवलोकवितानमपूर्के अथउपजारिरहिः पतिनिषेधते ॥ नत्रोसापया
लत्तणकम्यान्नभवति ॥ अमोभीवोवेपामवर्मिनिरुणनाचिसमाध्यापरिभेवेचेपापरमिति ॥ अत्रापर्वोपलावाहारुकाविनिमर्वेशमिदिः
॥ ॥ हतपापाभ्याप लम्पर पुत्रकेपरकनेभाम्य१रीये मत्रमस्माभ्याप मदितीयपारेहितीयमोत्रिकेपार अदितीप२ः ॥ ॥ रेविकारी
शेपारिलवाहुरीर्घमत्रश्रेपमामामात्र ॥ ॥ रेविकारेरिति विशेषणविदीधभावकामचाणुमपरीगतरेविकारीनाविशेष्यतेजरातेपामगमेत
नमंभवतीतिनेरतविधभावारणानरेविकारोन्याथीपते परागुरेविकारिभिंगेविशेष्यतनरातरेतोविधिनारेविकार्यतमंगाप्यते नतु
कर्थचितरारिविधिमभवरतितरारियहरणकहेत्रे नत्रकेवलानारेविकारीनातरारीनावाकार्यभवतीतिवक्तव्यम्बन्यथाकेवलानांन
स्यातु रविकपरकेणणवनस्यमसहति नचचमपरेविवृह्णवोति अप्राप्तिपरिकेनेतिप्रतिषेधात ॥ परिस्तुमत्यपविधिविधुयणरवापानेषवः
तराकेवलानामपरेविवृह्णवालिस्याति आपनविशेषणपिति अग्नमरेविकारिभिःसंबंधाभावः चंतातमणिवत्केनाहरितिन्या
निकितोनिवचेनेतनपस्यानेनारणपरतिवचनारेकार्यहिमतः प्रागनयारितिवचनेननिवर्तने मत्तपहेसाकारोविधीपते अनेनाहस्या

कै॰ ७ चैत्रस्य नवरात्रिनियमं च वाचिकानां नियमं तांकि पूर्णे रेविकारीनामाक्कागेर्हितेनास्य श्रीहरांतरामिति परिभाषेमंरेरिविकारीनां हरिर्विधीयमानाकारा
५० ग्रहणे च यत्र नीतिकेवलानां नाम रहीनां च हरिहरविकारीनां पवर्गीति तत्र शब्दे भाषायां तिः पूर्णे विकारं तत्र पाहरिकोर्हरेरविकारीरणयणकिंतु नर
तस्मान्नियमो भाषायां तु पूर्वस्थानारौकारस्य च स्यादिति पर्यायस्तुत्पाधायावाच्यते नकारपेकारौ स्यातां न कुर्याणे रेविकारीनामादिसंपदापयथानार
श्रीस्याततस्यासो पूर्वस्वरमनंतरमेव सगात दृष्ट्वा नुपरे रात्रावत्रिमया णे विधिर्वा कारस्य भवति अर्थात्वकारस्य नित्यं त्रिरिति नम्यपरिहारउपप
पनेस्त्र नरनमंनिवत्वेकृत्वा हैने पवनन्दी ति अपशब्दापीनतरां णमत्रांमनित्यं गतानांग्रपणाभिधीयते अर्थाद्वास्यैव सन्नामस्थानेषु रात्रौ रामभवति
चापाच्चिवशेषणत्वारीति हितेपः पूर्णहीरारहाचितः एवैतत्तु विज्ञानस्य च आत्रेवार्थीहिंसारशीते चायो वैवेति केवलग्रहणमिह प्रकारणस्य
मार्गणमायुत्तविशेषणमिति तत्पर्यति श्रेष्ठयातरनर्थकस्यात कृषंतरेत विधिनिरामार्थं मंगेन नन्यपोथम्य विशेषणानृत विधेयत्व सगा
ते तरेतरीति अथ स्वरसंतिपतस्य योथस्य च केवलस्येति निर्हितिनिषेधस्य च वर्णविधायकमिति केवलग्रहणं ज्ञापकार्थं भवति सूसंनि
पदेत्तुनस्याध्याममिति सिद्धेकेवलमेव च नायोर्धगायस्य पयाया स्यात स्यायाध्यपूलाः शालपूर्वस्वारीपाथपूरि निनियमा र्थं केवलग्रहणमन्ता
पूर्वेभवति यहिस्मयोथस्य सतावतामिमततनियमोति हिः नन्वश्रंग्नस्वेवनश्रोथमस्याग्रारीत्स्वविशिष्टानियम: सिद्धमस्तु नेतरसि स्व एम॰
नियमयिनियमः स्यातस्य योथस्य च विशाहाय्यायस्य हिमानिषेधरीते तथा च नैपायिको नेयायिकाः रस्यारीनस्यात्तस्मात्केवलग्रहणम ५०

मिमतनियमसाधनार्थं च वारीत्सपंत्रनिषेधरूप्ता यत्ता पक्को भवतिरहीनाम्येति चहोस्याली तिवहीस्वयोर्मनाच्चेति कर्णेश्रयपसमा सेन्नेयायि
र्द्धचनरतिरोर्द्धः तस्याप्यलमतरन्नतश्चारित्रहेद्यपवारस्कारोविधीयते इकारस्य हर्हिर्भवतुलेवनचतस्यापाहापाणित्वड्धीयतेयतः सा प्रियान्येत
निहीनेनरति इथोरणरित्वात्तुलोपः॥ ॥तस्याभ्यो प्याभ्यापूर्वतात्याग्स्वीवीतितेस्यवस्त्वकायेनार्थहिहितिनिषेधेन अपवाराविति एक
स्मिन्नगविशेषविधीयमाना वैशेषासामान्यविहितापाहहेवोधर्कोस्यन्याविपुसभंवेसामान्यविशेषविषयत्वेन तुल्यबाधकभावरहितान्त इ
रानीविषयभेदस्य सत्वेन तत्रोपवादो बाधकत्वमनिति विधानुमाह यद्यपीति अध्युपगमवाराणे नाच्यते नहिहरहो हस्यासचे इति सिद्धेः चेपाक
रणभायेस्यत्रहरीहितिमिते समितित्पुनहावधीति वेध्ययप्राप्तानतस्या हृत्तरीमपामाह हिमानि सावाध्येता नित्या चैवौ भविष्यन्नः चाहितूनी
च पुनरहिर्भविष्यतीत्य पपेन्न र्यैवाविषयार्थमिति पावश्यसमेवाहिः प्राप्तापनिषेध्येतेतन्यायेर्वावि वा पथास्यातामस्याप्याप्तायितमिस
वमर्थमनिपुर्भवेद्विधाने च्यामयेदपेथ्यास्तनाविति स्यानामितित्वसहोपः अथ्याहृतास्तपितिमार्शसमासः अतरन्न अप्रसन्ग्यपविनिषेधवि
धानेरांसपोहनेमाह च्यावामाहेति अत्रामारेस्वः स्थानियोध्योतांभाग्रवीभवतस्या श्रीपमाणेश्वाअदिवौस्याराचे चामंगः
स्थासीनिकरमित हृस्वरोतीभूतरीनतहितार्थसमासः ततरुन अथ्यत्वे हृदैहितोपत्यत्राह्तीरिसंधिकाणन्तुकृते न भवति अत्रावानामारे
रवोपकारस्यविधानात्रात: हृवेंसेकार: पामोति नाविनिहितवचनेमासुर्वरूपतलहणानादपानयपापिष्यासामारेनाविशेषणभावस्त्ररोप

कै° लचार्यविशेषणेऽवर्णेनविष्यतीतिवचनिपातनापेक्षमुच्यते एतस्यां हरति पचेति अचामादेरितिमाहहलि: प्राप्नोतितत्पूर्वाङ्गवैचोविधीयेते
५१ अनन्तरस्याचामृ तवचनस्यविध्यसेतिस्हिवैवीयेत अचामादेरितिवर्तते नेवेणवैतेहेअचामादेरितेम्रागीयेते नेवेकंसहपूर्वतेना
चामादेरित्येवंप्राहहलिजन्मप्राप्नोतिपूर्वाङ्गवचामादे:स्थानेप्राप्नोएवौचेवौभवतस्तथ:संपद्यते ज्ञात्परप्राध्विकारोपीति तथा
वचाशीतिकेरोप:एवंवेपत्निरर्थे प्राचांग्रामनगराणामित्युत्तरपदस्याहलि:प्राप्नोतिविधिप्यते नैषदोषपरति आशीतिकरस्तत्र नरेवैते
निमत्ताद्याते चानाइति अचामादेरिकस्थानेभवत्यपपकारोनिएवाप्नोति ननुवाचातं।गत्वात्त्ववैमेवपणाभावे इहापिप्राकएण
स्वरादिएवैमेवपणभवति नेनोपथाभृतस्यागत्वात्तत्रअचामादेर्यलोभवतात्वपाणोरोभवतीसरोष: आच:एवैविज्ञानादिति
भानारिशाहव:एवैनप्तदिवेभ्यानिवृत्ततस्यर्थ:॥ ॥८॥ एवं तवहलिनिपेध:प्रतिपत्तिलाघवापकृतोनत्वेकेनाचामादेरित्यनेनाभि
प्रविशेषपित्तशब्दनाप्यपतिविधमानाहलिचामादेरित्यनेनज्ञाकाविशेषणंपितुमितिपृथगासंप्रतिषेधमाश्रित्यविचार्यते परस्येति प
रोति पचेवहलिप्रतिषेधस्तत्रैवेत्याभावमनात्र भौवमिति शुनोविकारइतिशौनाइत्यनादिभ्योनितान्तपूर्वनशहसतुपाठलादाद्यर्थ:स्यो राम:
चक्रेवहानमिति यावेतोपणइति अपवदनाद्युत्तरसर्वेभ्योपाणप्य:एवौचेवोमापुन:प्रतिषेधेनुविधीयमानेप्राप्नोपरस्पहलिप्रतिषेध ५१

स्त्राभ्यांएवौचेचाविनिनालिमर्वैमसंग:अजकेमेकाविति रथेभेयनत्युपकृतिभाव:तथाचहारेवताप्यतरसान्नमभवति इहस्वविशेषेणअकृति
भावमाश्रित्येतरकेपविहाद्विकप्रहरणार्थं अत्रहिमानातिरितोपवाभिनाहहलि:प्राप्नोतिविध्यतेइतिनपदस्तेनागमस्यपदनूपाहार: सुपूर्वा
प्रथपनोमिति अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घ: आड़वामधुप्रहेतस्य: अचामादेरितिवर्ततेरति नेवेवंसिवेधाचामादेरनेनोपोच्चोनाभ्यांएवौचे
चोभवतरितेनेनगात्रावप्रपत्रएवकारात्सतौनभवतिनतुपकाराप्राप्नोपिसरर्थ: पदपिदेशात्प:स्वादीपदस्यमानपियुपनोक्ताभ्यापदाहोने
पदिनस्य:सुगहसहपाठाअरादिविधेश्चपूर्वतत्रत्वापिपाठप्रियोघोनात्मीतिपदर्शनाय्यभाष्यकारेणसूत्रमप्पगमयुपाहासोभिहितं॥ ॥
२ स्वारे: वरादिविधिवेनि अपवन्निशेषणात्पुहागारीत्यंतरादिविधिरलिहनादहरीनाविप्रापध्याह केवलरादिविधिरत्नीति एवंसहराणाति
नपूहणाप्नोपलक्षणार्थवारेतत्पकारणनिर्दिष्टेरविकारादिपिहाराभिध्याहरेस्वोविशेषणानन्तरादिविधिर्भवतीतितास्याने शौवहानमिति नि
सेनोपमानिनिम्पदशुनोहारार्थेनिपद्गीसमाम: एवहानमस्मिन्नस्तीतिनरमिमन्नस्तीतिरेशोनत्राग्नोत्पणहलिनिषेध: एनागमश्चहरणादिना
ते शौवाहरूइति शुनोरस्थायस्वारस्यागुनोरंतरस्ट्वेतिदीर्घ: नवभुवरस्याणमत्ताप्रवैकोविधिरनिमरतिष्ठहाक्ञनमभवति इकारादिस्यहणमिति एवं
रौतीनिमतकर्तव्यं तत्रपञ्चिन्नविधिस्तरारावयप्रहणादितिनरादिविधिर्भवति एवागागिकरति एवमणानरुनचैतद्भन् नरंतनसिति रत्ने

कै०७ तस्य ग्रामस्तुमिति स्वल्पस्थेत्याण वाह्यतहितनिमित्तोरहितिपत्तिवेधंएतागमस्त्वं चहिंगंतारग्रामा ग्लाश्रयेणनिपेधेननिवारयितुमितिवचनात्प्रः
५२ त्रनः किमर्थमिति तस्मादित्युत्तरस्येतिवचनादुत्तरपरसैवंचहितिवियमतीतिमनः चावामेतुविमनुहितपीतार्थमाह चवपचारसैतिसे
प्रोष्ठपदानामितु पंचमीनिर्देशाभावात्तत्रपरस्यनस्यात् वचनमन्त्रायनर्थविलापमानेरवंपरस्यापिचहितिविरध्यात्तत्रियमार्थंवास्यात् जाता
दएवप्रोष्ठपदानामाहहि प्रोष्ठपदानामिवबाजानात्रार्थइति प्रोष्ठपादइति प्रोष्ठपदाभिर्युक्तः कालइत्यणोन्युवविशेषइतिलुपिकृतेसंधिवेजा
दिसर्वेणतानार्थेणास्त्वेत्पाग्याचामारेहहिमोमिरिसेवमर्थउत्तरपराधिकाः उत्तरपरस्हीमंवैवेत्पचोत्तरपराधिकानिविहितरहितपशिष
हार्थश्च हितापिकरणे मन्वत्रात्प्यवामारेहहिः प्राग्रोनीतिकपपपवकाणः चयावपेनत्रामात्तिस्यापेनादिरहिवेधोने तद्राहाजी
तिकेविप्रतिषेधात्परपाप्तिः उत्सर्गोपवादयोरपवादविधिर्बलीयानितिवार्तिककारस्यविप्रतिषेधोपन्यासोनयुक्तइतिचिन्त्यमेतत् चपचेतिमा
ववर्धनितिपेनतनत्स्यात्पित्वविवंवनिपक्षकेलागमःस्यादित्यर्थः उत्तरपदवेहस्त्वपवाबमतिवेधोनभवति तथाहंतस्याप्राप्तियस्त्वप्रतिपादितेन॥ ॥
स्यता॥ ॥नगरपदहग्रामिति पुष्पविमुराषवचनोपिप्रामशब्दोलिभन्तग्रामशब्दपर्यायशब्दाइति तथापिहनोमिकोपनिवामार्थत्वेनातिप्रसिद्धः श्रूभ राम०
स्योपायनकुलुरःग्योमेनासेपमितिनरथप्रोवग्रहणमितिमत्वायश्च चग्रोहित्यामइति विशेषणत्वेनाधात्तरामासंग्रहणात्राग्रहणं पादीप ५२

तरति नगरस्याशुचिमासनंसंमलाचविरोधमिति ग्रामास्यसरत्यागप्रकाराएववाहितेधावस्थानंस्थानेसंमलापाद्धगमनेनितिनीतेविरोषपूर
लानाप्रकृतेग्रामहलर्तिप्रह अथामदशाहाग्रुणाहितवाचीग्रामशब्देनेतप्रत्ययरतिप्रतीपते संस्थापोनिवासः ब्राह्मणकपैकप्रकयसवासेरें
ग्रामः गोपहित्यादिपक्रोयोगः शाकापारिवान्वितेश्रेणीश्वमंसबन्धसंस्थानेनगारे शाकपारिवाः पूर्वकन्तुश्रेणिधर्मोन्वितेरशः संवाहः नचने
गमशब्दसंनिधानेमोवलीवर्दस्त्यापेनविशिष्टग्रामग्रहणापसंवाहादिनिवृत्यग्रामग्रहणसंवाहादिनिवृत्तेरनिवृत्तात् उदीच्यग्रामाच्चेतिमा
नगरमिसाराधवनर्थं वाहीकग्रामेभ्यश्चेति शाकलिकस्यागृहं दिच्छरइति पर्वंपादस्त्रियत्रमित्यादीपर्वंपरान्तोदात्तार्थं चानिर्निर्वेधरति
स्त्रीनिर्गोरवं मन्तामरुनिषाधवं साल्वा संवत्सरग्रहणमिति कालः क्रियापरिच्छेदहेतुत्वात्प्रतिमाणंतद्विशेषवाची संवत्सरशब्द
लिभावः हेमत्रिकरणे हेमन्तोअर्थीयइतिनहिनार्थेसमासेनात्रहः संवत्सराद्धेतिवाद्विविधानात्पत्तेठत्त् हैसमिकइति अधीयादि
पसमापाः स्वः क्विगोर्वेतिपत्तेठत्त् चचामासेहहितैस्यादिति सप्तमपिसंप्रेत्वाधनंभवतीतिस्यापात् चपूत्रास्त्रोहति पर्वविशेषविषयं
शापन्नापाशितं रहशमीतुसामान्यविषयमितिभेदः हितवेति हेयर्थन्ततात्पधीएरतिठत्तत्समावर्णाद्धप्रत्ययस्तेनुक हिगोपितिहेप
प्रामाः पूर्वप्रामाणिविद्यातिविप्रहः प्रवा एहस्यनवेतिवचनेते तत्रपरापर्वपरस्यचहितलिनरोत्रापरस्यचहिभावाभावपाः श्रुतोविशेषा
भावाद्विशेषाना(नि)तासमपायश्च पाय्येति प्रवाहणेयीति शुभ्रादिभ्यश्चेतिढक् ननबहनेभित्रपत्तिमणकारादिः मवद्धिमित्तरसा

१३

कै०७ ष्टिनं नमोऽस्यामपिहटेयोहहिनिमित्तस्यपरे शमडावासंवृद्धावयतिषु धोभविष्यति नैतदस्ति अणकाग्गंधहिष्ठसारपनामेवहहिंग्रतिनिमि
५२ त्तेनेनासरापद्यात्र्ववृक्रमोनात्मनेपरनिमित्तरसत्रसमेवात्मनेपरे नृक्रमोगात्मनेपरनिमित्तत्वादिरभावानामति आतोऽति गोत्रव
र्णाः सहेतिनानिवृत्तेवानस्यतुरन्ते वेषपोनताया वः पद्या वपद्यानेद्वेति पद्यान्तद्वेनपतिपानोः विपा नार्थहनिगिनिकेविराङ्गनु
न्यनुपद्यानद्याशवृषोः पुष्पुपेनिसमासपनरथ्रैरसाद्धत्तानोऽन्तनिसपामेकनेत्रायणारिपुरशैनातष्प्यन्नस्वरपिनालिविशेषः स्या
पद्यानष्प्यमित्यमेत्वाराधुरान्तत्वारपाथानष्प्यमितसस्पापअपरद्वेपरभक्तिस्वत्वात्यस्पान्तर्णेद्वेत्वेनत्रभरदुस्नभिधानादेवा
भ्यांमत्यपानराभृत्वात आतो रराविति उत्तमसणलोपितत्वाभावपहसमावकाशमोत्वणित्वपत्वाद्युकुवाधेन अरापीति तु
चेविणोनिमित्तत्वेनोपारामारविस्मलोपस्यनुवर्त्तनाचविधिनिषेधरूपाः पंथी पूर्वापः स्यात् वचनादिति आतोपुक्विणि
तिविणःसात्त्वपारानात्रिपोधेनमविष्यति चितिविधिः प्रत्यस्तशिष्टत्वादसंदिग्धो निषेधस्तु णलश्वेवानुवर्त्तेते अथ
विणचापीतिसंदिग्धत्वात्संदिग्धोविधिर्विपथकृते आचामादीपीतिचत्वेनैरति मन्त्रेवेर शिपकेपुरः नयामोति एवंतर्हिरोवांनो
पत्यासारपैरोपानात्कृतराह एवमपीति आदिवडावारस्त्रपसंगोपपाराषूरसारो जोरा कामरति आणारपुस्त्रावैधीवतुके एम०
वेतिपरानिरः नातिनराघोत्रचहिनिषेधसपपन्तरामः विद्यामवादत्वमाधुर्बाधमेपापरमोमस्तावर्दकोविधिरितिसरानेतहभावात्॥ ५२

ण्डा पातेवृणिति पयविषलतस्तणरस्यमपालपतीतिनिमित्ततयापिपाते: पुरुः निशन्तपेनुणागमविधानेंदुण्चिकारणात्वान्नस्यकोपसं
गः॥ ॥अथर्ण्यप त्यग्रहणापितिकादिनिवर्णग्रहणनवर्णमात्रककारः अस्यपोतीतिमात्रस्योन्मस्यपावपवेश्वस्यपरहेणावित्र्यन्तरनिमग्नः
रत्नः पतोनोऽयपोननमात्रस्पात्माह इरमिति वक्ष्यमाणसमुख्यावस्त्लीकस्यपणमशः इहापीति अन्यथादत्रिकेरगणदेवेस्यान अतानाप
र्थेविवृताणामवत्रस्यपः प्यग्रहणेन्तु क्रियमाणेनश्वेअभवतिषसपमपि अपरेतिवहावेनप्रसपस्थत्वात् अमुख्यरसेन नमुख्यरमुखरिनिन
नमपासोपुपरस्सवपद्रूश्वीहिनपरवेनायभाष्यक्रोणेनापूर्वनाश्रितनराश्रपणेहिवद्रश्चीहिरेवस्याप्येननुमतुचेनसमासः तुचापत्रक्षः
किमपुपरेतिवृद्धश्वीहिणश्रूयते नविधनेपुस्थामस्मिनरसुवृति अथनस्युरुषः भमत्पाप्रतिषेधश्च नचेतनुपरति प्रसपग्रहणेननरंतवि
धेः सुवनारितिवाध्यं वेदूवविर्मकेति वहनिरवणेणपत्तापिनित्तश्चीहिः प्रत्यपत्तणेनमुचेरन्तरंगमितिरत्वनमाप्नोति नन्तुमतोगम्य
निषनिषेधोत्रनाति लुपनात्तुमेपरगांतमस्वकार्यसप्रतिषेधः इरेतुगर्भाणा नरोपोभवनीति चर्पशाद पुर्वतोनचतस्याम्यरवाएषमत्
धानातेवद्विवःपवित्रानन्काश्रयासावद्रूपरित्रानकेत्पत्रनुप्रत्यपलतणनमुत्वेतात्परिन्नाजनकशशस्नोऽस्याविति प्रतिषेधः मवर्त्तनेपपु
रामाश्रयणेसमासारसुवनात्यश्याविनिमारेवात्रित्वनयोसुपरस्सनवेकृस्मारिनिमसत्पयतिषेध आश्रीपते इत्तदुति ययकारिनम
शाद्रस्यकादिनिर्दिष्टः ततः संपातग्रहणं अथागतुनाकोणाठचाणार्थेननिर्दिशः ततोवर्णग्रहणं ननुवर्णग्रहणेणस्यग्रहणान्मात्

कै॰७ ५५ र्थत्वात्तस्य ग्रहणात्संघातग्रहणेन भाव्यं नैतदस्ति कोत्र निर्देशः पततरमिति विवार्यते पदि वसंघातग्रहणं पत्रौ तदोषवान्तत्माकारस्य ग्रहणमुपपद्यते भवि
ष्यति समिकारान्ते एवरौतु किंतमिष्यते यदायनेयदपि तत्रग्रहणे ग्रहणं स्वकृ तीकारस्तद्व्याणां वीति श्रवणार्थः तेन कथं किंचिद्धिकृदित्यादिरिति भवति बहूनामिति
पदथेवकारो हेत्वारावेकारे रीकृतेन केचन कारेसपत्रे ग्रतएवमा सामर्थ्यमेवमकृन्निति तत्र कशब्दः सहान्तत्वादिति तदनिलरा श्रूयते पवमाहु यन्ति यस्तु
ति एकादेशास्य सर्वविधौ स्थानिवद्भावात् अथवा वचनादिति सम्यापम र्थः तथा सपोतिनिता पकाहविष्यति इतस्त्वकृष्टीनाभिप्रायस्यादा ली
ति ततः स्वाभिप्रायमवरूपस्य पदार्था त्रमात्रयति अस्तु न हीति व्यवहितत्वादिति मन्तु वापी सत्येन ककारेण विशेष्यते किंतर्हि कारः श्रापि
वयतो कारस्य कारान्तर्वस्येतिव्यवहितस्यापि सर्वत्वादिति तद्ववतिष्यते नैतदस्ति स्थकपा दाव पंचसंगात् किंचकारस्तर्वस्येति सर्वग्रहणं कृते
न्तापि सर्वस्येति ततस्थानि निर्दिष्टा पाभावोपस्थानाद्व्यवधानेन प्राप्नोति तत्र वचनादिति अत्र तत्पदं संभवाभावाश्रीयते स्थकदिति स्थानाहसपूर्व
हति इनित्रकपवश्चेतिकृपद् गार्गिकामिति गार्ग्याभिछल्यान्तमन रं तेकारस्य च प्रसपंगात् रप्रत्यपारिसकाराभ्याप पः श्चेत्रनाम्यवधानमिति नानेतयं
परिसल्पते किंतु पावत्स्यप्रवनिता वदाश्रीयते पुष्पेवमेतिकाररसत्रहाभ्यां स्वकारणं पोम्यवधानादिति तत्र प्राप्नोति एकतरसंवेष्यकारो द्विनी
पस्य दर्शीनामपूर्वस्कारः शेषदोषः इत्यो स्काराशोलेकारे शोकृते नैपापात् सदेकादेशस्य स्थानिवद्भावोदेकेनैवाकारेणा व्यवधानेन प्रसूतानि एमः
वत्वमतिपन्निपेतोहावकारो व्यवधायकोस्यात् तत्कृतमन्यस्यालक्षणस्य चरितार्थत्वात् व्यपवर्गाभावादिति वार्णादांगंवलीयस्त्वेतद्वस्ना ५५

त्रिदोषं रूपपततरति स्थापिपः कपश्चदसेवमूमपमार्थ्यायते यथातथापि पदतोकारस्य कारस्वं वेसेताश्रयिष्यते तेन यथा पूर्वमयमेवाश्रितेन भूलस्कारान्तेभवति पवं
तानीपकानामिति एकारवचनेन तानीपात्वम्भवः स्वकृत्वनामिति तदर्थः पानिकेनिपमे पंपूर्वमदस्मरो स्येन स्पोवतनं वेसत्पतद स्पो वहणात्न्याद्वीसूत्रेरोहि
सएतत्ववकमपमकावेकवचनेनदतिमूभकारेश्वा केवलमावमकृ स्येनेनं सतां तं दूरतीर्थ योनि प्रमादस्मत्र रावस्तं कापनीतिनेति का सातिनाशिकेति दक्षि
णास्मिन्वेतीरति णरात्रतत्पभवार तिणापश्चात्पुरस्सूत्रमितिसक अन्नानापदार्थविवरापाकः इहभवेहस्तिकाअथमपासपुरवं वमक्तदरी व्युत्पा
नातिपातिकप्रतिषेधप्रतोवचनं नपा पानेनियपमेकवचनात् तपो रूपात्परानादिभवतीतिनेप्रतिषिधामसंगाद्वाह पत्रे राविति उपसर्गेति
उपाधिर्थास्कत्रासत्राहरूपोपितिप्रकृत नैवंतात्तमिकानामिति पनेकाचोऽनन्तरपः अन्यथा संताविष्यापत्तिषामिदर्थः परपमिति
न कृचनहिनत्नुगर्थमिकारोविद्याणांस्यात्मन्यपापंचामिति ह्नितिकाभिः क्रीतदद्गसाहारितिठकोथसर्वप्रवेनितत्नुकिकृतेनत्नुकृतहितत्नुकोमितिपा
त्नुकिनिमित्तामावादितिनस्मात्पंचभन्निकदति अतःपरं तत्त्वविधौनिसर्वोत्नुकृत्वापनेमपुवन्तुगेव तद्यायमनी विमरस्पादीनलोपेनभवति
पंचभिः खद्वाभिः क्रीतः पंचखट्टस्सारीराणामहे कारि दीनमवति अन्यथे कारे शब्दादि वद्भावात् आद्यन्तग्रहणेन ग्रहणात्नुकितनेकारस्य
श्रवणं तस्मात् नरेवमनिमपानेननतायकमिकारोच्चारणमिति विवस्यमेनत स्मिकतविनिमकिपालायवापकौ विषयतान् हकृत्येसकाजित
कारोच्चारणमिताभावस्यनतापकं पंचभिरुपत्यकाभिः क्रीतः पंचोपत्यकरसारीतद्दितत्नुकि स्वकारश्रवणार्थत्वात्तस्य यावकार

कै॰ ७ ति सुत्रेतिप्रावणमेत्रतिलापावुक्ताः गीककेति आशिषिचेतितु देवकेति अनन्तारो सर्वविभागालोपोकत्यरतिरन्तन्नाश्रणमलोपः क्षिपकेति क्षिपे
५५ क्षिप्रपूर्व मात्वे इन्द्रते सत्तानारेश्णुकः अथवा कृत्ये किंप्रिसानेपोर्गनिकृत्त भूवकेति भूमानिर्पोपेपोः भुवकेति भविष्यत्नेवगोकेति व
र्णेपतिमहत्वादिकेषु णाधितिवर्णे काशाव एणविशेषः तेनसौविकाद्तौनवंत्यो रगनिसन्त वर्णिकेति व्याख्यानीसार्थः भागुरी टीकावृत्तपः
अष्टकेति इष्यविशेषात्तक श्रित्रितिकल्पितराश्रूरेवताः पित्रदेवताः अस्यर्थकर्मपित्रदेवस्य सर्वतानावार्थ्यपूर्वेति तिषुत्र आष्टिकेति अष्टोप
दिमाणमस्याः संख्यापात्रातिशाहन्तापाः कत्रितिकल्प सतकेति नमानिवचनरातिशतिषेधानन्तापकात्वार्थकन्न युचेकेति पत्रशब्दान्नश
ब्दं व्याहितातदतेन प्रत्ययः ततः स्वार्थे कन्न केणाइतिह्रस्वत्वस्यपत्रेहृप्युकारोविधीयते हैरातिकेति हरमस्याति राणहराभ्यामारकनप्रत्य
योवृत्रकवृद्धात्कन्न उदीचां स्वौविषयरहति अघीतेनहीनं शब्दसमाणप्यनिर्दशः कृतः शुभंपिकेति शुभंपातिभूहपातीतिकिप्रत्ययेभर
णाहतिपातौ श्वतानाप्यर्थविवक्षायांकः केणाइतिह्रस्वः पक्षपदरति धातौतेनाप्यापकाककाणप्रत्ययपरस्यतः स्थानेकारोमित्यप्रतिषेधम
प्रतिषेधमितेनेत्वंभवत्येवशोभनोनयोस्याः सुनयानालिशीकोस्या अशोकाहर्ववन्कः भहे पातिकप्रतिषेधार्थस्यारंभः एवाहरति
नणवाक्यानदक्षरतिवित्तस्यानांगनपिविशीनवाहिरगोत्तुक्तवाधनतरतिसकलोपुसराघत्वादिषुसमानेकेतेषु तुलिकसमासाथाविशेषः एम॰
तस्मात्सरापतनृतश्रपसर्वसपसतगोतमुवेत्ताभ्यापरस्वमुपर्दितरत्वमतिषेधस्यव्यापारानेषकेसेवभवतितस्मादन्तस्वर्वणोदे ५५

तयोःपातिकप्रतिषेधः एषकाराविकाहकेद्विकेरति एषेतिप्रत्ययैकवचनंनिर्देशारस्यवनिरसनित्वेमेतिकारस्यं नीति अभक्तिकेति नाक्तिमत्त्वा
अभ्यासेतेवकृत्वाहात्वृपमनेनहृस्वत्वेकृतेमयहात्वुत्यनेनभाविनपुंसकारमह्नशहारमास्यनुज्ञातस्त्रेणपातिकप्रतिषेधाप्रसणादस्याग्रहणं वेन
एवंग्रहणानर्थक्यमिति अपिग्रहणेनकेवलानांनामनुवृपारम्यहृशेणमग्रसणात्रिकस्वैनमत्रएवंग्रहणेनत्वपरागाशिकाणेतस्यचतस्नेनपरस्य
वग्रहणानसर्वेष्टसिद्धिः इतिभाष्यप्रदीपेव्यास्यमस्याप्रयमपादेप्रथमआह्निकं॥ ॥ कथमक्तः किमिरमिति किंत्वतत्रमात्रेणतिषिपारभ्य
वितमात्रंनुनाववाणा यीनाकोणनिर्देशः घातेतयनरस्थानीतिरिहरतिपश्नः घातेनप्रतिषेधःइति सघातग्रहणेनेवनरोषः पूर्वमास्या
तिस्मानर्थक्यादर्थवद्ग्रहणपरिभाषयार्थवत्सयातमहणमस्मशात्वर्णग्रहणेनार्थवद्ग्रहणपरिभाषायाअव्यापारः वर्णग्रहणपरेषुग्राहिककाइ
चोरणार्थचणीमात्रेप्रत्ययः कुठरति कणोतः शुठरति शोपनेनिरासुसिद्धिः पकरति पूर्णे पत्रमोपिरश्यनरहितः वापिहेमणार्दीनांमत्न
गःसमसविस्रपातस्यप्रत्ययेहृसवंतेपातयहणेऽभ्यारम्भः संधानाएवप्रत्ययः शतिरापेते माथिमिकरति सत्रिपातलक्षणापरिभाषयामनात्वि
नयापेते अन्यथातारिसंत्रिपातेनतांतनोपतोनाकत्यपनादिविधानतिमितंस्मात्तवर्णग्रहणेमन्नविज्ञाविनिश्चानिवृत्तनिषेधासिकस्य का
देशात्मवंगाः नन्नुनानादेशास्यस्यकारेशोविधौपूर्वेनचैनत्रकागंतमगेन कागंतायत्रपेक्षाभावात् नेत्रदस्ति एकदेशविकृतस्यानन्यत्वा
देशाभवतितत्कार्योन्वेवेतिकारेशः प्रामोत्येवंतस्माद्विशेषग्रहणमिति महितसमासादिकजेम एवंचमाथिमिकरस्यमध्येगोनिवक्तारत्वि

१३

कौ॰७ भिदा त्स्यादिति तस्याभावात्कारेणाप्यस्य संज्ञाः श्रेणादिति निवर्त्तते इति अर्थं एव शास्त्रे प्रक्रियानिष्पीणाम नरविभावः एवं तर्हीति सामर्थ्यात् एव तन्त्रं सस्यते इत
५६ तेनेकृतित्रयमत्यनेनयकृतमिति निपातनात् कपत्रकर्मणि अन्यथेति उभयनिपात्यते तेनसंबंधात् एतत्नैतेन विपीणामः कर्मणि प्रयोज्यतेस्य एव च अन्यत्वेति मं [illegible]
कथयति तेनोपाशनादि विधीनि च तेन निपि क्रियावरुत्तरणः सबंधो विवृत्तिनः तेनोणवत्पक्रमाप्रसंगः अन्यपरेणेति मित्रपरस्परग्रहणात् कम
ठहेनि परस्पापावपत्तमतनभवति अनुसमुत्पनम विधितत्र तेनावपदमापि निमित्ततमाश्रीयते तथा च चक्रनुस्वकृत्यत्र हि द्वैवचनानि निमित्ते अरेणः स्था
निवद्भवति एवं तर्हि तातु निमित्तमित्रस्थान्तेस्यानि व तेनु उसस्वकृत्ताकार्यं त्रिनिमित्तमाश्रीयते इर्वस्मात्पविधिधीति सर्वंस्यसामान्येव चनस
चेत्तस्य वृत्तेतस्यविधिश्रारेनसमासस्याश्रीयते अथवावर्णग्रहणात् तेनैवलक्षेणाना रेसनग्रहणं यस्यापरे ण कालितेनातग्रहणार्थमितिमाधि [illegible]
तिकैकारेणाप्रसंगः अथापीति सर्पिषामपत्तुषेसाद्येषुसज्जितेतोष्पणीक्रियते क्रियते तेनाप्याय एवेति येषांहशारम्नाधिकरणमतेतेषुकारः
स्वीतउच्चातिनतरनुकणोमवीत्तमेवद्रसे तिनचैषाणादिकस्याकारः स्वीतरस्यारेणाप्रसंगः १ सम् अशितेषेति अरः णामुरकुष्यापामिसम्मा
राणासनमाशीतिवेपसारिताशुद्धेक्रिकस्याशासः काकुपसंख्यानमिति तं उभेति वयेः क्विप् वृविस्त्वर्णीतिसंप्रसारणं च नस्याति हलादि
सोभवत्तरेतिकारेणाप्रसंगः वस्तेणेति जातगोकमत्तुमेयस्यसंयतिपेरांकंतुमयस्तारूपं अर्थेति रोषु रुतिरु यपेनेनवचनात्प्रोगीतिपक्षः रोषु ग॰
रेति तानीनिकृदुपसंख्येयोत्रकादेशारभिभावः कविदनुकर्यपरिवर्णीकरणाद्वर्णग्रहणेनस्थानेरतिपाठः नत्रपरीतिनिपातनात्संरेहा ५६

११२

येउपाद्यः किंतर्हि परेस्यपार्थेवनेतेयोकारोपउकामः सडकाराग्रहणेनस्यते पद्मसमुरायाश्रुतपकार्येनासितत्वायपञुः स्वकार्यसमर्थोतका
स्वनत्याचनुहिविलारेण क्रियामाकृकारावपञ्चाश्रयाः प्रवर्त्तते अथग्रहणपतेनुषयानुहिविलारेणविनामेन्नुमर्मिविधीयमानेनयारे
षउपसंख्यानकर्तव्यमितित्तरेहावोपिपारिणरेष्याश्वेपः॥ ॥होहे किमिरविति हंतेरपिरहोपात्तोदृकारोपिनत्रकिंह्रकारस्यवाधो
स्यात् विशेषणहेवेवोपधार्थानोपकारएपनुणस्यापिहनेः पत्तेहपेपिचरोपदर्शनात्यप्रः हेहमिरिं शासुनिताश्चास्कयोगात्तेनागनविशेषण
मवेधोपधार्थानोपकारणपनुणस्यापिहनेः पत्तहपेपिचरोपदर्शनात्यथ्यः हेहनिरिं शानुनितानात्स्कयोगतेनानाम्यारमिमित्तेनसंबंधिनासंबं
धनिपनुपनहोनितातिहृंनेनेकारोहकारस्येति हंतेरिति स्वावपत्तेनपोवोपपर्योगात् नितोस्यमातिरिति तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्मेनुपरिभाषा
पस्थानात्हकारस्यचनितातानंतर्पोसंभवात् वचनारिति निरिं रपरिभाषोपस्थानोयेनाव्यवधानमितिशहानरव्यवायानिवर्त्यते रतात्रुव्य
वधानसंभवात्रिरिं शाणाविकल्पपरिभाषोपस्थानेमनारहावीति स्थानिवत्ताचारति अचोपस्थारेणोलोपलक्ष्येस्यर्थः सकारग्रहणेति
मर्वेच व्यवहितेनेनकारोहकारात्परहतिनकारग्रहणसामर्थ्यात्निातनग्रहणसामर्थ्याच्च कृतिकृतमानेनर्पायात्रुपियमाने किंर्हितेति न
कारग्रहणमपनीपुञ्जोपग्रहणेकर्तव्येवचनाडस्यिगमनीति एकग्रहणाबाध्यतेवयनानिवहूनिवाक्यानिजरूपसंरस्कारकारणपपद्यंते हो
हंतेर्जितिरोहंतेरोरिति होहनेनेरति सहविवक्षापांहेहिपपद्यासमनचविशेषणाविरोधाभावरतिनितागिनाचहंतेर्विरोप्यतेनक

११३

कै॰७ रेणाहस्कारः पेनमाच्यवधानमिति तस्मिन्निति निर्दिष्टे इति परिभाषोपस्थाने नेवाल्वपवेननिस्पश्यवापाच्छेदंतरेणाव्यवधानेनिवा
५२ पैनेवेचेन्नारिति मतापिस्थानिरूढावकृतेव्यवधाने श्रुतिकृतानेतर्पश्यपणान् नापिशान्नकृतनितिपद्मावित्रिंतरस्तेषा विधुमान
घरिसुकृतेनयाकारणेस्पण्णाद्विणव्यवधापकत्वेनर्कचिन्निनिपारित्वमित्पर्थः कृतश्चिदिति निर्दिष्टपरिभाषोपस्थानात्॥ ॥चन्मात्
च्छुपरोति श्रमुवंताव पवृत्महेतेर्भ्यासास्पकृत्वेनतुमुवंतावमवसिसर्थः हेतोरभ्यासारिति श्वराधिकारेणवाभ्यासन्वमस्यमस्या
तिपारभ्यासनिमित्तेप्रत्ययेहेतेरणस्पणेभ्यासत्वस्मात्कृत्वमितिभावः इतरत्वरहीनाभिमापश्चाह हेतोरिति एवौकेनाभिप्रायेणाह
हेतोरणस्येति तथाचोक्तसिद्धेतुपारस्वंरभसंणप्रसपतेत्ताभावारिति नैवेषहेतोरणस्येति अभ्यासनिमित्तप्रत्ययेहेतोरवेनाणमित्पर्थः इने
रणमात्रमाश्रित्याह हेतोरिति अत्रार्थः स्वाभिप्रायप्रकाशयति नवेनहीति पथात्तपानेयोनथलिहेतोरणलिक्षेत्रेवाभ्यासः हेरन्ना
वहीतिकिमर्थोमिति पश्चिमहिनोतिरणतोम्यत्रभ्यासेवित्तापमानेरणेहिनोतिरेणचरिः अभ्यासदूतिकृत्वनभविष्यतीतिमत्वाभ्रत्र
पश्चत्रेति समाधानमित्पर्थः सन्नलिटो जिन्पत्तुरेति स्वाभवपोहानोतिपुत्तमित्पहित्याविसत्तेणसंप्रसारणेकृतेपश्चेकारेशेवपप
पिहन्नहतेरीर्घत्वेक्तिपेनतथापेकारेशविहन्तसानमन्वाघेयातपंतेनिमीपत्तोसत्रकृत्वमवतेवंजिनानेः पामोति अध्याभ्रेति एम॰
विभाषापरस्पपारेशः इतरेशात्सुगनामप्रत्पयेनेभवति॥ ॥तकारेः छाघनीति चनोः कुधिण्यतोनिष्ठायामनिटइतिवकृत्वंनेने ५७

वकाघनारीनांकृत्वनिरस्तेऽसिद्धत्वाद्यार्थः प्रतिषेधनेत्यर्थः मृजुनुषुरंशुकुन्तुशुनत्वेनिष्ठापामनिरूत्वानध्यिरूपतोः कृत्वंवार्तिककार
मतेनप्राप्नोति तत्रकाणेनेनलुनकारेपितिविषयमसां नुवानितानितमांनानिष्पमाभरत्वानकृत्वापसंगः उच्यतेवार्तिककारेणपतत्रका
राद्यन्नाणतात्वात्तत्रमतेनतुकृत्वस्पभावाभावावचनेत्रभावेनत्वमस्पतेः प्रतिषेधेनीतरूति निष्ठापामनिटत्वात्तमपानरूति कृत्वेमाप्रोतिनेत
इतिस्मारेपीनिष्ठापामनिटत्वादिति अनत्स्यानिवद्भावेनिष्ठापामनिटिरितिलौकिकेव्यपरेशोस्ति राजोपिद्वरकोपंकुम्भनिवलाद्युवान
६ वार्धधातुकेविकल्परूपत्वमितिवीभावाभावपहेश्रितनरीनिष्ठापामनिटः सेरेवकृषणमिति भुग्नम्नीतिष्ठापामेटोरेश्चविरहीभावरति
यद्यपिनिष्ठापामनिटत्वेयाघ्यर्थोपरात्रपः पदः भुग्नुत्वोघनीति पश्चाममेविषयत्वेवपश्चात्समेनिमाश्वरीतिनिपमापतृत्वं तेरेवमा ५
समेरेविधार्थीमितिभावः पपापिणमेभुपसर्गांतरप्रसपेमलिमनुद्दरतिमिथ्यानितयाघुन्नेयंनिपुत्तकामनिवर्हणेपकृत्वमप्राप्नुपंप श्लोणादि
करोति कराध्वाणविश्च कंःधिप्यतोस्तनोश्चेमितिपद्यति भुग्नं धनेतोरारिकमपोधारिकमपवापजिणकृत्वानिषेधोनिपात्
५ तेभुनः पाणाविति भुनेरपत्ताप्रमहणेनकृतेत्यमित्पर्थः लोकेवाहोभुनेत्राहोभुत्रावपवत्वात्तप्रभुत्तने कर्तृपस्पपरोति पत्वाघच सुहि
नीति सुन्नमन्निवित्पसिधिकृतएणपरत्वेनीत्पभावेनुवत्तपात्रेकथितं इवोपोति पश्चिमन्याभोमुन्निताश्वेष्वप्रतिमाःशरोतेसन्पाश्चिना
हन्मन्नपनीयवनेवायपनेवीन्त्वोविज्ञपः पाधारितवरणोनोराजन्त्वविधानात् भुजनरहमुपन्याघुराज्ञोभवत्पविलंनोराजतःस्यात् ॥

कै० ७ पत्र अविवादासेति यद्यपि निपमः क्रियते तथापि विवादास्मिन्नेव स्यात् नलक्षितस्य मिति इत्यपि वैनाहिपविभागेन ध्यते निपलाना कार्यं
५८ नलपनिपमः अयोपसर्गपर्व स्मवप्रतिषेधः स्यादेव स्थाने समस्त विशेषम्परशाममूदर विवासमनुष्यते पस्मिपाति कान्वित्र वने
नेनानावाचमान्स्वचारपर्ती स्पदः नतदुपोदशाहि स्वान कृत्स्नमप्यत्र प्रतिषेधः इति प्रतिविधि प्रहणप्रसंख्याने स्वनेमिति इत्यपि मतिनुपपन्नमपूर्ते
रूप भोक्ष्यमते नावश्यमिति भाष्यकाराः सन्नमार्तसमर्थयते अन्नत्वइति नस्वार्हानासंनिधिगृह्यसामान्यवाकिस्व मितिशक्तं वक्तुं
नहि शक्तमानाभिधेयेशाशनपुसंनिधानेनाभिधीयते निमित्ता वच्छेदार्थमत्र्वम भोक्ष्यमस्ये नेहापेदमिसत्रगोचलीवर्दन्यायेन विशेष
विषयनेभुक्तिमस्येति भवि शौ भाष्यकारेण वेतिमस्वाख्याने केचितृगमगामनमिसमहतापकं वाग्रहणं वर्णयंति अनित्यत्वात्
सावकाशत्वाहिनिवृत्तिमिति स्वावग्रहणं क्रियमाणमेतापाभिधानापपति श्रोत: नहि पनोस्म श्रौतः गिरति तत्राप
मर्थ इति अर्कवत्समावालाघवपावरपमपठद्स्पर्थः अपनुरति शत्रुशेनिवचनात्स्रेहाय भरतिति अस्यपेनु शाप शामादिभ्यो
पोविहितरति इपत्रेवसर्वेभ्यः शामादिभ्योविहितरतिसएवस्यते एवमपीति विद्दु शेषेणादमादीनामुपपत्तौ गात्कार्यविनिर्दे
शाभावात् अत्यानामिति अत्यानामित्यनेन संख्येया: कार्यविनानिर्दिश्यतेनेतदं सनिधानात्पारपस्वविवता पते शिवू शि सम०
वृकमुवमाशिनीतिरूपाठशद् रीर्घत्वमादि: नमेमिति अधवानत्रीनन्नमातुतुपथोपपिवानिसवोपगाहतनमितिपरशीनामवार्त ५८

कार्यमः इय इयतविरतिपाठो: नार्थेस्याह इपेव्यवक्तमहृदीनि इवोणीति इयन्नामीस्यपरस्मात् हलः अः शानज्मशिविनिपानतुसवानादि
पितिकृत्स्वप्रसंगः अर्थति अहल्वनिमस्फपेशानतमा दिनिभाव: तथ्येवेति विशेषणविशेष्यभावेकामचारेणादिविधित्संतविधिवहि १
पणेनभवनिमविशेषेण पाघ्रा भातो नरत्वेहेति भातोरिस्य ह्रोपत्रासुको अतर इत्येवनेनवापपनुवर्तते तत्र नुरामैवनित्य अवकत्व
अरदानीसायुरानार्थतयाप्रवित्स्याराच पुरात्वमभ्योरेत्यनिहत्स्यर्थवानस्याते वैकल्यमनग्रहणमिहत्नोऽकमपाननवास्रारेवोराजा
त्वमिष्यति नत्रोपनिर्णयः अनरनिवर्तने कर्णीसाधर्थः अनरोस्त्येनहतमध्यपिवेति बाधुरात्रनिपातनमिहकार्यं बाहवेति सत्यपिहत
तत्वेगुणाभावः पिवादेशैनैवमसमवेणाहेवात् भात अनोरीर्घपर्तीति तत्रसार्वधातुकग्रहणानुवृत्त्यर्थस्तुवर्तेतेनतुनि इति उ
तमवानेमकेष्वनि कृतेनपरादि दीर्घप्रसंगात् आन्ध्रहरति त्यादादीपमरसाकारविधानसतापुकलेतादनिहरीर्घोह्वाणदीर्घत्वत्र
णार्थमेनत्रीर्घो वाणेनुतापकेतराकारविधानमाकाश्च वणार्थं नुभिव भिनुमिति तउकानुहहोणनुरस्तनदनिगुणास्तमा: भिनीति वु
नैनेदति छिवुकम्वाचमादितीनिस्वत: नचविशिविशेषति एवमपीति असिशितीविसामानाधिकरण्येनसंबंधपरत्ते रसाअसिपः शितसित्रि
निमंवेधमन्याह मतरवानेसेति मस्यपलक्षणानुनाक्रि तत्रमतागमेनिनिषिधात् अकारादानितपानुयारेतत्कार्यादित्वाद्ग्रहणाभावः अनु
वेवनिर्देशाचाविवादेशास्मोपग्रहणाभावः चर्दीनिवर्तनेरति वक्तव्यावोस्यतः नाशी इति आमहतरस्मान्न्निसोच्यते गुणसाव

कौ० ७ कारा: नागानिरिति सर्वेनिनीनिति रूहे रुपकाशु: कारकारति नागरपनीसारात्रुभपन संगे पत्वानगुणोक्तनेनउपधापादनिरूहि: प्राप्नोति गुणार्थम
५९ पेति गुणाजार: स्वरूपपरार्थे कोगुणाबानेन्भनोतिस्थाने गुणाभगण वेगुणाहेनायिनिर्दे तोगुणाभिनिरहेत: पर्यनेनगुणोक्तनेनउपधापारेति
हेदि: स्पानीर्पाम नोगुणापीतिषेधो: नर्थक: स्पान्हतेगुणोक्त्पाद स्पमसिद्धत्वानेनस्पानीरिपासनो: पनिषेधउपधाहस्पभावस्पतापकोहेदिपा
चाभावस्पतु नतापक: तथाच हंप्रनतत्तोस्पचनाहरूपहणोणञ्जनाणीरिस्पत्रहंहिनिषेधार्थोक्तने अस्पयथागुणोक्तने नोत्पोतस्पेपनेन्यहोनेभवि
ष्यतीति किंतारूपग्रहणेन ञ्जनागकरीति जा: [illegible] विहिस्पस्त्रीति सुसारेशत्मप्यहि: स्वानुसितेरुपनेनापिप्रास्पमनिषेध: प्राप्नोति तथा
जनागोरस्पनुणित्वाभावेपसे सार्वधातुकार्धधातुकपोरित्यनेनापि प्राप्तस्पगुणस्पनिषेधप्रसंग: पर्युदासपसेतुनदोष: नन्वविशिप्तस्नुहि: प्र्य
स्पचगुणोविधीयतेनचैनेपुनिषिध्यतइतिजलगोनतोणगुणः प्रवर्तनतएव नाशवीरिति हरनाशभ्यांविहितत्तेसूत्रपाणिस्पेणचोधिनेपरु
गुरुष्न नाशभ्य: किनितिपाहनरी किंत्वासेवाद्धधातुकचनाणगुणप्रसंग: पद्यपिप्रसक्तस्पनिषेधेनपर्युदासोनेनतास्पनिषेधात्तथापिप्र
सपोदोषवानितिशनिपारनापेर पुनार्यनेभवेति परिजाशवीरित्यत्रवलणानरेणगुणः स्पाद्द: पर्युदासोनर्थक: स्पात् किंतवर्थेरति नहिन
सणांतरेणगुणप्रसंगोस्पवान्न तनरत्नुवंधकपरीभावोपनिपतेसुनुवंधसानिर्देशादिनिविग्रहणेनकिंचपिरूपतरातिभाव: शुद्धपरस्पेति राम:
विधारेरकारोनित्पात्रानिकउचारितनरनि किपोग्रहणेनात्ति नस्पहीकारेनानिक: व्रारार्थे इति विपार: समनस्पनोनिर्देश्यतेनिपातनाचसम ५९

मस्पानामनुरु पथानरेसमीपेति अपचारहकाउ च्चारणार्थं इतिनवनरानिमिप्रिनाप्रकोर्भइस्वपरवीति भाव: इत्वरस्पउपोस्म प्रतिपद्यगिरिति १

सापोनिर्दिश्यतेनिपतनात् कथंपुनरिति दत्ता: सर्वेक्तेनाभिप्रायेणाह सामर्थ्यादिति चेणादिकोनपर्युदासेनेलक्षणांतरेणाप्रसंगादितिमा
मर्थ्याद्धकारादे: कर्मार्थग्रहणमित्यर्थ: छोरस्पति भाषापोस्परवलपन्नस्पएवमुनो नेस्पइतिभाव: केचित्तुभाषापामपिकस्पविक्तंतिन
एवपीदृति स्पप्रयोगात्स्वद्रकिरिति सिद्धेकिन्नेक्तयो: किन्नुतिषेधविषयस्पापिगुणस्पपानिषेधार्थमितिकयोगुणाभाव: सूत्रकेति स्व
नेकस्पहलउत्तारपितुपुराकालानरकारउच्चारणार्थानिर्देशरनिवकारादेर्ग्रहणाकर्मोरुपनिविहितोमिनिचेणादिकएवपर्युदासेनेनत्वान
र्थोहलगणानोणापित्रोनभवतिक्विपनुलोपाद्र णांत्रपिबत्यपनत्सणनिषेधाच्चपर्युदासंतेन्ठेति अन्येतुपथागुगणिनिश्नस्पपलसणा
नरमोगगानमवनिव्णस्यप्रत्पपविशेषणानावेकिंपोपिपर्युदासदत्ता: गृह संपोगरति धातोनेनप्रत्पपाद्योर्हलोणन्तरपवसंपोगोगुर्वि
तिगुरुसत्तापालघुसत्तापाबाधनात्भतेनिगुणोनभवति चनारोचभेरनमिस्पादोसावकाशोगुण: विध्पपेतमिति गुणविधानमितिरेबो
ध: लघूपधाधेविहिते सार्वधातुकार्धधातुकेनापोगस्पगुणइत्यर्थ: ननुपेचमभावात्कथंविधानंभविष्यति उच्यते षष्ठीपत्ता पिलघूपध
स्पसार्वधातुकार्धधातुकेचेनलघूपनस्पाहिधीयतेतस्पपपपतेविधानविशेषणां ननुतास्पानिकलघूपधसंभवेकथंविधानविशेषण
ते व्याप्त्यापास्पपदेविहितस्पात्रावनारोचगुणा: सिध्यति कथंकुडिति ञ्जगादिकोनुमोविधानार्कुतमपवन्नमिमस्पगोलघूपधाद्ध
र्थपनेनमित्पस्पतोगमिगुणमाप्नोति उक्तनवेति नेनकुगहुरेतिगुणोक्तस्वदूलरस्पकार: सिध्यस्पभ्याक्किनुस्पात् कथंजोरिति परिपही

हैं० ३ निर्देशेपिविधानंविशेषणेनतराभ्यवापिषगः ततश्चाकारोपधाहिहितेतस्यपेरहितिविधीयमानानांतैः भस्यपोसनेः पूर्वलाकराकारोपधत्वान्तरहितेप्रा
६० ग्रोति गमरति तेनम्यूपनिरभाक्तकगणपौरितिनलोपः ननुचोपधापामकारामरहिरुत्येनस्यननः अत्यमविधिंतमवद्गतेविधपेतलनाग्रप
ध्यनोरेवमस्मनु अकारोपधापाविधौ पनमेविमवारनुमानादिहितेनामवति प्यारेश्चरपिति नलोपार्थंश्चत्थमावार्थंनिपातनं परिहारवि
धौविधानंविशेषणेनतराहुहितशंतगाभावात्स्म्यार्थनिपातनंनकिंपेतनलोपमिदेपेविधिरेतायोपेन अनेकयपोजनसिद्धपेनिपातनाश्र
यणे अनइः लोपइति अकारोपोनस्यत्रषष्ठीनिर्देशेः त्रनाहितेतस्यपेलोपोविधीयमानोगतद्रसारावेवस्मात्राम्भुरश्रेसारोगिरिपिवे
चमानानेसाराविवस्मात्रनुकूगमनेसारोनुम्मायषष्ठीनिर्देशोविधानविशेषणंराेषयनगातगुणाभेत्रनेनभिष्यति अम्भजरस्पेति अत्रतय
हणामग्रपोनत्रनेनेकोस्ताराेगुणश्रनिषेधोम्भयपृतिचस्तारावनगयधनाद्गुणोनस्मानतराशुणस्मयापितेवनानीतिकिंतत्रिषेधनिषे
धणोपेनात्यरुणेन जरः शुभिति सुतेमस्यपेशुणाश्रनिषेधश्रिवाणांपानेपरुणानत्तापकं अनेनेति तितिरशेचपोषणपोपिषुस्माद्व
दिः निपश्चाप्यन्तुः द्विवेचनेगुणेनात्रपाणांशुणः एत्वाविरपथ्यामस्यगुणः हलत्याद्भ्यरतिलोपः श्रुसपजहारोनलघूपधगुणः क्रुस्त्रादि
नवृमनः किलमममभावार्थेस्पातमिसदस्तानिरिरहुनगरोतिकपत्तापकेरुच्यते पर्यनावनमपोमेम्यानर्हनिरशोपैलामकिन्तनोरितेच राम:
श्रूपातनस्माद्गुणप्रतिषेधार्थमपिकिंतत्तापकमेवकिंतुविषमनिधोषनोत्यवनलोपार्थमनः किंत्वस्मारिनिक्रोरेवकिंत्वत्तापकं ॥ ६०

नाम्य अभ्यलानामिति गुणश्चनिषेधश्चविधाप्तदूत्यमावेवविधेयंपमर्वेशमिहपरनिमावः किंयपो गुनमिति गुणनिषेधेहुसेवाविरोधं
मनाश्रयः पयशूानहनिस्पाशिवीनिककालेवनारपदितोपिचागुलस्या छेद्व्यसंपनाम्पनेपरदेरेलिजेरोशुराविसाहृश्यपावद्रसे
छेरमिषुःद्विर्वचनबाकशापीति काशदीर्धपदः शुकुलत्रिपश्चलुक पशेवेतोशगमः वाव्रतानीति वावधजनेपदः शुकुलस्वहपक्षी
प नेनोचरिति शुधीपीतिसवनपोः लेदृस्पस्यपेतुपास्येपूरतिपश्चनलोपः पात्मपरेक्षितिरकालोपोनिरोशायाविस्परत्यस्यपेनुशुपः
सुःदिवर्चनेशुणेहतनेद्रस्वाभावः परितहीति परेगुणनिषेधंमस्यास्यामोपधाहृस्वोविधीयेमनरानरंशीतिगुणाप्तलुपो कतपोः ह
स्वभावित्त्रपयानानीति तूंनास्त्यनीतिगुणनिषेधश्चवन्यायात् मनुपलत्वाजुराविसाहृस्वोपविषयत्निषकृतगणेपिचप्रनिषेधवदिति
पुनर्गुणोनभविष्यति एवंतर्हिदुनःप्रसंगाविताज्ञाद्गुणःस्यात् स्पति कोशिबेशपरति स्यशावाधनमध्येनपोः कशुगतिशामनपोरिति
कोविसहति अमनकशगतिशासनपोरितिनमनेनेकोशिः सोशधानुः कशोपूरपनिकशास्कशेरितिपाणनलवनकाती धू एकाजय
हणामिति द्विर्वचनेहलनेकाजुगुणनिषेधोनिमर्थं शेषवतीति परं लुगनात्येदृतिपञ्चेदोरायाविस्पृहमाम्भशेति चमारु यागरस्यहय
निषेधार्थस्वाश्चेत् अर्थवित्ति सिद्धेगुणनिषेधेनिपातनंनियमार्थं यपेवतापर्वानीतिगुणनिषेधः प्राप्नोति उच्यतेनाप्तेयातयामृद्
सेवपोगपेतत्तापकमितिवक्तेव्यनियमार्थमितिवचनादयधवानियमार्थंननिपातनेनन्हपोरुपिषुबोधद्र उन्नत्युगुणनिषेधोनिवार्यते

कै·७ पद्यालङ्कारसोपदत्र उक्तनवपुर्वोपद· उणंतस्यलंकरतिसम्प्रयोगः भावाभावीतुकोविनपट्· उक्तभवतिनस्वेव हगणाद्· किमर्थमिति बहुलस्य श्री
६१ स्यनिहस्यथोविकारणोनिर्दिशोनभवतितनःपाल्यहस्तादिःप्रिनः सार्वधातुकस्यविकरणोनव्यवधानादितिप्रश्नः नत्यमस्तरतति यथैवस्या
थोपिसपेत्रुवनाएरंतथ्रमोभावः पश्चादिपुरस्तुके पर्वति श्नुमाभावापेतिन्नस्यमानेन्कपानश्ररीकोतः स्यात कुरु ऋपिरथवितिना
प्यतस्यापित्विप्रिनिसार्वधातुकरतिसार्वधातुकग्रहणपिविहितोपणस्वेवहमिति नरउहतेनोपितोप्यनुहस्नेः स्यातरनितनिहरसर्वमनत
सार्वधातुकग्रहणमिसमपितोपिर्दरमवतिहत्यनुशासनमुक्तरतेनोहितस्मात्सार्वधातुकग्रहणनमहर्षिर्दिदंपनाएनविशेषोहत्नोनिरह
निःस्यात शमीध्वमिति शमीतमीविनण्यचीनप्रेवेवोद्व्यस्यपनात्मनेपदेशपनस्वतद्वलंकरमीतिउक्त अवा इत्यकर्चरीना
मिति ऋर्थयोगेनतत्रांहिनावायाः शरात्रिर्दिशः उसपेत्तपावाहतोन्नेननिर्दिशः ऋसमुक्तानांचरतकानाग्रहणारक्फारविनिहत्वाभ
वसेव इवनरति रोहत्वकृतेयावुग्रहणोरीपरिनिस्यानिवतनिषेधाराणागोपोनभवतः ऋवार्थरति यवम्रवोनार्थग्रहणान
दत्यकवनामयान्यतिपेधःकृतोभवति ऋतुष्टपमिति ऋस्यपोवहुलमितिनिरीपेमहत्वःमातणामिति इवर्चरवहवोमातृहशारति
वहवचनं मातृहस्यमातनारेशोवकूमेपिमानहशादः पुत्रार्थेपुत्रमभिधानुमुपाटेप्यनेवकृतीरोचवर्तिपरेः ऋसुपरीर्थोमिधीयतेर एम·
ग तितेवापंसंवुहोमानतारेशःमार्गामातेति गीमातासपनिवद्धोहोनहतस्नेहितकपूर्वनताभानहनिमातचावाध्यतेपःपुत्रःश्रापयु ६१

णत्वात कुडलंसनपामावाह्यपरेशमहितिनस्यमातुनारेशोनत्वम्यचोगोवुम्नाप्नोगागिरिपनस्यमवेतिनिरीय हृस्व रहकत्यादिरिति हृस्वविधानं
नणागुणोविश्यवेवस्यात हस्वोपेति पंचुनार्थोगीहस्वरस्तुकोनणागुणोहस्वस्यवेस्तुअनेनदाहयविभक्तिस्याप्निनस्याभवति रुवेचण
रिति हृस्वविधाप्पगुणोविधीयमानेपमक्रियाणोरवेभवतीतिज्ञापनार्थताहतरेवगुणोविस्थात नवाचेति एकसमासानिदेशातदपागित्री
हृस्वपाताहलिपसंगात हृस्वस्यचेति हृस्वस्यपंचावार्थपुपोरिसक्तवर्तनेनेनणाहस्विकृतेनस्यगुणोवाधनात्हृस्वप्पवक्रियपते ऋधवेति पि
हृहस्वेकृतानुहस्यानहिवानेगुणावाधनार्थ ऊमि ऊमादिरिति ऋादिशदः प्रकारावाचीप्रकारोत्मिन्नेपकार्पेविधीयतेनेनसारपरानिरवुं
योगनिर्दिशनामपिग्रहणं रवेीति रुरिक्रारकिनरक्रिपहुरीद्विधानातोस्पनिरूपहृपरीपविकल्पेननपरेनेनुकं शोनकत्वरति गोम
चेतिगुणाभावपतेप्रथमपोगितिरक्षेमवर्णेदीपविधारुरसीतिवचनात्रभवतिपणारेशःप्रवर्ततेनेकिंक्रिरीवित्रादः कृतिरुविस्मुणरंप
पिपतिः पेःकृतरति शेषोप्यमावीतिपसनरीतितानानसिमस्यिमत्तरनिकृहशोपिः याश ऋजितवहुपीति स्वहामतिकानतरोपा
दिसमासहस्वेवहृतेचतुर्थोकवचनस्यरे पीरनिमामानिपारापरतिवतनव्यस्वापाहयामानितन्वकोनेरीर्घनेचातिलहरोपवरनापेतिसमेमः हृस्वाद
पान्तादिति पनोहस्वारेशकृतः ततोरुपपरारागपहोणनतस्यग्रहणमावानयानिवतत्वचन्यलिरस्यादुर्कचेतरिति कृताशोति ऋकारमरी
घेतस्यारनिवाहतोकेरुपमिनिनस्यग्रहणे नयुचेति याद्युग्रहणोरीपरनिवक्तव्यमितिवापनेनेस्यादेनिपातिहाः केःकृपापीमिति धका

कौ॰ ७
६२

दिशाद्यणदि॰ निहस्वस्थेनिवानदी॰ तांविद्यानान्तरभावपते दिग्भिंतावयं शकुषाविति भवतिनदीं तावपतेनुपरस्वांदो तपुयाभोति अभोवकाशः कुमारा मितिनमा नस्पानावकाशः सहोपस्याविति नत्र आह इदमाति पर्वविप्रतिषेध आध्यमाणीपरत्वार्थः ननकृतेनश्रीनेपुनः प्रसंगाविज्ञानाद्राजमश्रवि नियुत्यांतनमविषयानिनकृतोक्षिषानीयमनुष्यापनातेनेनरपि इदमुत्तरार्थमपि तेसरूपसंपदी भाष्ययामनसमान योगविभागादिति इदमामिसन्न गेवदी ग्रहणानुषसा सवोपसर्वाविसमनामो मसंगाः औत अव अत्रनदीति सकृपोगांव नैतनयोः सन्निपोग शिष्टत्वाचत्राचं नतौत्वंसमान एको पतामिति अमसंतिषनिषेधान्तपनिः समासप्रत्ययेतिनिपमात्राच्यो नोमिसि तपाः स्त्रीतन्वावचनदी नताम्भिपरात्तरस्मिः त्रिधा वर्जनेन रामविशिकाभाषायामिति॰ तापाभव्यपतिशुद्दस्य ततौं दले पततंचपोगारम्यत्वदि॰ निहस्वस्थेनिपरेतनदीं मतेनिपरतामिति भवतिं ववेति कृत्वा वपेचदः इद्रयांपस्वारोद्य वनिपतनुपिकिस्तातन्नरुपात्सपिति अत्नानपेतमीत्वभवानदिति चप्लवरति टापिसरीरः आपरनिषीभाव भोनिपरांतत्रसामान्यग्रहणाथोरः काराव गिनिर्दे सौवापरानुरूवीत्तापनिर्देशः तपा प्रयुमाहित्यापाहिस्वपनपोरेवशीविश्वानाद्दसाप स्माः अमेव्यपिपात्प्रथमगमाहः वृवेति पावितारादापेष्मवनिस्वरापकारपक्षिविधैतिरविपुपगणनात तिककरणादिति अनोरानुमुक्त प्परोपिनानिवित्वअरातनिप्रति निषेधाणमात्र अदितेनेकारांरातराताग्नेगेराननदीति नवतिंतेसयोपसर्वाविति टिलोपमसंगाः नेनदीपि अांदिदृ सुः धूमितिस्याम् क्रियते परस्ताद्विप्रपर्यतेनिपातनाद्दः घोदिलोपाभावः विश्वादाविम्यत्रातिविश्वानेर्यदी नीतिटिलोपोनभवति नलाहिताद्दनिपमादि ६२

भाषात्र्यनहितरस्य त्वतिर्विंशतेर्यदीनीतिनिनकानिवानुवर्तनेनेतेपिसेतत्त्वनानुवर्तनेनेश्यनहितात्रीतिकरणसामर्थ्यादिपेप्पवस्पनसलोपोभवतिएवमनहिते ष्टपि आरो किमर्थमिति आरोनावृद्धिरस्तु अमानेमानेनाव्याप्तवंभवतीयं च सिध्यतीतिपश्चः वृमेति इकोविधिभकाविदिसनेन अमुंनेति पुंसोस ञमानेनपुंसकेनाभावोनमातनुमपी प्लतणोमुनसामिहत्वात्राम्भि नमृदादेश्टुम्पिति टापास्रीदेशापाभावदेशनेकवनिकं कृत्वतमसमासाध्य वेणनाभावेकर्तव्येनेवपातोरर्थिमुत्समामहत्वात पिलत्तणो नाभावोभवत्यनोरोषोप्रपेमिनिमुपिन्ने निदीर्घ न्यवनतिनिस्वेदमिहिः॥ ॥उपाध्या पनप्परपुत्र के पटक्रमेणाथ्यपुरोविक्रमम्यनश्च पसवावीपपरेहितापमानिन्त्कक् समामस्यामपारः॥ ७ ७ ७ ७ ॥ ॥ ॥ ॥
गोरचयुपधापाहस्वः अथातिप्रहल्गमिति इत्स्वग्रहणमुपधाग्रहणं च वमारिताहितोनरचल्पनांचदि॰ हस्वंमापपवामिदुदनासाद्यथाभावो पत्यानांरव उपधायाहस्वेनभावनेश्वितेवृद्धेदेवी नामनमुपधा कमिपागुणोत्तु हस्वएवोपधाथातंत्रणावेन गतादुमारिपद्कतेमुवचयुपधाहस्वमा दे॰ नालीतिसामर्थ्याचदि॰ पः प्रसपनक्षिनुपधाहस्वोविताम्पतेहनिपद्म रतोपधानुनसंभवाचदि॰ पः प्रसपरत्स्वाहारोनमुक्तरनेवव नोरनंतणमपिदमारिहस्वोवाधतेतिमनाह चचुपधापारति रतामुचदि॰ पः प्रत्ययमत्त्रमिन्तुपधापाहस्वस्तरसंभवाहारणकत्वार्थमभावाद कोमनंगवाधेतिमताह हदितेति रतोहस्वमतिवकारांतमतमनाह औकारमिति मन्येवंवृद्धेहिनाच्छिकास्यानएतदेवनसुत्यनेदधात्रन भाव्यमप्युपाप्यकुरहिप्रस्थेनेदोकृतायामितिअपवादत्वाहिहस्वोदेशेबाधकः आवादेशप्रसंगेनिभावः रतोवाक्याख्याहारेणहस्व

कै०७ स्पमावकाशत्वात्संप्रत्याह नैतदस्तीति इतोऽपवादसूत्रत्वं वृद्धौ संभवादनवकाशत्वमित्यत आह यद्यपीत्यादीनीमिति ननु वृद्धिं वा विकल्पाभवतु काश्यप इत्यत्र तेनिमित्तं
६२ क्रमेणाविधित्वात्सामान्यतः ह्रस्वः गुणान्तरं केन स्वार्थे तेन तत्रोऽपि गुणो वा रेफो वा सिद्ध इत्यत्र लघुपधेति नैतदस्ति गुणस्य ह्रस्वाभावाविधित्वात् तथाहि ह्रस्वस्य तत्र ह्रस्वधावस्य
गुणस्यकृतः पुनः प्रवृत्तिरित्यत्र प्रसङ्गेन शरीरस्य परिस्फुरणत्वेन गुणवाधोऽत यद्यपि पञ्चमस्यासौ च नैव ह्रस्वस्यादिति तेन ग्रहणं क्रियते यत्रानुबन्धः
पञ्चमिह्विति स्थानिवत्वनिषेधः तत्रासत्स्थानादेशयोः कृतयोः पुकि न णिलोपस्य स्थानिवद्भावाभावात् लघूपधा ह्रस्वभाविनी न भवतीति णिग्रहणं
नर्थकमेवं सति कालोऽवरः पानिह्विति स्थानिवत्त्वनिषेधोऽनर्थकः तस्मिन्णिग्रहणं कृतम् यद्येवमिति णितौ ह्रस्वविधानात्तेन नन्वर्थं णौ ह्रस्वो भविष्य
तिमृगीं पारस्तोऽनादेशस्यत्वं स्थानाधिपतिर्यदिति मतावृत्तः इतो वचनमन्तो णौ स्थानिवद्विभागोऽन्तरेणापि इत्याह एवं तु पूर्वपदपादिति यद्यपि पूर्वोपधाग्रहण
मिति आग्रामोऽस्यापि तावद्धृदिति विधिनिषेधः एवं च लिङ्गादुपधाया एव ह्रस्वो भविष्यतीति वृत्तः वस्तुपधाग्रहणमिति अत्र सत्युपधाग्रहणे ह्यधो
भाषोपस्थानादेशानवविशेषणात्वं तत्र आगमस्य ह्रस्वो विधीयमानो ऽलोऽन्त्यस्य स्यात् कुतः इत्यत्र इति स्थिते तदुकारस्य ह्रस्वत्वं प्रसङ्गः इ
हि ह्रस्वविधिकाभवप्रष्यतीति स्वर्वं वतसर्वमन्त्रात्त्वं नतदोषम् यायप्रयुक्तत्वेन सरभिधात्तुमाह नैतदस्तीति इतो ह्रस्वविधिवक्तव्यत्वादेतनेणा
वाधकमत्वाह यतद्दिरानीमिति इतो विशेषणाविशेष्यभावे कामवाद्रेणैतावत्त्रिवौष्यते अचामस्य ग्रतमत्रस्यस्या ह्रस्वो भवतीत्येवं विधेयता तस्य एम०
पिवाधिकानि भवति ह्रस्वस्यमावकाशो भवतीति मत्वाह अतोऽह्रस्वभावीति अगामेति वा वयवषष्ठी विज्ञानादन्तो ऽस्ये स्यस्योपस्थानाभावकृपे ६२

१२६

नत्मास्यत्वधानमिति तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्येति परिभाषोपस्थानादेव तदेशस्य वर्णस्य च वधानेते नव्यवहितेऽपि कार्यं विज्ञायमानं अनन्यस्य वधा
नेनप्रवृत्तेतोऽप्यागमश्चोऽन्त्ये चैष्यते णौपरतो गस्येति निसाम अर्थारेके वर्णव्यवधानमप्यवयं पभावित्वात् श्रीपते एकस्मिन्नविधिपेक्ष
त्वमरेशा मरे शापो ह्रस्वभाविनो संभवात्तत्स्य विकारे स्पृष्टादेशस्य ग्रहणमिति परिहारो न रोक्तः यद्यपीत्यादि अचोऽसत्यमित्युक्ते नो
पधस्य गुणत्वंर्युपधाग्रहणं ननु ह्रस्वापवादो लोपो विज्ञायमान उत्सर्गदेशत्वादपवादात्तान्त्युपधायाएव भविष्यति नैतदस्ति ह्रस्व
कृतो स्थानिभावोपस्थानादेशेन वाचोविशेष्यणं स्थितेऽपदुपधायाह्रस्वः स्यात् लोपविधौ तु पिवतेरिति निर्देशान्तेनव्योः सेत्सुपवन्ह्या
द्रस्यमैव लोपस्यानतिरेशत्वात्त्वगोपवादो रेफस्येत्याशुश्रीकाकचोनस्यापि न भवेत्तावदनेन भवतीति न्यायादित्त्रं रेशो पिवा
पवादतत्सर्गवाधते परित्ताहुन्नाधंयुपधा योपदेशिकं भिव्यरोषः अपीहेति यायप्रयोगविरोधात्सत्यस्य सत्याः ग्रहणं नैवं कृतं
अस्मा लोपः पिवतेरिवाभावासोपेति नैतदस्ति अतनेरगामपिपुकं सम्भवकाशत्वादलोपो वाधेन उपधाग्रहणे तत्र गत्वानुपक्रि
ते यावकाशस्य उपधायाः यद्यपि स्यापायत्वाह नाम्रवा नातिरिरित्येवमिति इतोऽवसमापितमिगान चेद्भेनस्वरेति ह्रस्वत्वं कस्मान्नभव
तीति यदनैतदिति तापकारसर्वे वृद्धिः पदार्थे वर्वेन्नमितिकमः कृतापामपीति स्थानिवद्भावात् एवं तर्हीति सर्वत्राकोऽह्रेहो कृतो
योपिका प्रिया एषोलोपे न लक्षणः अवसरोजारिति गजानामति कोऽभ्यानि निमानिपदरिकाहामयेत्तिणिविकते न्यत्र उपधाया इतिहुतो

न्योपदनितकश्चिद्दोषः अपीहेति यायप्रयोगविरोधात्सम्बन्धः सएव ३

१२८

कै॰७ कृतापामगेव तुपाने कुत्र इति प्रत्याहारग्रहणात्किंमात्रस्येति प्रतिषेधेन लोपो भवति नतु प्रत्याहारग्रहणं स्यादिति माष्यरसत्वाम नतोपिमिन
६४ माष्यरत्नुगोमरिसारोरद्वित्वसंगाभावाल्लोपप्रसक्तिनिषेधार्थं स्यादितिकश्चित्तापकमितिविंत्यमेतत अत्राहुः अनभिधानात्तिनतत्रना
निरतिभाष्यकाग्न्यामिप्राय: एवं तुज्ञापकेन लोपप्रसक्तौ पदन्त पदुके इत्लिकत्वो रंतल्लनिपातनं सन्तु इाव प्रतिषेधार्थमितितथिक
थाने अमसत्पदत्वनिपातनेनेह हिंवाधितेकारस्य लोपसतिसन्तुद्दावप्याप्रसंगाधातोविहितस्यार्थधातुकत्वाद्गुणाभाव:स्तनाश्रिस
ज्ञापकत्वमत्वनिपातनमयुक्तं ज्ञापकाश्रयणात्तु त्वाय: पदुमाष्यरपदरितिआहरावक्रतोपाहृहोजोपसतिसन्तुद्दावस प्रसंगा
भावार्थं अथवेति हलिकत्वोरत्वनिपातनमेवज्ञापकंलोपाप्रवृहहि भवतीतितिलोपप्रत्युदाहरणेन स्वविधानविधेनहेतु: एवंभव
ति एवंपदुमाष्यरपोपदरितिसन्तुद्दावप्रसंगात्प्रत्याहारग्रहणेनवज्ञापकमाश्रयणीयंतेनहेतुः श्याञ्लोपोविच्छिपः॥ ॥नाग्लोपि
अग्लोपीति मालामाष्यरममालारसारोहिलोपप्रसत्वानिवत्वारनुपधात्वान्नशास्त्रिव इत्यस्यनालीतिप्रतिषेधोनर्थक: नत्वप्रति
षिद्धत्वेनतत्रस्थानिवद्भावकत्वानुपधात्वचङ्परनिर्ह्रासकुत्वेविति चेतरलि परत्वेस्मःप्रतिषेधनत्स्पर्णेत्रिकुपसंख्यान त्वविस्तनेनमा
षिनत्वात्रवक्तव्य: हलचोरादेशाइति पद्याज्ञातुल्पकङ्चेत्यादेशेअमयुराभ्यैअवपयस्यान्तादेशत्वादणोरपरत्वेनभवतितस्मोधानके ग्राम
ति तिलिष्यामयुराभ्येस्थानिनिस्त्रवपवत्सास्थानिलारत्नादेशत्वाभावान्नास्तिस्थानिवद्भाव:॥किंपुनरितिस्ववपवात्मकत्वात्म ६४

१२८

न

मृशपप्रत्ययस्थानिस्त्रवपवानामपिस्थानिवादेरनादेशत्वात्स्यात्स्थानिवद्भाव: यथा तुल्यदुर्घपरइतिकस्थानिकत्वात्प्रपं अणोरपरत्वं
नवतीतिमाव: इत्नुःपूर्वोक्तेनेवाभिप्रायेणाह अनादेशइति इतात्त्वतनुभीप्सानोवरणश्रुतिमप्रत्यादेशाभावइतिमत्वाह अग्लोपिना
मिति इतवन्नामिति पंचपाद्यामिसर्वः एवंत्राभिरहइति तत्स्योपः संयोगादिलोपलक्षणातेविवितवाक्यमेव यहाज्ञापकत्वपित्वात् वि
श्रयोनित्यादितिसंयोगादिलोपलक्षणं तेषु स्थानिवद्भावोभवत्येव अतः परम्मिन्त्रितत्र विवादितहलचोरादेशःस्थानिवदितिचेद्धिशतेनिलोप
एकारंद्गस्यादिनत्वनिर्णीतेहलचोरादेशोनस्थानिवदिति इहतुप्रतिषेधवचनमर्थाज्ञापनायोक्तंइतिमयथाविधेवलात्तुत्याप्याश्रयणात् इत्ल
चोरादेशोनस्थानिवदिति अुपपत्तौ अपत्य: इहतत्सपेरस्थानिवत्वंज्ञापकत्वमाश्रितं शिष्यकुटुम्बुसारनापाश्चितोपिपत्त:कश्चिदुपन्य
स्तनेरत्येवं विरोध:परिहार्य: अग्लोपित्वहणमपर्थात्वनयुरापत्तेपिपप्रत्ययश्रोत्रपिनेकवलात्लोपेप्रतिषेधस्यानर्थक्यात् तत्विदृश्य
इत्यत्रेकः एवंपापेतिस्त्यवमरावेवर्शनेनवोरित्याविनिपातनप्रवर्तने नद्बुक्तं पोरुमयो:षष्ठीनिर्दिष्टपात्स्थानेभवतिउभतेनोवन्य
न्तरोप्यपरेशामिति आरीधकइति रीधीतिरीधौ वैवीटामितिगुणाद्धि इशतिपद्यलनोगव्विति लोपेकृतेनस्यस्थानिवद्भावाभावा
द्दीवर्णोपोरितिलोपानप्राप्नोति यथ्यप्यतरणत्वाल्लोप:सिद्धान्तिसयापिवर्णग्रहणस्यानन्यार्थत्वात्रपाजनाख्यानायोपन्यासलेप: प
मत्तुनीलपचेति निङ्निरस्त्वानिनियातोनिपातेनेपयाहितिनिघिहः॥हेरपिता राधुरान्तस्तायाविकरणस्वोलमान्धौतुकम्यो वाधनइ

१२९

कै.७ तिशब्दस्याभावलक्षणप्रत्ययलक्षणेन तेरामस्ताभावात्तस्यानिवृत्ताभावाच्चनिपातेन न प्राप्नोति वर्णग्रहणमात्रमस्त्योरिति वर्णग्रहणाद्कृतस्वंगतिः
६५ चीयते च नंगंगत्वाल्लोपमिह वर्णग्रहणं शक्यमकर्तुं नेन किं वितापकं वर्णयंति उच्यते अस्यानिवृत्ताभावस्य च ओपि ग्रहणं तु मा निष्पातेन
तापकमस्याप्यस्य च नंगंगत्वादिति पद्युपध्मपरहृपाश्चयंतस्यापि पूर्वं पूर्वस्मिन्नेवेष्यः पद्धारवक्षिकृताणवा विनात्राभावेनेतिपणादेशेव
हिरंगः ॥ ॥अज्ञस्य ॥ काण्यादीनां चेति अग्देशः स्यादिष्यते पक्ष्योः पयोः पूर्वस्य विकल्पोरथ्यपनेने काण्यादयः काणि श्राणि णि हि हि हेठिश्व तु
पुरः ॥ ॥एपते ॥ ॥रिण्यादेशोक्तनिदिति पद्य पिपातेन द्विर्वचने रिण्यादेशाप्राप्यते न यापिवाधबाधकभावे हेतेन लक्षणे वा लक्षणेन बाध्यते
लक्षणत्वात् च परत्वाद् द्विर्वचनेनैव रिण्यादेशा बाध्यते तेनैव रिण्यादेशे कृते नाति द्विर्वचनप्रसंगः परत्वाद्दरन्तर्वत्वाद्यतेन द्विर्वचनेरिति न
३ वाध्यते रिणेत्युच्यते निमित्तस्यापि बाधितत्वात् नन्व अपवाद्यत्वात् किं रिण्या आदेशे कृते द्विर्वचनं भवति एवं रिण्यादेशे कृते न प्राप्नोति प्राप्नोति
मध्यति नन्वकृते द्विर्वचने रिण्यादेशे सोनपनर्द्विर्वचनं भवति मकृत्यस्य स्थानिलक्षणस्य वर्णितार्थत्वात् तत्रापि मात्रग्रहणमात्रमस्त्योऽर्थ पतञ्जलिनेति।
पूर्वविप्रतिषेधात्स्वमस्य मिद्धये रेफकृमात्रप्रमाणाद्धि इति भावः वत्तिष्यतीति विप्रतिषेधे परं कार्यमिति स्वस्मिन्नेव स्थाने रेफो मसेयकृमोऽद
३ ऐभूः तत्र द्विर्वचनमावकाशः पपावेति कृते द्विर्वचने रूपनिमद्याद्यादिण्यादेशस्य अकृते तु द्विर्वचने ऊभयप्रसंगे परत्वाद्रिण्यादेशः स्या
वेति हीति नाप्यन्ते द्विर्वचनोऽरिण्यादेशस्याभावात् अन्यतस्तु हिपी हार्थविप्रतिषेधाश्रयेणाकृतद्वत्वनरस्मैवरिण्यादेशो द्विर्वचनस्यापवादाभावकः ६५

उक्तः स्थानेऽप्यकपयपति पुनः प्रसंगविज्ञानादिति इतोऽप्यस्य पराप्यनादिङ्वंति येषं समकृद्व तोरस्या सिद्धस्याह पुनः प्रसंगादिति द्विर्वचनं यथाप्रपं
आख्याण कृत्वा निपुर्वान्नं रूस्पमारेशे कृते रिणोऽकानपर्वान्यर्वरिण्यादेशो कृते द्विर्वचनाभावः दशानी न्याय्यं परिहारमाह अथवेति कृविः
स्यादः नेपथकः प्रत्याहारोऽविप्रतिषेधेपुनः प्रसंगादिति पोपेमद्रकृत्स्यादथ्यसिरिण्यादेशो द्विर्वचनेन बाधिष्यत इत्यस्य तस्यापरिहारोऽभिहितः पुनः प्र
संगविज्ञानात् द्विर्वचने प्राप्तौ नात्रिमन्नपकृतस्यार्थः अनवकाशत्वं रिण्यादेशस्येति हर्षेसामान्यविशेषभावमनाश्रित्यरूपयोः सावकाशत्वम
के दर्शितं तु सामान्यविशेषाश्रयेणना परते द्विर्वचने प्राप्यमाणस्य रिण्यादेशस्यापवादत्वमुच्यते यदि तर्हीति नन्ववयमनवकाशोऽन
वाधकेनभाव्यं। अन्यथानकश्चिद्बाधकस्यात् एवं तर्हिनवकाशत्वमिमता अनवकाशत्वस्यार्थस्तु हि तस्मैवापमनवकाशः कृतेऽपि द्वि
र्वचनेपरस्य विद्यमानत् अथपुनोऽवमपनवकाशत्वमप्य तत्रापस्योपप्रसंगः वर्षवैति अत्रापि पुनिरूपभावः सावकाशत्वादिति परत्वाद् द्वि
र्वचनाभावः इत्यत्र हीति आरोपादिसत्यकृतेऽपि द्विर्वचनेऽभ्यासः प्रवर्तते नारनवकाशत्वाभावोपरात्रपेक्षनायामिमायनेनान्ववकाश
त्वमभ्युपगम्यते तत्रापस्थानि कृते द्विर्वचनाप्रसंगः अवादेशादिति अज्ञानिवृत्त्यावादिस्थितस्योच्चग्रहणात्कार्यकृतत्वात् पुनर्द्विर्वचना
भावादिरूपादिभिः इर्वेस्वधर्मवत्वादिति अपरेऽपि वोऽनोऽन्यायोपचारपस्त्वपाग्राभावस्यावकाशत्वस्य नेत्योऽन्यायोपचारभावविनाकारणा
तदुपायकमावकाशयोः पानां द्विर्वचनेकृते नवप्रवृत्तिनन्नसिध्यतीति निर्यतिपायेन नत्वार्थधानुकसामान्यादिति द्विर्वचनान्निमित्तस्यानिरोत

६८१

कै०१ पनार्हस्यारमनिविप्रतिषेधे स्वैर्भूभावः पश्चात्क्विरिपानोहित्वैवनमिस्परोक्षः कोपनः पामोनीति विपयमसप्तमी कलेनां पिने आत्मवि
६६ धीनाविचिपमप्रणाशीपमरनिवेनस्या मानरस्यास्या पाणिनेनुनानामकृतेत्याः नीहेवेनेभवनेमेव रिप्यारेनानुनिवीनिपूपमनस्माक्त
पणाश्चा मार्नेहिदेवनेरिप्पाधप्पमाणानंस्वाधुने कृतनत्तु मेचोणोरीति रहोणाधिकाराठरेणमपेणाधापाश्चीपमनेनचस्कृरसेनरंणेपीना
रिम्नवनीनिभाव: उपधीयहृणंमकोगस्परेशाविहोषापनहणी खल्पा नृणांपश्चासत्ताविवानानंसयोगाप्पेपृधान्नांमभूवान अपश्च
१ ममोणाबपचेसंपोगुणशेवनेनेनस्पापधान्यमस्य व चौहिंगः पुहिति एवेंधानु:माधनेनभृस्तेनपश्चादुपसर्गणाश्राधमोहिकृपोनवे
नेपानिनाप्रसमीविहितेनोहू नचाभिहणंविशेषणेनमेवचेधोभवति स्फटकानरेचरस्यवनेकृपवेधानुकपसर्गणपुन्मनरोनेमेवचे
सुरोनेरणनानानिहोगुणश्रनिनाथोउपसंख्यानेन संस्कृपीहसिकृपनरसंत्रनिहृणपे: प्राणिविधेय अनन्यार्थोयति केनुषमेव
मर्थः नेनचवचनादिनिहृत्वेनाध्यते पधान्यत्रीकृपाश्रपानिहत्वेपद्याउहेनुराते पुनःपमंगविज्ञानाद्दोहि अल्पपतुप्रभिषेधेनगु
णान्नास्यिन्कृतेनहिविर्पविपिर्पाने अनाश्चित्यस्तृणाभेरचोहुमान्नमेकमेनाश्चिमेनतुके पुनःप्रसंगोनामेति वोवापुर्किरचेपन
ठनेनेतणहपमपरस्परार्थनिषेधारमहेनीनानापविप्रनिषेधपूर्वकार्यमिस्पनेनपरक्विन्काधविहितेनिमित्तसंभवान्नवेमनेनराण
मपुनःशांकिःपुनःप्रसंगाउश्वमेनेनत्वश्वेउसणमाश्रिपुनःप्रसंगःतस्मादिति नतुपरिनायपुनःप्रसंगवाधावीर्पाक्तिनेधायदनेकिमे एम०
नोवनागुणाभानमपा:कृतपोकपवाहहुर्नेहिनमामानिमसोवनानोकिंपवेविप्रतिषेधाश्रपणेनस्याकंस्पमेनेन॥ ॥सहरमो॥ ॥ ६६

वगुणोनेत्यथैवेति गुणाभवश्वैवलचेगुणेनिस्पेमानोविकल्पनीयः मनत्रगुणापहेतिविगुणाघपुरित्यादिभविष्यति। नत्याभावपद्धेनुपाणद्धेवोनवि
गुणश्चनुनित्यादीनिभावः ननत्रापमपीनि नकेवलेगुणविधानप्रकारणमन्नुमन्नमवीनपावृत्याप्यमपीत्यर्थः हनेमपनरूपेनेनि वागोरागव
लीपहितिवर्णाअपमनंरामपिपणंवाध्नित्वादस्पस्पादुर्विधानेनदूपणारेणा: सिद्ध्यनि विश श्रुतान्विरहस्वानर्विपवाविनिनक्
मोवनिस्पनि गुणविकल्पेनेनरूपासिद्धिः कृपोः क्विलेनप्रतिषेधविषयस्मापिगुणस्पप्रतिषेधः परेकालनाभावमेकेनाश्रहरीनः उ
न्नार्थवहुस्यग्रहणंकर्तव्यं इनिलाघवद्धपिनानि हृहस्वविधावृपितन्ना इहस्वक्विधानारेक्वपकणानाभवनीतिनानिप्रवीन्नोविरोधः
॥ ॥उप॥ ॥कोरमनरूनि अनुकृतएकारेणोहस्व भावोणावपोद्धोषाभावारंतणानावमागकारजैनभाव्य वार्णोरागइस्वेननुममानाश्व
पोणपश्चार्णीविपर्पमम्मारेकारेणहूनेः नारिवद्रविनुहस्पमनाश्चोवने एकारेणकृनरति उपसर्गात्पात्पात्ानेईस्वाविधीपमानमेकारेणहनेभेदा
भावानभेदनिवेवनपीर्पाणपर्पानुपपत्तेभुपनाआश्रेपनारिवद्वावानावावृहस्वनाभावः कृत्यनरति धातूपसर्गपोगसहितानाकि नकेक संहिते
विम्या कृपरेनिसांधानस्पसर्गयोगीनि एवंचलौकिकेप्रयोगेविग्रहवाणावान्निस्पनेकारेणेनभाव्यं एवंचव्याअमपनरनिपेहस्वपहंनिनेनुमम्पकृत्याप
विरः लौकिकप्रयोगेनेपाम्नापहिहस्वाविधीप्पने तस्मादलौकिकेनप्रक्रियावाक्येनाकनहस्वेनाश्रयपस्पमहरोननमात्रेक्रियानेयपत्तेलौकि
केपक्रियावाक्यहस्वनमनेपानिहरूअनेनस्याविनकावितनानि:नेनेकारेणपम्नादिवद्वावाहहसिहहणेनमहणास्यमः पामकृत्वनममेनाः खण

कै०७ इति वर्त्तत इति एवं च कृत्वा प्रयोगे विप्रतिषिद्धे तिमाद्यपानतिरेशारणालाभावाद्बहुलाग्रहः॥ ॥एवैः॥ ॥ईपारिति आशिषि लिङ् अशुद्धस्यार्वधातुक
६७ पो दीर्घः नैतत्स्त्वान्यपर्थमिति वार्तिककारेणानेनस्त्वाख्यपसर्वोधिकारात्तापन्त्वाख्यानमप्रथमं गाहत्रिकारान्याधिकाराणांस्मरत्रिनिरह्नी
स्थाव्यतने॥ ॥हीकृन्त्रः॥ ॥हीयं त्वमवियद्यानीति वत्तुमाप्रातेरीपेदितः आप्यमाणानत्वपवापवेक्षःस्यात् नैनरछि स्वर्णस्पर्थवाध्यनोऽ
त्कुर्यथवात्पतेत्वहितमरीघं प्रावेमरूपत्यपनेनतनत्सुः इष्प्राश्रीतिः कृतेदीर्घःप्रवर्त्ततेनएव॥ ॥पक्षिवे॥ ॥एकुः प्रकरणरति हिंमापादन
न्वत्रतेषुमनरस्वैवमवति अप्पासकृपेनविप्यतीति उपधालोपमस्थानिवत्वात् त्रितिहिवेचनेपासेऽपि एवंतर्हीति ईकोपधानुभक्तालोऽह
वृत्तनिमित्तत्वाभावात्स्थानिवत्वाभावात् एवमपीति अजादेशस्यपर्वविधानात् एवंतर्हीति प्रक्रियापादपवापदकाणारेशाविधानात्
द्वौभाववशावल्यासाव्रौनिकृतेणीत्वपसंगात् अकपरापत्रप्रपसोयथीभावेकृतेहिर्वचनमवत्तेते आकृतिपरेतत्तुरिप्यारेशेनेवप्राधावे
नोहिर्वचनतुष्यमर्लेगात्॥ ॥नहे॥ ॥नमीत्पतरति नतेरूणीति स्यवलदःशाकारेणः तमजगिरवामिति नुम् रूंरमीति आनंतपो
रीत्वमुपनिषेधःप्राप्नोतितस्याप्यवादेपूर्वानित्यन्तरोदीर्घःप्राप्नोतीति तस्यापिपरत्वप्रतिषेधोविज्ञेयः संतरपगुरिति इत्पाकुंरमीसुमस्य
पुः नवेति अभ्यासेलोपनेनेपरितिविकृतिव्यस्यार्धधातुकपरस्याकारोऽपिहेपुनाहृदवचेनिपमाणुप्रिसस्मेघामाकारोनभवति॥ ॥खा ए०प०
हे॥ ॥क्यतेरीति वर्तदनिवि समीनादिरपतेनमनत्वापर्ः नेतलादितोवास्यणदव्यबाधिनितसामिर्दत्वभवति पदेवमितलमहनस्पर्धानिन ६७

१३८

सानंतितत्वात्कृतविभत्तारस्यपोगेनप्राप्नोति नैषदोषः आस्यापीत्वविधानात्संप्रतिनवाहः सामान्यदरमिति विशेषप्रतिपादनापाविरुद्धोत्तरतारप
योगः ज्वेतेतुनिसविद्विधीयते मवकज्ञमिति साधारणेनमापनामिहत्वारनमन्तृतुमथमेणाःवशादुपन्यसुमिति रेवचानरति उरविदेरित्रंतिन
मेमेदापानभवति रेवग्रहणमेतलाविप्रयोपरतत्णाद्ध्येतेनमरत्वानरसाराखपिंमता नाप्त्रलोभावः प्रयानुक्रियायदरत्वारणांवाजमिनितराजत्व
विकल्पः गलइति अविविभाषोत्तरवसमाणंपगानिसंभवतिविषेतुगारतिवतलोभावः क्रियापाद रेतुरभवतिगरोगलइति थाहइति विभाषापद पपं
दृतिणात्पपोगनजवोनिमसंभवति न्यौतिविपवापनेवग्रहइति इतिघाणरति जलणाहेन्वोःक्रियापादेमिताहलानन्तियुद्धेतीतिपत्ताप्नेवपर्थनो
निष्यावनीत्पारातिविक्षिमपोगेनमवति मिद्यइति एकाक्षिन्नित्यपर्चेनविकल्पेतेकिंतुविषयभेदेन एतघाकलिपतेउपपद्यते नचाविकर्वेत्तस्मैक
प्रमाणापादग्रपपवृपरितस्यतेनतन्नअपपमवृतीतिप्रमाणमेवलतणस्यप्यापारः त्रमक्तोरोवंतुप्रयोगवशानुसारेणपेने नवासइति वानपेते
इत्क्रोयापनत्वमिनिमपप्रवः प्रवीते प्रांपपोगोनुप्राप्तितिपत्तौतिमर्वनिमअपमत्ववृकल्पेन एवबादापरागेनव्यवस्थितेविभाषागणापादराननमत्रासामाप
मेवानुष॥ ॥रीरव॥ ॥ आवेतवापीति वारिकमव्यहणमरत्वेति वमपवादनिदेपाणअवरताररिक्षिमथित्वाहृवत्प्रयावरस्मारणेपिभवेतितपावाव
उपमगीनरस्वतोधनारस्याख्याकोपःमत्रमबर्मिविमितिअसते नमामित्रिरज्ञमितितिपनरतितवशेनाववारपोपिरस्यनरतिमत्यने किंपुनरपिति पद्यपि
रकारःभूपनेतपाधिवेद्विनापानुकारान्नापियनत्मिहपमसमवापश्यः आनेदोषइति परोहरमेनत्तपगनकारांत्व्यारेशजायर्थदितिमिनत्वा
थपनरापरोपोपसानुनेकोणीरीशरेरोरीवितारान्नेदोषः नमस्यात्रावितरति त्वंनिपातनपरिभाषाश्रेपनुराननांजपोनेदोषः॥ ॥विश्वपा॥ ॥परो

कै॰७ ६८ ति रा[illegible] [illegible]मिति नं[illegible] [illegible] इति [illegible] रोषापेनि[illegible] [illegible]मुक्ति[illegible]प्रमाणं[illegible] [illegible]ति अथवेति लघुक
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ६८

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

कै·७
१२४

लविषयपरत्वादिरिशेषनिरपेक्षो लोपो वेति सूत्रेतेनतत्राप्यरेपि हल्लोलोपेप्राप्तेनतद्वाधनार्थं हल्ङ्यादिरितोपरनिमित्तंएतदेवतापकं लोपविधौ लजौरप
परिभाषानोपतिष्ठतेतिस्थानेसंसारादावनेत्यस्मादपिहल्लोलोपाभवतीतिलक्ष्यिद्दीर्घः श्यह्लतेचांसि श्यकिमुमानहल्को [illegible] मभवतीस्थः
[illegible] ॥ [illegible] इति [illegible] विवादे ककिच्चेसन्नुगण्यान्तकुमन [illegible] सिद्धमित्वस्माविहल्लाञ्छिष्टातृतीयादेशतेकारस्यद्यु[illegible]
तेसूत्रपाधर्यवातिकं। ननु चस्वर्ग्रामसिद्धाप्रवाहिर्वेव चने इतिस्फुले कत्तोञ्छिद्रात्स्माद्धिर्वचनेन्नुकारस्येणचेवकत्वंप्रविश्यति नवेरमलितिनिमित्ता
भावेनेमिति कस्माधाभावुधतिपेन हल्लीवनेनेएवनहिंद्वन्द्वाकिंदीपपहिर्वचनरस्येनरनित्वंपश्चभोसाभ्यामसर्पतिवचनात् श्यन्यथाकृताण
तस्माद्विर्वचनेमाणिणारिसारिसिध्यतीतिकिमत्रेणतथावीजतत्स्मसिद्धमारात्रएणपरशौपिष्यते। एतरोप्यवच्छित्तन्स्यसमरापलश
विनस्मोन्वाख्याने नंतरणनतुकोनपेसाकृतत्वातृतृके द्विर्वचनेमताद्ध चर्तेकृतरति श्यभ्यासिवर्चनिवर्ते उपपकृतेतुतमाभावास्पृपप्रिश्यति
श्यसिद्धपिति नुकिकर्तव्ये एतुमप्यन्तरंगत्वादिति। श्यरनिसत्वेपुषापानामवृरपाश्यपणोपरांतणावद्विरणभावः एतत्तुग्रहणमिति।
तरकाणोह्वल्यादिशोषिपिकर्तव्येतुल्कलत्वाणमश्वस्यासिद्धत्वाभावात्। तकारस्यचकारोकृतेहल्ल्यादिलोपेणनिवर्तितेन्नुकोकृतंपविश्यतिचा
दिशेषश्यनालिति विषयभेदाद्दिधाभोवावुवोध्यवाधकभावापाणः श्यर्तेवचनमिति अपत्वारातास्याद्वपमास्पतिस्थपचारवचिरचनुलगोच एप·
मितनेपत्तिनत्वतपोश्युषामपकार्थवाहिनीपाधिस्याणारानर्थक्यप्रसंगाणवत्पर्यं हल्ल्यादिलोपरस्पेनेनतद्वपानिहृतेष्वानापामवस्थानविधाना १२९

रानर्थक्यंनास्ति श्यपकर्षविनानादिति। अपकर्षणमुत्सर्गस्यनिवर्तनेनमस्यविनानेनस्मात्पचारविलानादिस्तर्थक्काभ्यासविषयत्वादरित्योवे
पुत्सर्गापवादस्यावः ॥ ॥शांचति॥ ॥श्यावितिवरुकतुसीतिपः शुः वतुनानवरिति कुमारीनारीवोभ्यासेभ्यारीवृद्धिपस्यर्थः पराशु
पिवरिति पच्यापपणिनिशेषपरातिषुणीसुधीवानास्यारीकिपिस्कुलनम्सन्त्वाध्ति सेन्हस्योमिति।तिक्तभवसेवेराधनौशारीमविद्यमानीत
र्थः श्र्यः इति श्र्यः श्यवलानेरसस्सरोभाद्दश्यस्यवेन्नात्र पुष्मनिवरिति श्यन्यपोवह्लान्यविति श्यनेनेत्सर्थः बहिति शीरोहत् वहुलनंवेरसो
त्यनेन वोभवतीति द्विः र्येलेदूसेरीढादाविसर्द् सिद्धमतोति भत्सपजलत्वात्न पद्यप्यनुरात्राक्रि·नारिति तत्रानिमित्तमात्मनेपदेनत्रप्य
निमित्ते श्यथापिलोपरूपलगसोरोपचके तारोत्मनेपदंतत्सपपसारि·नोत्मपस्पजलत्वाणमवत्येव एतच्चिपमाधेमिति एवंचारारिषुचकं
रीतपास्मेपदमितितिं गासिद्धानुवारः पास्मैपदग्रहणं कर्तेर्यचेचरमात्मनेपदंनिपम्यजरतिभावकर्मणोपेर·ऋः तारात्मनेपदप्रकृतेव
॥ ॥युति॥ ॥किमर्थमिति। स्वाद्विवेसोत्रपात्रिर्दशस्परीर्यभ्यासनिरिरुणीरूर्वः पर· तत्रवाणिरिकि निषुक्तिवपिरतिसप्रसारणादि
धीनीहते तेसंप्रसारणस्यद्विर्वचनेमतिश्यभ्यासस्यसंप्रसारणं श्रूयतेश्यकिकिनिविधभ्यासस्येतितिसंप्रसारणात्परोवरिर्विरेतिकिंत्वविद्यमाना
द्वपितत्त्वादिति संप्रसारणोत्पित्तिसिद्धेश्चपापरि·चरि·स्वापेश्यद्धोत श्यचेतार्थमिति स्वपुः स्मारिषुपानोविहितसंप्रसारणोतिवाच्यत्वा
तेनमानैताविति स्यापितर्यतस्याभ्यासस्यसंप्रसारणं विधीयते कथापपिवतीति स्वापयितुमिच्छतीतिसिसन् हलग्रहणावादेशाः लोकलास्यक्तो

कौ॰ ७ ७० निवत्वात्तस्य पोद्दिर्वचनस्याभ्यासतं प्रसारणं जोजित्येषाविनिपत्र्यं। रुनात्परत्वं तस्य ग्रहणमनुव्याप्तिनकेनचित्प्रयासपेनस्पचहितत्समस्य परप्याभ्यासंतं संप्रसारण
मनेनोक्तमिति मत्वाह। अन्ति प्रयोजनमिति। सम्पत्ति निर्दापकन्वमिकृति निरूप्युः विद्वै शुरुरेवेति एवंचनपमस्मापि: मत्रैमिर्तिरुरुत्वर्थ: स्वांपक्रतोनी
ने चापर्येतमनात्मक्तवोनामितिरान् तस्मादिग्रहणमिति स्पर्येतोरिति वक्रं यानेनत्रुपपीतोर्विश्री पंतेनरंतस्य प्रग्रहणान्तरपतेनानो नुग्रहणाभावः
॥ ॥निनेम॥ ॥निग्रहणमिति वृत्करणपीक्षित्वानुपस्थानिताहरसार्थः एकाभीविधानेप्यगुणग्रहणारन्तुपभोभावोपस्थापनार्थानेनहलादि
रोपेकृते गुणोभवतिस्त्रयस्याजरपतारोहस्तः स्थानेऽस्त्वाभ्यासस्थाभ्यासविकारोपवाराते न्यस्त्वोन्ताधेनरत्सार्थोपंतेनमहाविषयत्वाद्येगुणग्रहणं॥ ॥
वर्तिम॥ ॥वर्तिग्रहणमिति सत्यगणमाविक्षिनतुहोतारान्पस्पतेणाकृतौ वर्छेरसीति ऊरोग्रहणं एवंचपावपिहश्छत्तीनां जेयहनिषेधास्सम्वाति:
लुविषयः इयर्तीति निपृपापरापः सुः द्विर्वचनपुरस्तातुभ्याभ्याससम्यानतिरपः गुणाप्रपरो॥ ॥गुणो॥ ॥ऋतोरिति ह्रस्वास्वकारान्तप
लघि पादित्यादि दीर्घाकितरस्यपवकारो: कृते कृतवा ह्रस्वतोपाप्यतरति रोहेक्यपतेरसारजुपरतारोकारस्परोर्दीर्घश्रीकारप्रपोभोति ऐकारस्यो
राहरणं वे वेतरति ह्रस्वेनेकृतरति तुसमाणोभिप्राय: गुणस्यदीर्घस्यापवारतनिरोधाभावेन ह्रस्वप्रकृत्यिति परत्वात्तदीर्घप्रमागुरुक्तोन्त
णोपवारपोर्वाद्युवाधकत्वाभावे र्थातपाधतरस्युक्त। प्रयोजनमपिकिंचित्रवचनानुरूपमितिपोवीपर्यथेविरोधात्सरयुक्त नचमन्व्रद्धावमितोम एप्र॰
न्वद्धावस्यावकाशोचितृणारीति दीर्घस्यावकाशोदारिपरिपरितिस्हाभयप्रयोगात्स्पवोकारिति नत्रपरत्वात्तदीर्घः प्राप्नोति नवन्त्यपिरनोमम ७०

१३०

स्पषोभ्यासदीर्घत्वंचप्रसिद्धियोगेनविधौपते दत्तंतदीर्घत्वमिवंतन्नहितियमनिषिध्यतेनप्रावकारोभ्यासस्याकारान्तस्यविधानात् नवस्त्वपीति न्वादे: श्रीपोवि
धौपतेनस्यत्वीतिमितिनास्यत्वणोपमारपावोहृजारिश्रो: भ्यासस्यस्वपचयधीरित्युणाररस्याभ्यासस्येतिपानपश्रीतिभिन्नविषयानीतहृलादिरोषा
दनवकाशत्वात्ववाधकत्वमीतह्रलादिशेषस्येतिवकाशादिविषय: नासकाशान्विवीत्वाधेनरतिनापापरतात्पूर्वेनामामरतिन्याम:। नतादिर्वेलम्यवि
नाहुभाव: स्वभ्याससिकारस्युवाधकत्वादिति वाधककाममनपेक्षितानिमित्रविशेषमाश्रयणीयमित्यर्थ: परर्षाभिति प्रध्यावाधिकतरमितापकेनवोप्नत्रव
स्तेनै॥ ॥दीर्घोकितः॥ ॥कितिकृतरति दीर्घश्रुत्याद्यत्रोकेभाषामानाद्यभ्यासस्यविधिपरणारतेनस्याभ्यासस्यदीर्घविधौपतेनवालोर्त्स्येतिवचना
दस्यसारोभवति न्वकितिवचनमिति यथाभ्यासोविशेष्यतेस्यकितवतितुनिषेधोनर्थक: स्यान्तस्मादभ्यासेनान्तिनिशोध्यतेततोभ्याससेनेतिविशेषणाय
छीस्तंतोत्पत्तिमिनोपनिषेधेनरत्सेतत्वाभ्यन्तरस्यार्थ: न्वचचनुपपत्ति ह्योर्द्वेरनेन्त्यान्तेहिरुद्धाशारस्यद्विर्वचनमेतंतोवत्यानुकितकृतेनस्यस्याभ्यासाहृ
लतं वध्नुरस्तुपीति उन्धूरिर्दीर्घिरिश्वनेपा: सूर्गोद्विर्वचनेद्विवेनितुकितकृते नरादित्यनमभ्यासेनक्षवालाभ्यादिशेषणात् विद्यादीर्घपघनीति द्वेरस
वाणो परस्वादेतेविधयरति नयेनेपुकरदाहरणोपुनागनंग: श्रयपविशेषनिमित्तनादभ्यासस्याभ्यासाश्रयत्वानुहृस्वारीनो नरतामग्रहणादिति ना श्री
पकंयतोणाविविशेषणाविशेष्यभावकामचारातकृतेपितुस्यतविषय: पिश्यतिग्नेवकृत्वेति।नतश्यकितरतिवचनेदीर्घनिषेधापनतुहाप
काय न्वपवारोसांपिति नाभ्यासोदीर्घेनकस्याभाव स्वजंहीति न्वोहाकृत्याणरत्यमनुनिषेधात्पाकितरतिनभवतित्वाद्युस्थापिकित्वाभ्यासः। कि

१३१

कौ॰ ७ कार्येहितस्य वीरिकावयोरित्यत्रप्रकृतद्वाकोः सामान्यग्रहणार्थं॥ ॥तृपतो॥ ॥तपस्कालंभनरर्थमापिरीर्येप्यनिरुसर्थेतेनवाभाष्येनेरतितुकालभ
७१ वेति ग्रंथिपणनानीति यस्त्रतपालारतुनामिकोनपापाति सवमपीति मित्यपामवतेः प्राप्तितिकियेनेचपाने परोन्नवचैति नेनवापरीनेपणित्यप
मवर्णतिकल्पः॥ ॥कमिवेति॥ ॥लंकृल्पनरीति हप्रिकीवृत्तर्कालिल्पिवधीपुमानेनमानोनीतिवन्नं॥ ॥अनमस्तु॥ ॥श्रीराविहीनपणामिति पदृष्य
भ्यासविहीषपणोश्व तरवेरीर्धनित्यर्थंतपकालांतवापिनुत्यकृत्यनामेभवेतीलीकल्पनाकिमिसाश्रीपतेरतिनमतोभाष्यकारोलंप्रविहीषपणान्
तरस्याश्रिते पचनीति तस्त्रपतलतिनेनलरिचाकनीयारिकृपाविकालिंपोनपरिस्पर्थः॥ आमितामिति तपाकारणारंगनिहीषणापूर्तरतेनेनम्यारी
नोविषपविभागेनयाभिकालानान्तीरपर्थः माश्वरति संपृहणामपद्म सायुगारगकिः मतेनमायास्वरतिपीपयनालेनापोप्रान्वनेनतपेते॥ ॥मिन्वेत्यपु
मि॥ ॥चक्रपारितिवदन्नी हितान्यपरार्थीत्पिाश्वीपतेनेनालकमनेतिकेवलेचहिमन्वदावेनभवनितवहिताव्यमितिकैशाप्रचकृ॰ पा॰ संपवनितेनच
कृ॰ पोलोपलघुपरस्मिम्पातोभ्यासस्मम्नल्कार्यंपवेति इहकस्मादिति चक्रकिरम्पामोसेपानेनरः संभवतीतिमत्वसम्भवितानारत्रापिपसगारतेनभावः
रेतरः पूर्वसमपाश्वेयेनतात्पयश्चानमितसाथीपतेरसार लघुनीति एवंमातीपकानामिति संपोगत्पवहितानामिस्पर्थः लिवाम्पवहितमवारिति च
कृ॰ पोलोपलघुपरस्मिम्पातोभ्यासस्मम्नल्कार्यः पमिमश्वावेलोलघुनोमोचकृ॰ पा॰ पम्लुचकृ॰ पा॰ तमक्षियमातोलघुः दीर्घमिविधिमनीति नतुरीर्पकाने साम॰
वोभवतिस्थानिवत्ननिषेधः॥ मन्वहात्रेतुप्राप्नोतिस्थानिवद्भावः॥ एवंतर्हिदीर्धभावविलासिकालोपिउपचारादीर्धस्वेहनोभ्यनेररतिभाष्यकारास्याभिप्रायिकं ७१

१८२

कौ॰ ७ तुपलघ्वेरीर्धंसभवतितिगोणग्रहणमयुक्तमितिगित्रंत्यमेनत हुंडोकुतामर्थाल्लोपरति रुतर्यंचपरीतिमतुभाष्येणैविकृतमेनेनरत्वपितिनसाहारस्यहणतस्य
७२ य्यीस्कृतापोप्रहेलोपरतेभवनिपारते मीमारीनोमिति सनिपनरपूमभ्यासकार्येतरमितिराचमेमीमारीनात्रमस्पभ्यासस्पलोपोरहप्रतिमन्वदशायामो
ति किहंत्विति नेहकापमलिरिखपतेस्त्रापितुकृपलोपश्चाभावः लकोलोपोनभवतीतिनात्तिखिपते किंचात्रलोपोभ्यासस्येतिसूत्र ग्रहणं विषयविभागा
र्थंनेनेमारिविषपेंएवाभ्यासस्यलोपोभवतीतिनत्पराभावेतुमन्वदशायाप्रमवति श्रुगाम्पवारिति मीमारीनामगानामभ्यासलोपोविहितः सपत्व
भ्यासोभ्यानानामितिनतुप्यने श्रुन्येतुप्राचक्रनेतचकृ॰ पोलोपवृरंतारभ्यासस्यमन्वहावेविधीयतेलोमीमारीन्येवांगानिपुकलकहकृत्वातर्रु हमीन
हेणात्रस्मारेणान्युतारित्यस्यापमर्थः येषामुगानामवर्वरसविधीयतेनरभ्यासस्यात्रग्रहणादिहप्रभाववारणाहोपोनान्येषामितिरुक्त रिराहृता
नामर्थाम्यपरिस्मारोरावृश्चातो मन्वहावाभावारिमाथमाचारभ्यासलोपाभावः श्रृधवामिकापारीमन्पभ्यासलोपोविहितोनमन्वाचेसामान्याति
रोविरोपानतिरेशात्तेलापाभावः॥ ॥ ॥इत्युपाध्यायपरेपरपुत्रकेयटकृतेमहाभाष्यप्ररीपेसप्तमस्याध्यायस्यचतुर्थंपारेप्रथममाह्नि
कं॥ ॥ ॥अध्यापस्नसमाप्तः॥ ॥संवत् १८७५ मीती कार्तीकमासे शुक्लपक्षे १३ रवीवासरेलीबीतं काशीमध्ये इरंपुस्तकं समाप्तं॥ ॥
[redacted] ॥श्री॰ कोन्तकाय्यपेहलेपीचया॥ ॥गनपतीसर्वीपि॥ ॥श्रीरामगती मसराः॥ ॥श्रीहरि॥ श्रीशंकरायनमः॥ ॥ एम॰ ७२

१८३